

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.8

Sayı/Issue

2

Nisan/ April 2022

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 8 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2022 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitaptanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değilyazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarında sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

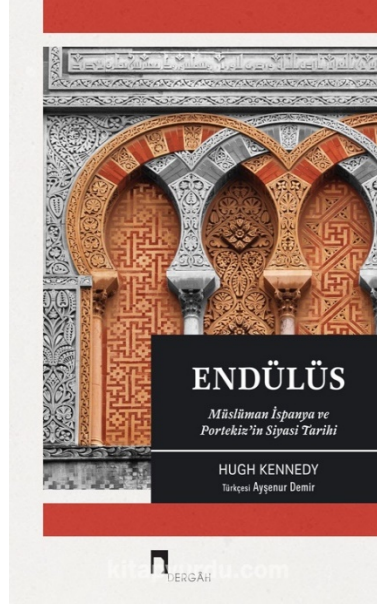
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	97
Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi, Hugh Kennedy, Çev. Ayşenur Demir Orhun KÜSKÜ	98
Dünya Tarihi ve Siyaset, Huricihan İslamoğlu Ozancan BOZKURT	103
Mikrop, Salgın ve Toplum, Orhan Kılıç Zafer SARAÇ	108
Osmaniye Araştırmaları I, Editörler: Ümmügülsüm Candeğer-Huriye Emen Gizem KOCAKILIÇ	111
Venice's Secret Service: Organizing Intelligence in the Renaissance, Ionna Iordanou Aykut ÇAĞLAK	117
Medici Ailesi, Tim Parks, Çev. Cem Demirkan Rümeysa TOĞANTİMUR	120
Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Metinler, Editörler: Arif Bilgin-M. Bedizel Aydın Ayşenur OSKAN	123
Kamaniçe Kuşatması, Kahraman Şakul Abdülkerim ŞİMŞEK	127
Osmanlı Padişahları, Erhan Afyoncu Nagihan ÇATAKLI	130
Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi (Ayanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme) Kemal H. Karpat Zeynep ŞENYURT	135
Ayanlıktan İlimiyeye Bir Hanedanlığın Öyküsü: Siroziler, Muharrem Varol Ayşe ATAMAN	139
Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına, Khaled Fahmy, Çev. Abdullah Yılmaz Osman ÇELEBİ	144
93 Harbi'nde Deniz Harekâtı, Evren Mercan İbrahim Ege AKŞAHİN	148
Balkanlar'da Savaş, John Reed, Çev. Aleyna Beyhan-Kemal Köksal Fatih EROL	152
Osmanlı Aşiret Mektebi, Tutku Akın Büşra NUR	155

Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Amaların Eğitimi ve Gündelik Hayatları, Hürü Sağlam Tekir Arzu DOĞAN	160
Son Osmanlı Kuşaağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu, Michael Provence, Çev. Okan Doğan Muharrem Selçuk ÜNAL	164
Osmanlı Ermeni Basınında Venizelos 1910-1920, Haçadur Nersesoğlu Talar NERSESOĞLU	173
Ya İstiklal Ya Ölüm, Ali Satan Halime İLERİ	176
Bulanık/Kop İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür, İrşad Sami Yuca Muhammet KEMALOĞLU	179
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/GUIDELINEFOR REVIEW	184

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi

Hugh Kennedy, Çev. Ayşenur Demir

İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, 334 sayfa, ISBN: 978-975-995-947-0.

Orhun KÜSKÜ*

İber Yarımadası'nın Müslüman idaresindeki tarihini eserlerine konu alan tarihçilerin başında üç ciltlik çalışmasıyla (*Histoire de l'Espagne musulmane* - 1950-1953) Évariste Lévi-Provençal gelmektedir. Ardından W. Montgomery Watt (1965), Anwar Chejne (1974), Thomas Glick (1979), Roger Collins (1983 ve 1989) gelirken, 1996 yılında kaleme aldığı *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus* adlı eseriyle Hugh Kennedy de bahsi geçen tarihçiler arasına dâhil olmuştur. St. Andrews Üniversitesi'nde 1972 yılından itibaren Orta Çağ Tarihi üzerine ders vermeye başlayan Kennedy, Arapça kaynaklardaki yetkinliği ve iyi bir anlatım yeteneğine sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. 1997 yılında profesör olan Kennedy'nin farklı alanlarda literatüre kazandırdığı 14 eseri vardır. Burada tanıtımını yapmaya çalışacağımız eseri ise 2019 yılında Dergâh Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Eser, başlığından da anlaşılacağı üzere Müslüman İspanya ve Portekiz'in bir siyasi tarihi olup tüm İslami yönetimlerin tarihini ana hatlarıyla okuyucuya sunmayı amaçlamakta ve İberya'da 711 yılında başlayan Müslüman egemenliğinin, 1492'de sona ermesine kadar geçen süreci kapsamaktadır. Buradan hareketle, kitabın odak noktasında Endülüs'ün siyasi tarihinin yer aldığı rahatlıkla söylenebilir.

Bu amaç doğrultusunda eser, giriş ve sonuç bölümleri haricinde on bir bölüm şeklinde planlanmıştır. Bunun yanında, iki sayfalık bir terimler listesinin olması genel okuyucunun aşına olmadığı İslami

---

* Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, orhun.kusku@karatay.edu.tr

kavramlar karşısında rahat bir okuma yapmasını sağlamaktadır. Ancak sadece iki haritanın eklenmiş olması, söz konusu coğrafyaya yabancı olanlar için kitabın anlaşılmasını kısmen zora sokmaktadır. Zira siyasi tarih okumaları yapılırken, okuyucunun zihninde anlatılan coğrafyanın canlanması için yazılanların haritalarla desteklenmesi çok önemlidir. Bununla birlikte, eserde verilen 7 sayfalık kaynakçada 3 sayfa Arapça kaynaklara ayrılırken, eser içinde atıf yapılan sadece 4 adet Latince kaynak yer almakta ve geri kalan 5 sayfayı da ikincil kaynaklar oluşturmaktadır. Ayrıca, orijinal dilindeki baskıda kullanışlı bir dizin yer almasına rağmen, Türkçe tercümesinde aynı durum geçerli değildir.

Kitabın içeriğine baktığımızda yazar, İber Yarımadası'nın Müslümanlar tarafından fethiyle başladığı eserin sonraki bölümlerini kronolojik sırayı takip ederek farklı egemen güçlere dayalı olan geleneksel dönemlere ayırmış ve bu dönemler içerisinde iktidarı ele geçirmiş hanedanların yapılarını ve kökenlerini, destekçilerini ve kendilerini meşrulaştırma çabalarını detaylandırmıştır. İslam fetih hareketinin hangi gerekçelerle ve hangi maddi somut nedenlere dayandırılarak yapıldığının ortaya konulduğu ilk bölümden (s. 17-45) sonraki dört bölümde (s. 46-146), 756-1031 tarihlerinde varlığını sürdürmüş olan Endülüs Emevî Devleti'nden uzun uzadıya bahsedilmiştir. Önceki bölümlere nazaran nispeten kısa tutulan VI. bölümde (s. 147-170), 1031'deki Endülüs Emevîlerinin düşüşü sonrası İber Yarımadası'nda ortaya çıkan irili ufaklı Tayfa Krallıkları (*Müluku'l-tavâif*) konu edilmiştir. Ardından kitabın üzerinde sıklıkla durduğu -Endülüs'ün Kuzey Afrika bağı koparmadığı- düşüncesinin örnekleri olan Murabıtlar ve Muvahhidler dört bölümde (s. 171-288) işlenmiştir. Son bölüm ise Müslümanların Endülüs'teki son siyasi mevcudiyetini teşkil eden Gırnata Krallığı'na (Nasrîler) ayrılmıştır.

Diğer taraftan, siyasi tarihi gelişmeleri doğrudan etkileyen Eulogius ve Hristiyan fedai (*martyr*) hareketi dışında kültürel veya dinî sorunlar üzerinde pek durulmamıştır. Kitapta, yazarın giriş bölümünde belirttiği gibi, Müslümanların siyasi varlıklarını konu edinmiş olması nedeniyle, 1492'de Müslüman siyasi idaresinin son bulmasının akabinde yarımada birkaç yüzyıl Hristiyan kralların yönetimi altında yaşayan çok sayıdaki Müslüman topluluk hakkında hiçbir şey yoktur. Aynı zamanda yarımada'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıklarının da Endülüs'e yönelttikleri askerî tehditler dışında eserde pek yer almaması, çalışmanın merkezinde Endülüs'ün olduğunu göstermektedir. Nitekim araştırma için kullanılan Arapça kaynakların yoğunluğuna bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Esasen yazarın ortaya koymaya çalıştığı şey, 8. ve 15. yüzyıllar arasında İber Yarımadası'ndaki İslam devletlerinin yükseliş ve çöküşünün sistematik ve özgün bir anlatımıdır.

Yazar, çağdaş kaynakların eleştirel tartışması yanında olayların tarihsel önemlerini de açıklama gayretindedir. Birkaç konuda mevcut birincil kaynakları eleştirel bir şekilde irdelemekte ve müellifleri, olayların sonraki yorumlarıyla uzlaştırmaya zorlamak yerine, yazdıkları dönem içindeki bakış açılarını tartışmaktadır. Ayrıca, ikincil kaynaklar hakkında dipnotlarda değerlendirmelerde bulunarak ileri

okuma yapmak isteyen gerek akademik çevreye gerekse de alanın ilgisine yönlendirmeler yapmaktadır.

Bunun haricinde dikkat çeken bir diğer özellik, çok sayıdaki siyasi grupla ilgili ortaya konan tartışmalardır. Kuzey Afrika ve İspanya'da Berberilerin kabile bölünmelerinden birçok Arap hiziplerine kadar hepsi yazar tarafından oynadıkları siyasi roller özelinde tutarlı bir biçimde izah edilmektedir. Ancak kitabın kapsamı dışında yer alması nedeniyle söz konusu grupların sosyal yapıları ve ilişkileri eksik kalmaktadır.

Yazarın Müslüman İspanya'daki farklı rejimlere yaklaşımı sistemli ve anlaşılır düzeydedir. Bununla birlikte, geniş bir tarihin ele alınması bazı bölümlerin detaylı işlenmesine, bazı bölümlerin de daha yüzeysel kalmasına neden olmuştur. Burada karşımıza kaynak sıkıntısı çıkmaktadır. Çünkü bazı dönem olayları için nispeten daha çok bilgiye sahip olunurken, diğer dönemlerdeki kaynakların azlığı olayların daha sınırlı aktarılmasına sebep olmuştur. Yazar, bu siyasi olayların o zamanlar oldukça tartışmalı konular olduğunu açıkça kabul etmekte ve olayları bu bağlamda ele almaktadır. Bunu yaparken de merkezî hükümetle yerel elit grupların ilişkisi üzerinden Kurtuba, Sevilla veya Gırnata da kurulan iktidar sahiplerinin Endülüs coğrafyasına otoritelerini nasıl yaydıklarını ya da yaymaya çalıştıklarını incelemektedir. Bu siyasi araştırmada tam olarak analiz edilmeyen kısım ise Endülüs'ün sınır bölgelerindeki Hristiyan-Müslüman ilişkileridir. Yazar, Hristiyan krallıklardaki politik gelişmelere atıfta bulunmuştur, fakat iki taraf arasındaki doğrudan temas örneklerine nadiren değinmiştir. Örneğin; eserin beşinci bölümünde el-Mansûr'un Navarre Kralı Sanço Abarca'nın kızı ile evliliğinden kısaca söz edilmiştir (s. 137).

Yazar, eser boyunca tarafsız kalmıştır. Her ne kadar dördüncü bölümün başlığı (Emevi Halifeliği'nin Altın Çağı) bu kavrama atıfta bulunsun da ideal bir altın çağ olarak herhangi bir dönem üzerinde durmamıştır. 1031'deki Endülüs Emevî Hilafeti'nin çöküşünden sonraki süreçleri içeren bölümlerde, Müslüman İspanya'da neyin yanlış gittiğine ve çöküşün nedenlerine odaklanılmıştır. Bunun için de hem Müslümanlardaki hem de Hristiyanlardaki askerî ve siyasi yapılar, Müslümanların birlik ve beraberlikten yoksun olması, demografik hareketler, askerî teknolojiler gibi etkenler ışığında kısmen de olsa bir cevap aranmaya çalışılmıştır. Ancak yazarın "Endülüs'e Veda" isimli kısa sonuç bölümünde ifade ettiği gibi siyasi bir araştırma bu soruların cevaplanmasında yetersiz kalmıştır.

Yazar, Müslüman İspanya'nın namı diğer Endülüs'ün siyasi tarihine dair net bir açıklama sunmaktadır. Çeşitli Arap, Berberi ve Endülüslü grupları ve rejimleri açıkça tanımlamakta ve siyasi olayları Endülüs tarihi üzerindeki etkileri açısından eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Ancak bu araştırma, Endülüs olaylarına dar bir bakış açısı getirmektedir. Çünkü ekonomi ve toplum incelemesi olmadan Müslüman İspanya'nın kapsamlı bir resmini yapmak mümkün değildir.

Bununla birlikte, Endülüs'ün askerî tarihi siyasi tarihinden ayrılamaz. Bundan dolayı Kennedy'nin araştırmasının çoğu kısmı, yöneticilerin ordu içindeki hizipçiliği ve askerler ile siviller arasındaki gerilimleri nasıl kontrol ettiklerini ya da edemediklerini konu edinmektedir. Bu tür meselelerin

araştırılması ise toplumsal tarihle ilgili soruların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Ordudaki hizipler etnik çatışmalara mı dayanıyordu? Ordu, sivil toplumla gerçek anlamda ne ölçüde bütünleşmişti? Hatta burada moda tarihi dahi devreye girmektedir. Örneğin; askerî bir aristokrasi sınıfı olarak Endülüs'ü yöneten Berberi gruplardan Murabıtların, kendilerini örtülü kıyafetleriyle halktan kısmen de olsa ayırdıkları ve böylece Endülüslülerin kendi içlerinde yaşayan Murabıtlara İberya şehirlerinde dolaşan farklı ve gizemli bir varlık gözüyle bakmasına neden olduğundan bahsedilmiştir. (s. 194).

Yazar, Endülüs'ün siyasi tarihini, aşağıda ifade edilen, bir dizi çözülemeyen sorunla aktarmaktadır. Endülüs, etnik olarak Arapların, Berberilerin, İberlilerin ve Kuzey ve Doğu Avrupa'dan getirtilen köle askerlerin (Sakalibe) oluşturduğu çeşitli bir toplum olduğundan, zikredilen gruplar arasında çoğu kez çatışmaların yaşandığı, mahallî güce sahip soyluların birçok bölgede merkezî hükümete karşı düşmanlık beslediği, ordunun serkeşliği ve bazen güvenilmez olduğu ve iktidara gelenlerin pek çoğunun halkın gözünde meşruiyetten yoksun olduğu gibi problemler eserde gözler önüne serilmektedir. Ayrıca başarılı yöneticilerin bu tür problemleri bir süreliğine kontrol altına aldıkları ve bu durumun en önemli örneği olarak da onuncu yüzyılın sonlarında iktidarı Emevîlerden almayı başaran bir saray teşrifatçısı olan el-Mansûr ön plana çıkarılmaktadır. Kennedy, el-Mansûr'un saraydaki rakiplerini bertaraf etmesini, yerel güçleri zapt etmesini ya da sindirmesini, ordu içerisindeki düşman etnik grupları dengelemesini ve sallantılı meşruiyetini güçlendirmek için cihadı kullanmasını onun zekası ve başarılı hamleleri üzerinden vurgulamaktadır (s. 128-129). Nitekim, 997 yılındaki Santiago de Compostella'nın yağmalanması ve katedraldeki çanların savaş esirleri tarafından başkent Kurtuba'ya taşınması, el-Mansûr'un en önemli cihat hareketlerinden biriydi. Onun sahip olduğu vizyona sahip olmayan selefleri döneminde, yukarıda bahsi geçen sorunlar sebebiyle Endülüs toplumunda ve yönetiminde var olan gerilimler kontrolden çıkmıştır (s. 136-137).

Kennedy, İspanya ve Kuzey Afrika'da İslami yönetim altında ortaya çıkan sosyal ve ekonomik gelişmeleri karmaşık ordu teşkilatı içerisinde yorumlamaktadır. Yazarın analizi, İslam'a geçen Berberilerin önemi ve köle askerlerin (*Sakalibe*) askerî yönetim karmaşası içindeki konumları gibi meselelere dikkat çekmeyi içermektedir. Ayrıca, yönetici sınıf arasındaki etnik ve dinî temelli gerilimleri teferruatıyla aktarmaktadır. Ailesi İslamiyet'i kabul eden yerlilerden olan İbn Hafsun'un gibi toplumsal ayaklanmaları ve isyanları, Endülüs'ün siyasi tarihi üzerindeki etkileri nedeniyle detaylıca incelemektedir.

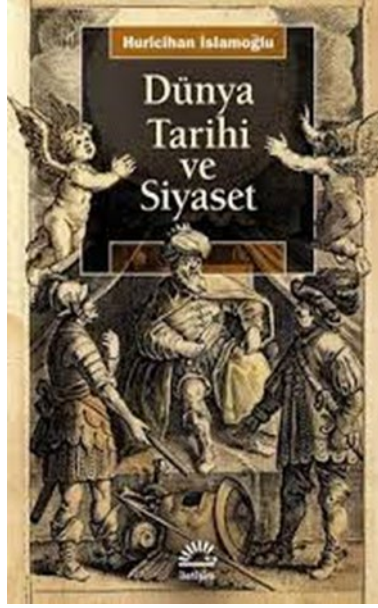
Kitapta bilgiler net bir şekilde sunulmaktadır. Hatta 12. ve 13. yüzyıldaki Berberi yönetimin, İberya ve Kuzey Afrika'daki iç içe geçmiş sofistike tarihi dahi anlaşılabilir bir düzeyde izah edilmektedir. Yazar ayrıca İslam tarihinin kavramlarını ortaya koyarken, uzman olmayan sıradan okuyucunun kendi argümanlarını takip edebilmesi için her zaman gerekli arka plan bilgisini vermekte ve her dönem boyunca okuyucuyu birincil kaynaklarla tanıştırmakla onları eksi ve artı yönleriyle değerlendirmektedir. Bundan dolayı bu eser oldukça ilgi çekici ve aydınlatıcı bir çalışmadır.

Kitabın önemli bir başarısı da Kuzey Afrika ve Endülüs tarihleri arasındaki üstü kapalı bağlantıyı saptamasıdır. Gerçekten de Portekiz ile çok az ilgisi olan bu kitabın başlığı ‘Müslüman İspanya ve Kuzey Afrika’ olabilirdi. Nitekim bu jeopolitik varlıkların durumu ve yazarın okuyucuyu bunların birbirleriyle olan etkileşimine ikna etme yeteneği, yalnızca Berberi hanedanlarının konu edildiği Murabıtlar ve Muvahhidler bölümlerinde belirgin olmayıp aynı zamanda çalışma boyunca altı çizilen bir kalıptır. Kitap, esas olarak okuyucuyu Endülüs olgusunun tarihini Mağrip ve İslam dünyasının geri kalanıyla ilişkilendirerek düşünmeye teşvik etmektedir.

Yazar, giriş kısmında çalışmasının entelektüel ve kültürel tarihle ilgili olmadığını belirtmiş olsa da bu tür disiplin sınırlamalarının yapılması bazen yazar için bazen de okuyucu için zorluklar çıkarmaktadır. Örneğin, yazarın da belirttiği gibi Endülüs tarihi açısından incelenmesi en zor dönem, hilafet yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Tayfa Krallıklar (*Müluku’l-tavâif*) dönemidir. Bu süreçte bazı alanlarda bilhassa şiir ve diğer edebî faaliyetlerde yerel hanedanların desteğiyle büyük başarılarla imza atılmışsa da siyasi açıdan zayıf olunması ve sürekli bir çatışma hâlinin mevcudiyeti bunların takibini zorlaştırmaktadır (s. 149).

Öte yandan, Arapça olmayan materyallerle ilgili olarak bir takım küçük hatalardan da bahsetmek gerekmektedir. Örneğin; Şarلمان’ın 778’de imparator olarak vasıflandırılması (s. 53), I. Otto’nun (936-973) tahta çıkışının yanlış tarihlendirilmesi (s. 114) ve Asturias Kralı olan III. Alfonso’nun (866-910) Leon Kralı olarak adlandırılması (s. 82, 86) gibi bazı yanlışlıklar mevcuttur. Ancak bu tür küçük hatalar, çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı düşünceleri gölgede bırakmamaktadır.

Son söz olarak; Endülüs’ün siyasi bir varlık olarak ortadan kalkmasının tartışılmasıyla sona eren eser, daha önce de zikrettiğimiz gibi bir siyasi tarih kitabı olduğundan, W. Montgomery Watt ile Pierre Cachia’nın *Endülüs Tarihi* ismiyle Türkçeye çevrilen eseri gibi daha çok kültürel gelenekleri incelemeye çalışmamıştır. Bununla birlikte yazar, siyasi tarih kapsamında 711’deki ilk Arap ve Berberi fethinden 1492’deki son bağımsız Müslüman güç olan Gırnata (Granada) Krallığı’nın yıkılışına kadarki Endülüs tarihi hakkında detaylı bir araştırma ortaya koymuştur. Buna ek olarak, Endülüs’ün tüm İslam devirlerini kapsayan Türkçe kaynaklar arasında, 1984 yılında Türkçeye kazandırılan S. Muhammed İmamüddin’in *Endülüs Siyasi Tarihi* adlı eseri ile alanın Türkiye’de önde gelen araştırmacılarından Mehmet Özdemir’in *Endülüs Müslümanları* adlı iki kitaplık eseri dışında neredeyse hiç derli toplu ve tüm dönemleri içine alan bir başvuru eser yoktur. Böyle bir eksikliğin olduğu alanda Hugh Kennedy’nin eserinin Türkçeye tercümesi son derece kıymetlidir.

Dünya Tarihi ve Siyaset

Huricihan İslamoğlu

İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, 255 sayfa, ISBN:13-978-975-05-3237-5

Ozancan BOZKURT*

Son dönemlerde, Batı hegemonyasının gücünü yitirmeye başladığını öne süren araştırmaların ve başta Çin olmak üzere önde gelen Asya ülkelerinin Batı ekonomilerine karşı ciddi rakipler olmaya başladıklarını gösteren verilerin sayısı giderek artıyor. Siyasi ve ekonomik güç dengelerindeki bu önemli değişikliklerle beraber dünya tarihinin tahayyül edilme biçiminde de bazı değişimlerin meydana geldiğini söylemek mümkün. Dünya tarihini tahayyül etme biçiminde yaşanan değişimler sonucunda, Batı merkezli modernleşme anlatılarının evrenselliğinden şüphe eden ve Batı'ya benzemeyen ekonomik-siyasi gelişim çizgilerinin var olabileceğini iddia eden çalışmalar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Huricihan İslamoğlu'nun *Dünya Tarihi ve Siyaset* isimli eseri de bu eleştirel çalışmalar arasında yer almaktadır. *Dünya Tarihi ve Siyaset*, Doğu/Batı, İleri/Geri ve Modern/Geleneksel gibi soyut ikilemlerle modernleşme sürecini açıklamaya çalışan alışlagelmiş tarih yazımının aksine, modernleşme sürecinin farklı çıkarılara sahip aktörler arasındaki mücadeleler ve müzakerelerle şekillenen tarihsel bir süreç olduğunu somut örnekler ışığında göstermeye çalışıyor. Bu amaç doğrultusunda İslamoğlu, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Çin ve Babür İmparatorluklarının 16.yy'dan başlayan modernleşme deneyimlerinin kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak modern dönüşüm sürecinin devletlerin kendi tarihsel ve siyasi bağlamları içinde ortaya çıkıp gelişen tek tipe indirgenemez bir süreç olduğu tezini ileri sürüyor.

Kitap, yazarın daha önce kaleme aldığı yedi makale ve 2020 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşiden

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Koç Üniversitesi Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Çalışmaları Bölümü, obozkurt21@ku.edu.tr

oluşuyor. Birinci bölüm, Batı merkezli dünya tarihi yazımının kısa tarihçesini, zaman içinde gelişen bu tarih anlayışlarının eleştirel bir değerlendirmesini ve yazarın dünya tarihi yaklaşımının ana hatlarını içeriyor. İslamoğlu'na göre, sömürgeciliğin yaygınlaşmasıyla beraber Batı kendisi dışında kalan bölgelerde ideolojisini ve kurumlarını yaymayı meşrulaştırmak için Doğu-Batı ikilemine dayanan Şarkiyatçı dünya tarihi anlayışından faydalandı (s. 10-11). Şarkiyatçı tarih anlayışı, Batı dışında kalan bölgeleri despot kurumlarla özdeşleştirerek ilerlemenin ancak Batı'nın kültürünün benimsenmesiyle gerçekleşebileceğini savunur. Ancak, 20.yy'da liberal ekonominin zarar verici sonuçlarının gündeme gelmesi ve sömürgelerdeki direnişlerle beraber, bu tarih anlayışına karşı postmodern yaklaşımlar güç kazanmaya başladı. Bununla birlikte yazar, postmodern tarih anlayışını, Batı merkezli tarih anlatısına önemli eleştiriler getirdiğinden dolayı takdir ederken, modernleşmeyi yalnızca Batı'nın baskıcı pratiklerine eşitleyerek Doğu-Batı ikilemini yeniden üretebileceği gerekçesiyle bu yaklaşımı eleştiriyor (s. 18). Buna karşın, İslamoğlu, modernliği Batı veya Doğu'ya indirgenemeyecek yeni bir dünya tarihi anlayışının oluşturulmasının elzem olduğunu savunmaktadır.

İslamiyet ve Dünya Tarihi isimli ikinci bölüm ise Şarkiyatçı tarih anlayışını, ondan etkilenen erken Cumhuriyet dönemindeki tarih yazımını ve sonrasında bu anlayışlara alternatif olarak ortaya çıkan yeni yaklaşımlarını tartışıyor. Şarkiyatçı tarih yazımı, İslam medeniyetinin tarihini, 7. ve 8.yy'daki kültürel gelişimi haricinde yalnızca bir gerileme tarihi olarak görmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu anlayış benimsenerek Osmanlı İmparatorluğu, gerileyen İslam medeniyetinin bir parçası olarak kabul edilmiştir (s. 58). Ancak 1950'lerde, ünlü tarihçi Fernand Braudel'in çalışmalarından etkilenen tarihçiler, Şarkiyatçı yaklaşımın aksine, Osmanlı'yı Akdeniz medeniyetinin önemli bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Daha sonraki yıllarda Immanuel Wallerstein ve Andre Gunder Frank gibi sosyal bilimcilerin ortaya attıkları dünya sistemi kuramının etkisiyle, Osmanlı'nın iktisadi anlamda geri kalmışlığının sorumlusu İslam yerine müdahaleci Batı politikalarında aranmaya başlandı (s. 65-67). Böylece, İslam'ı geri kalmışlığın sorumlusu olarak gören anlayışa karşı, Osmanlı tarih yazımında farklı anlayışlar kendilerine yer bulabildiler.

Kitaptaki diğer bölümlerden farklı olarak üçüncü bölüm, yazarın başka bir tarihçiyle ilgili değerlendirilmesine ayrılıyor. *İslam'ın Serüveni* isimli etkileyici eseriyle tanınan ünlü tarihçi Marshall Hodgson'un tarih yaklaşımının temel öncülleri tanıtılmıştır. Hodgson'a göre, medeniyetlerin farklı gelişim çizgileri olmasına karşın, onlar birbirleriyle etkileşim halindedirler. Bir dünya tarihinin ancak bu ortaklıklara değinilerek oluşturulabileceğine inanmaktadır. İkinci olarak, dünya tarihinde bireylerin eylemlerine öncelik vermektedir. Ona göre bireyler yalnızca kurumların ve yapıların pasif kurbanları değil, onların yaratıcısıdır. Üçüncü öncül ise tarih içinde yaşanan bütün olaylar, çabalar ve başarılar gelip geçicidir, arızidir. Son olarak, toplumsal refah ve adaletin sağlanmasında bireylerin ahlaki sorumlulukları olduğunu savunur. Kitap boyunca İslamoğlu'nun da bu temel öncüller ışığında kendi tarih anlayışını inşa etmeye çalıştığı dikkatli okuyucular tarafından fark edilebilir. Bundan dolayı, kitabın bu bölümünün yazarın da benimsediği temel öncülleri kavrama açısından oldukça önemli

olduğu söylenebilir.

Modernliğin Ortak Tarihi: Çin, Osmanlı ve Babür İmparatorlukları Örnekleri başlıklı dördüncü bölümde, isminden de anlaşılacağı üzere, bu imparatorlukların modernleşme sürecindeki ortak deneyimlerinin analizi yapılıyor. İslamoğlu, bu imparatorlukların modernleşme süreçlerini, 19.yy'da Avrupa etkisiyle başlayan reform uygulamalarına indirgemeyi reddediyor. Tersine bu devletler için modernleşme Avrupa'dan ithal edilen bir şey değildir. 16.yy'dan itibaren bu devletler, ortaya çıkan sorunlarla baş etmek için kendi kurumlarını düzenlemeye ve değiştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla kitap, modernleşme sürecinin üç devletler için de tahmin edilenden çok daha öncesinde başladığı tezini öne sürüyor. Sonuç olarak, modernliğin yalnızca Batı'ya özgü olmadığı ve Batı'daki halinin modern dönüşümün yegâne yolu olmadığı gerçeğinin altı bir kez daha çiziliyor. Aynı zamanda, bu yaklaşım, Doğu'nun despotik bir kültüre sahip, esneklikten ve değişim imkânından uzak olduğunu iddia eden bakış açısının tartışmaya son derece açık olduğunu bizlere gösteriyor.

Kitabın beşinci bölümünde ise Çin ve Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve mülkiyet ilişkilerinin modern dönüşüm bağlamında karşılaştırılması yapılıyor. 19.yy'da iki imparatorluk da giderek artan ekonomik ve askeri ihtiyaçları karşılayabilmek için vergi toplama kapasitelerini arttırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, yönetim ve mülkiyetle ilgili reformlar yapmaya başlamışlardır. Osmanlı imparatorluğunda özel mülkiyetin hayata geçirilmesinde ve vergilerin daha etkin toplanması için verdiği mücadele sonucu güç dengeleri merkeze doğru kaydı (s.156-157). Çin'de ise yerel seçkinler ve devlet arasındaki mücadele sonucunda merkezi otorite görece zayıfladı ancak Avrupa devletleriyle mücadele etmek, imparatorluğun toprak kaybetmesine sebep olmadı (s. 154). Bununla birlikte, devlet ve mülkiyet ilişkileri bu devletlerde farklı şekilde evrilmesine rağmen, ikisinde de bu dönüşüm sırasında farklı çıkar grupları ve devlet yönetimi son derece etkin bir rol oynamıştır. Örneğin, 1858 Arazi Kanunnamesini yürürlüğe sokmak isteyen Osmanlı devleti, farklı çıkar gruplarıyla müzakere yaparak güç dengesini korumaya çalışmıştır. Kısacası, Çin ve Osmanlı imparatorluklarının 19.yy'da geçirdikleri dönüşümleri bir başarısızlık/hüsran anlatısı olarak görmek yerine, İslamoğlu, bu süreci farklı aktörlerin mücadeleleri ve müzakereleri sonucu şekillenen bir süreç olarak değerlendirmeyi daha uygun bulmaktadır.

Altıncı bölüm, karşılaştırmalı tarih çalışmalarında hukuk, mülkiyet ve meşrutiyet söylemindeki değişimleri analiz etmede yardımcı olabileceği düşünülen siyasi ve piyasa toplum kavramlarının içeriğini kapsıyor. Siyasi toplumlarda, hukuk kuralları ve mülkiyetle ilgili düzenlemeler tikel/özel durumları dikkate alan izinler, yasaklar ve kısıtlamalardan oluşmaktadır. Meşrutiyet ise ilahi düzenden kaynaklanan adalet anlayışıyla ilişkilidir (s. 201). Piyasa toplumlarında ise hukuk kuralları herkes için geçerlidir ve soyuttur. Meşrutiyetin temel dayanağı ise hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmaktadır (s. 197). Nitekim yazara göre, Osmanlı imparatorluğunun 19.yy'da geçirdiği değişim siyasi toplumdan piyasa toplumuna geçmesiyle açıklanabilir. Bundan dolayı, imparatorluğun geçirdiği değişim ve bu değişimler karşısında farklı toplumsal aktörlerden gelen tepkileri bu kavramlar ışığında analiz etmek

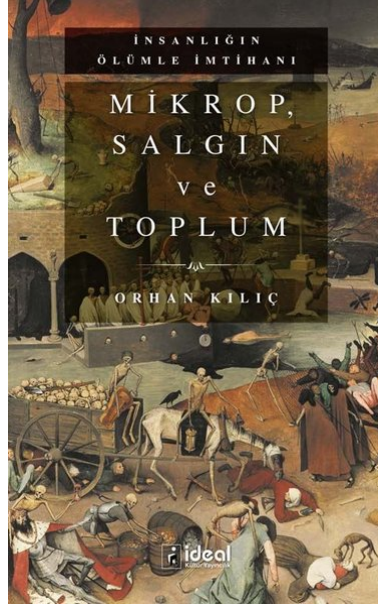
mümkündür.

Yedinci bölüm, sömürge imparatorluklarının ve modern devletlerin bürokratik yapısını analiz eden iki önemli yaklaşımı tartışmaya açıyor. Bunlardan biri olan Foucaultcu yaklaşım, modern bürokrasi ve yönetim araçlarının bütün toplumsal alanlara nüfuz ettiğini iddia eder. İktidar o kadar güçlüdür ki artık bireyler ve kurumlar aktif failer değil yalnızca iktidarın denetlediği ve kontrol altında tuttuğu pasif nesnelere (s. 206). Diğer hâkim yaklaşım ise neoliberal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, bürokratik müdahaleler, arz ve talep yasalarına dayanan ekonominin doğal akışını bozabilecek tehdit unsurlarıdır ve bürokrasinin tek görevi serbest piyasanın işleyişindeki engelleri kaldırmaktır (s. 207). Bundan dolayı bu yaklaşım, bürokratik yönetim alanını yalnızca serbest piyasanın devamlılığını sağlamak için politikalar üreten teknik bir alan olarak görür. Ancak İslamoğlu, bürokrasinin nüfuz edilemez ve yalnızca teknik bir alan olarak gören bu yaklaşımları eleştirmektedir. Osmanlı imparatorluğunun 19.yy'daki bürokratik değişiminde olduğu gibi günümüzdeki modern devletlerin yönetim yapılarının da farklı kesimlerin talepleri ve güç ilişkileri etrafında şekillenen siyasi alanlar olduğunu öne sürmektedir (s. 218-219).

Kitabın en önemli katkılarından biri, hâlâ güncel olan modernleşme tartışmalarına yeni bir modernleşme kavramı geliştirmesidir. Kitap, modernleşmeyi Batı'nın kurumlarına ve siyasi yapısına benimsemeye ilişkilendiren alışlagelmiş anlayışın aksine, modernlik kavramını, var olan siyasi ve ekonomik sorunlara çözüm bulmak için birçok aktörün mücadelesi/müzakeresi sonucu hukuk, siyasi ve toplumsal ilişkilerin değişmesi olarak tanımlıyor. Modernleşme kavramının içeriğini genişleten bu yaklaşımın, Batı merkezli modernleşme anlayışının sorgulanmasına önemli bir katkı sunabildiğine inanıyorum. Kitabın bir diğer önemli katkısı da yalnızca Batı merkezli tarih anlatısının bir eleştirisini değil, aynı zamanda bu anlatıya karşı geliştirilen çağdaş yaklaşımların da zayıf yanlarını eleştirel bir şekilde değerlendirmesidir. Örneğin bu çalışma, günümüzde hâlâ bazı sosyal bilimciler tarafından benimsenmeye devam edilen postmodern, dünya sistemleri ve neoliberal gibi görece yeni yaklaşımların güçlü yanlarını gözler önüne sermekle beraber, onların incelikli eleştirilerini de yapıyor. Bundan dolayı kitabın, birçok farklı yaklaşımdan beslenerek bizlere özgün ve eleştirel bir modernleşme anlatısı sunduğunu düşünüyorum.

Yazar, Osmanlı, Çin ve Babür imparatorluklarının modern dönüşüm sürecini analiz etmek için başta hukuk belgeleri olmak üzere birçok birinci el kaynaktan faydalanmıştır. Temel argümanların son derece zengin kaynaklara dayandırılarak oluşturulmasının kitabı güçlü kılan faktörlerden biri olduğunu düşünüyorum. Metodoloji açısından da benzer şeyler söylemek mümkündür. Kitapta kullanılan oldukça titiz karşılaştırmalı yöntem sayesinde, hem devletlerin zaman içindeki yapısal dönüşümlerini hem de birbirlerinden farklı modernleşme deneyimlerini okuyucuya kavratmayı başarıyor. Bundan dolayı, çalışmanın yalnızca içerik açısından değil yöntem ve kaynak açısından benzer konularla ilgili çalışma yapmayı düşünen araştırmacılar için yol gösterici olabileceği kanaatindeyim. Bununla birlikte, benzer argümanlar kitabın farklı yerlerinde zaman zaman tekrar etmesinden dolayı, eser eleştirilebilir

ancak güçlü yanlar ve kitabın farklı zamanlarda çıkan makalelerden oluştuğu gerçeği göz önüne alınırsa bu eleştirinin göz ardı edilebileceği fikrindeyim. Sonuç olarak, *Dünya Tarihi ve Siyaseti*, eleştirel bir dünya tarihi/modernleşme anlatısı sunan ve basmakalıp tarih yazımına alternatif geliştirebilen oldukça ufuk açıcı bir kitap olarak değerlendiriyorum.

Mikrop, Salgın ve Toplum

Orhan Kılıç

İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2021, 507 sayfa ISBN:978-625-570-97-32.

Zafer SARAÇ*

Hristiyanlıkta kıyamet alametlerin biri, ortaya çıkacak dört atlı üzerinedir. Öncelikle kıyamet felaketlerini getirecek yedi mühür açılır ve sonrasında 4 farklı renkte 4 at ortaya çıkacağı beklenir. Beyaz at binicisi İsa ile kutsallığı ve paklığı, kızıl at kan ve savaşı, siyah at açlığı ve kıtlığı sembolize eder. Dördüncü atın rengi soluk olup salgın hastalığı ve ölümü anlatır. Hastalığın vermiş olduğu soluk rengi; savaşın, açlığın ve kıtlığın sonucunda alan insanoğlu mukadder olan sonu ölümle karşılaşır¹. Hristiyanlıkta olduğu gibi dünyadaki bütün mitolojik ve dini sistemlerde hastalık anlatılırken benzer tarzda karanlık metaforlar en eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Çünkü hastalık ve onun getirdiği ölüm, insanlıkla yaşıttır. Fakat son yüzyıllarda sağlık alanındaki gelişmeler paralelinde geçmişte insanoğlunun kâbusu olan bazı hastalıklar günümüzde ölümü çağrıştıracak kadar korkunç değildir. Peki günümüzde Kovit19 Salgını'ndan dolayı fazlasıyla muhatap olduğumuz hastalık kavramının tarihteki serencamı nasıldı?

Tarihçi yazar Orhan Kılıç yaklaşık yirmi yıllık çalışmalarının neticesinde okuruna yukarıdaki sorunun cevabı verebilmek için "Mikrop, Salgın ve Toplum" isimli kitabını hazırlamıştır. Kılıç, Osmanlı tarihi konusunda velut bir kalem olup, Osmanlı teşkilat ve idare tarihi, Osmanlı Dönemi Van Gölü çevresinin tarihi hakkında önemli eser ve makaleler kaleme almıştır. Kılıç'ın önemli bir uzmanlık alanı da Osmanlı insanının karşılaştığı doğal afet, felaket ve salgın hastalıklardır. Özellikle salgın

* www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, zafersarac@hotmail.com

¹ Yüksel Göğebakan, "Dörtlü Atlı Grup Olarak 'Quadriga' ile 'Mahşerin Dört Atlısı'nın İlişkilendirilmesi ve Sanatsal Yansımaları", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, C. 7, S. 1 (2017), ss. 104-26, doi:10.20488/sanattasarim.562960.

hastalıkların her devlete olduğu gibi Osmanlı'ya olan derin etkileri yazarı etkilemiş ve çalışmalarını mezkûr konuya kanalize etmesine neden olmuştur.

İnsanların hastalıklarla teması sık sık tarihi kayıtlarda kendisini gösterir. Eldeki tarihi veriler yayılım açısından küresel ve yerel düzeyde etkilere sahip hastalıkların seyrini izlemek için oldukça doyurucudur. Yazar, buradan hareketle eserinin ilk bölümünü dünyada ve Osmanlı'daki bulaşıcı ve salgın hastalıklara ayırır. Kronolojik bir sırayla her bir hastalığın (veba, kolera, grip, çiçek, sıtma, frengi, verem cüzzam) geçmişten günümüze kadar seyri hakkında genel bir bilgilendirme yapılır.

Müellif, hastalık-insan ilişkisine geçmeden önce tıbbi ve tarihi terminolojiyi de hatırı sayılır bir şekilde mahirce kullanarak hastalığı tanıtır. Bu sayede hastalığın etkeni, bulaşma yolları, belirtileri gibi karakteristik bilgileri okuruna sunar. Hastalığın tarihi serencamını tamamlayan bu tarz bilgiler yazarın konusuna iyi odaklandığının önemli parametrelerindedir.

Eserin ikinci bölümünde ise hastalık-insan ilişkisinin temelleri hakkında bilgi verilerek, hastalığın sebepleri üzerinde durulur. Zira her mikroorganizmanın salgın yapabilmesi için uygun şartların oluşması gerekir. İnsanları hastalığa duçar eden sebepler kadar mağdurların uyguladıkları tedavi ve tedbirleri de hastalığın seyri açısından önemlidir. Bu nedenle eserin ikinci bölümünde insanların salgın hastalıklara karşı tedavi ve tedbir ekseninde oluşturdukları savunma mekanizmalarını görmek mümkündür. Günümüzle kıyaslama yapmaya olanak sağlayan bu kısım sayesinde insanların hastalık karşısındaki çaresizliğinin zamanla nasıl ortadan kalktığı fark edilir. Keza günümüzde kısa tedavilerle etkisini yitiren bazı hastalıklar geçmişte insanlık için kâbustur.

Eserin üçüncü bölümü ise; hastalığın askeri, siyasi, ekonomik, demografik, sosyal, psikolojik vs. etkilerine ayrılmıştır. Tarihi olaylar birden fazla etmenin etkisine açıktır. Fakat kimi zaman görünmez sâiklerin etkisi bazı tarihi olayların yorumlanmasını güçleştirir. Etkisine dikkat edilmeyen faktörlerden birisi de hastalıklardır. Zira geniş bir bakış açısıyla olaylara yaklaşılabilecek olursa; hastalıkların tarihin seyrini değiştirecek kadar güçlü bir etkiyi haiz olduğu fark edilir. Eserin bu kısmında verilen şaşırtıcı bilgiler tarihin ne kadar kırılğan olduğunu kanıtladığı gibi, hastalığın tarihe yön veren gücünü okura kanıtlar.

Ayrıca salgın hastalıkların etkilerinin ne denli fazla olduğu yapılan akademik yayınların geniş yelpazesinden anlaşılabilir. Çeşitli bilim dalları salgın hastalıkların yarattığı tabloyu kendi açılarından değerlendirirler. Hakeza aynı şekilde salgın hastalıklar tarih disiplini bakımından ele alınırsa; birçok bilinmeyen deşifre edilebilir. Zira insanlığın salgınla mücadele dinamikleri geçmişle gelecek arasında paralellik gösterir. Bilim ve teknolojiye yüksek tekâmüllere rağmen insanoğlu değişmeyen bazı sosyal kodlarla hastalığın karşısında durur. Bu açıdan hastalığı meydana getiren doğa ve onun yasalarına karşı direnen insanoğlunun temel yaklaşımları eserde ortaya çıkar.

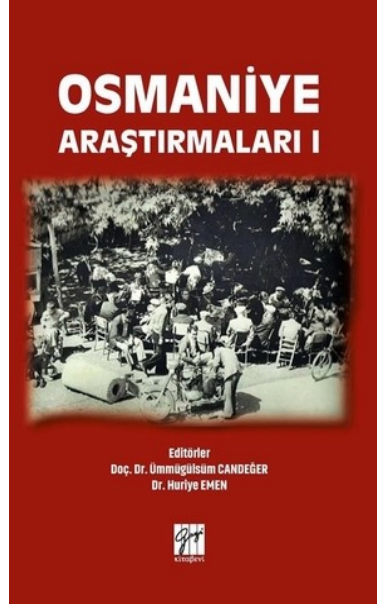
Eserin her ne kadar akademik bir vizyon sunduğu bariz bir gerçekse de müellif verdiği bilgileri genel okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde esnetir. Bu açıdan yazarın dilinin tamamen akademiye yöneldiği söylenemez. Hastalığın insanlığın geneline yansıyan etki tarzı düşünülürse konunun her

kesimi ilgilendirdiği bağlamından yazarın yaklaşımı doğrudur. Aynı şekilde tarih disiplininin bakış açısından bir hastalığın anlatımı herkesin ufkunu açar.

Günümüze kadar hastalıklar hakkında çokça eser kaleme alınmıştır. Hastalığa tıbbi açıdan bakan bilimsel eserlerin genel halk kitlesine pek hitap ettiği düşünülemez. Ama bazı eserler vardır ki herkesin kendince nasıpleneceği türden bir etki bırakır. Kılıç'ın eseri ilk aşamada bu intibayı bıraksa da verilen bazı bilgiler öyle her eserde karşılaşılabilecek türden değildir. Zira uzun yıllar Osmanlı arşiv kayıtları üzerinde çalışan Kılıç, hastalıklarla ilgili rastladığı nadide kayıtları okurlarıyla paylaşmıştır. Bu kayıtların hastalığı merkeze alan diğer araştırmalarda ve eserlerde kullanılması olasıdır. Bu da eserin referans değerinin yükselten bir özelliğidir.

Osmanlı'nın ücra bir coğrafi bölgesinde ortaya çıkan salgın hastalık sonucunda gelişen olaylar Osmanlı kayıtlarına yansırken meydana gelen tablo birçok soru işaretinin ortadan kalkmasına neden olur. Araştırmalar sonucunda elde edilen yeni bilgilerle tarihi bir olay farklı bir perspektif kazanır. Bazen gözden kaçan küçük bir kayıt bu manada çok şey ifade eder. Misal bir bölgedeki göç, aniden ortaya çıkan siyasi gerilim, nüfus azalması, ekonomik darboğaz vs. hastalığa bağlı olabilir. Kılıç, verdiği kayıtlarla tarihi olayların neden-sonuç ilişkisinden kaynaklanan zincirleme reaksiyonun odak noktasına hastalığı koyarak, salgının olayların deviniminde nasıl güçlü bir faktöre dönüşebileceği kanıtlar.

Mikrop, ortaya çıkardığı hastalık ve salgın, etkilediği toplumla tarihte adından söz ettirir. Aslında söz konusu olan sadece hastalığın tarih disiplini açısından görünümü değil, bahsolan marazın deyim yerindeyse gök ekini biçer gibi can alması ve siyasi, sosyal, iktisadi vs. dengeleri değiştirmesidir. Yaşadığımız Kovit19 Salgını'ndan daha sert etkilerle, tarihin seyrini değiştiren geçmişteki salgınlar bu yüzden iyi bilinmeyi hak eder. Özellikle hastalığın toplum üzerindeki etkilerinin iyi tahlil edilmesi; gelecekteki olası salgınlara karşı sosyo-psikolojik direnç noktalarının oluşmasını sağlar. Sonuçta mikrop-birey-toplum zamanın yordamıyla değişse bile insanın yaşama arzusu değişmez. Güçlü yaşam arzusuyla hastalığını bilen insan için; yaşanacaklar muamma değildir. Kılıç, hastalığı ve etkilediği insanı deşifre etmek için olaylara tarih gözlüğü ile bakar. Görmek isteyen tarih, çok şey verir.

Osmaniye Araştırmaları I

Editörler: Ümmügülsüm Candeğer, Huriye Emen

Ankara, Gazi Kitapevi, 2020, 381 sayfa, ISBN: 978-625-7911-58-0.

Gizem KOCAKILIÇ*

Tarih araştırmalarında parçadan bütüne bir çizgi takip edilmelidir. Genel tarihin anlaşılması bakımından yerel tarih çalışmaları büyük bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda denilebilir ki bir toplumun gelenekleri, inançları ve sosyoekonomik durumu hakkında bize bilgi veren yerel tarih çalışmaları olmaksızın bir milletin tarihi eksik kalmaya mahkûmdur.

Bereketli topraklara haiz Çukurova'nın doğusunda yer alan Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında köprü vazifesini üstlenen aynı zamanda Anadolu'nun doğu ve güneydoğusu arasında deniz bağlantısını sağlayan Osmaniye; fiziki ve beşerî coğrafya özelliklerini sağladığı avantajları ile eski çağlardan itibaren birçok medeniyetin bölgeye hâkim olma arzularını kamçılamiştir. Uygarlıkların gelişimini ve yayılmalarını sağlayan stratejik bir konuma sahip olan Osmaniye, çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış olmasının yanı sıra farklı kültürleri bünyesinde barındırmış, ırkların kaynaşmasını ve etkileşimini sağlayarak yeni kültürlerin oluşmasında da etkili olmuştur.

Bu tanıtımın konusunu Ümmügülsüm Candeğer ve Huriye Emen editörlüğünde “*Osmaniye Araştırmaları I*” adlı kitap meydana getirmektedir. Kolektif bir yapıda olan ve farklı disiplinlere mensup alanında uzman öğretim üyeleri tarafından kaleme alınan kitap 2020 yılı Mayıs ayında Gazi Kitapevi tarafından yayınlanmıştır. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi ve Çankırı Karatekin Üniversitesi akademisyenleri tarafından hazırlanan ortak bir

---

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, 2021106103@ogr.oku.edu.tr / gizemkocakilic@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1543-8916>

çalışmadır. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Rektörü Murat Türk'ün takdim yazısıyla başlayan 381 sayfalı kitap peşi sıra gelen içindekiler ve alfabetik sıraya göre düzenlenen bilim ve hakem kurulu listesiyle birlikte 16 bölümden meydana gelmektedir.

Kitap bölümleri 15 makale ve bir fotoğraf arşivinden oluşmaktadır. Söz konusu eserde bölüm başlıkları sırasıyla; I. Bölüm: “Osmaniye İlinin Kültür Varlıkları (ss.1-12)”, II. Bölüm: “Ovalık Kilikya’da Bir Geç Hitit Kalesi: Karatepe-Aslantaş/Azatiwataya (ss.13-34)”dır. III. Bölüm: “Hierapolis-Kastabala Sikkeleri (ss-35-104)”, IV. Bölüm: “Osmaniye İlinin Genel Coğrafi Özellikleri (ss.105-118)” dır. V. Bölüm: “Ortaçağda Osmaniye Civarındaki Kaleler-Ticari ve Askeri Açından Fonksiyonu (ss.119-140)”, VI. Bölüm ise: Osmaniye’de Süreklilik arz eden Vakıf Kurumları (Cebel-i Nur Zaviyesi Örneği) (ss.141-152)”, VII. Bölüm: “XIX. Yüzyılda Osmaniye Havalisinin Umumî Vaziyeti: (Aşiretler: İsyân, İslah ve İskân) (ss.153-184)” ismini almıştır. VIII. Bölüm: “Cebel-i Bereket Sancağı’nda Bulunan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (1882-1915) (ss.185-208)”, IX. Bölüm: “II. Meşrutiyet Dönemi Meclislerinde Cebel-i Bereket Mebusları (1908-1918) (ss.209-230)” isimli bölümdür. X. Bölüm: “1909 Ermeni Olayları Sonrası Cebel-i Bereket Sancağına Bağlı Erzin ve Dört Yol Çevrelerine Yapılan Yardımlar (ss.231-242)”, XI. Bölüm: “Sicill-i Avhal Kayıtlarına Göre Osmaniyeli Memurlar (ss.242-264)” bölümüdür. XII. Bölüm: “Milli Mücadele’de Kadirli ve Çevresi (ss.265-288)”, XIII. Bölüm: “Milli Mücadele’de Osmaniye’de Yörük Selim Bey’in Faaliyetleri (Harp Raporları ve Anılar Işığında) (ss.289-300)”, XIV. Bölüm: “Cebel-i Bereket’ten Osmaniye’ye: Göç ve İskân (1850-2020) (ss.301-322)” isimli bölümdür. XV. Bölüm: “Osmaniye Yöresinde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm) (ss.323-366)”, XVI. Bölüm: “Eski Osmaniye Fotoğrafları (ss.367-381)” şeklindedir.

“Osmaniye İlinin Kültür Varlıkları” adlı I. Bölüm (ss.1-12) Ferdi Akbaş ve Ümmügülsüm Candegör tarafından kaleme alınmıştır. Osmaniye’nin fiziki ve beşerî coğrafya özelliklerine değinilmek suretiyle konuya giriş yapılmıştır. Kaleler şehri olarak adlandırılan Osmaniye’de kültürel açıdan büyük bir öneme sahip kaleler, ibadethaneler, camiiler, kiliseler, müzeler, köprüler, hamamlar ve çeşmeler coğrafi bir yaklaşım ile değerlendirilmiştir.

“Ovalık Kilikya’da Bir Geç Hitit Kalesi: Karatepe-Aslantaş/Azatiwataya” adlı II. Bölüm (ss.13-34) İrfan Tuğcu tarafından yazılmıştır. Modern dünyayı büyük bir yıkıma uğratan ve Hitit İmparatorluğu’nun dağılmasıyla sonuçlanan Kavimler Göçü, Anadolu’da yeni kültürel ve siyasi yapılar oluşturmuştur. Yazar, Prof. Dr. H. Theodar Bossert, Halet Çambel ve Uluğ Bahadır Alkım’dan oluşan bilim ekibinin Hitit kervan yollarının tespiti için başlattıkları çalışma ile Karatepe-Aslantaş kalesinin keşfedildiği üzerinde durmuştur. Karatepe –Aslantaş/Azatiwataya yerleşimin keşfine uzanan süreç, bölgenin isimlendirilmesi, kale yerleşimini çevreleyen sur sistemi, anıtsal kapı girişleri ve mimari kabartmalar hakkında detaylı bilgiler veren yazar orthostatlar üzerindeki kabartmaların dini ve

günlük yaşama dair önemli bilgiler sunduğunu ifade etmiştir.

“*Hierapolis-Kastabala Sikkeleri*” adlı III. Bölüm (ss.35-104) Fatih Erhan tarafından kaleme alınmıştır. Kilikya Bölgesi'nin ve Hierapolis-Kastabala kentinin tarihsel sürecine değinilmiş olup kentin isimleri ile ilgili lejantlar kronolojik olarak listelemiştir. Hierapolis-Kastabala sikkelerinin ön ve arka yüzündeki tasvirleri/tipleri sırasıyla IV. Antiokhos Epiphanes, Kartal, Tykhe (Kent Tanrıçası, Fortuna), Perasia, Çam Ağacı, Palmiye(Hurma) Ağacı, Pyramos, Dionysos, Zeus, Athena, Hygieia, Kimliği Belirsiz Krallar (Büyük İskender?, Seleukos Kralı?, Boule, Roma İmparatorları, Çelenk, Nike, Helios, İmparator/İmparatoriçe Kültü, Meşale ve Kerykeion, Meşale, Ödül Vazosu, Herakles (Hercules) ve Tapınak başlıkları altında sikkeleri etraflıca inceleyen yazar elde ettiği bulgular sonucu sikkelerin kentin M.Ö.2.yüzyıldan M.S.3.yüzyıla değin sosyoekonomik ve sosyokültürel durumu hakkında bilgiler verdiğini ifade etmiştir. Öte yandan yazarın makale sonunda sikkelerin fotoğraflarına yer vermek suretiyle kataloglama yoluna gitmesi konunun aydınlatılması açısından oldukça önemlidir.

“*Osmaniye İlinin Genel Coğrafi Özellikleri*” adlı IV. Bölüm (ss.105-118) Ferdi Akbaş tarafından yazılmıştır. Osmaniye ilinin genel fiziki coğrafya özellikleri ile konuya giriş yapılmış olup araştırma sahasının dağlık ve tepelik alanları, bitki örtüsü, akarsuları ve toprak örtüsü hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Osmaniye ilinin genel beşeri coğrafya özellikleri başlığı altında araştırma sahasının stratejik konumunun önemi, nüfusun yıllara göre dağılışı, yaş ve cinsiyet yapısı, okur-yazar oranı, temel geçim kaynakları, ekonomik faaliyetleri, arazi bölünüş sistematiğine yer verilmiştir. İlin fiziki ve beşeri turizm varlıklarının turizme beklenen düzeyde kazandırılmadığından söz eden yazar, bu durumun tanıtım eksikliğinden kaynaklandığını vurgulamakta ve sorunun çeşitli plan ve programlar hazırlanarak üzerinden gelineceği düşüncesidir.

“*Ortaçağda Osmaniye Civarındaki Kaleler-Ticari ve Askeri Açından Fonksiyonu*” adlı V. Bölüm (ss.119-140) Ayşe Atıcı Arayancan tarafından kaleme alınmıştır. Çukurova ve Osmaniye'nin tarihçesi ile konuya giriş yapan yazar bölge tarihini üç aşamada incelemiştir. Bunlardan ilki Bizans, Selçuklu, Ermeni ve Haçlılar ikincisi İlhanlılar ve Memlükler üçüncüsü ise İlhanlıların bölgeden çekilmesi, Türkiye Selçuklularından ayrılan beylikler, Osmanlılar, Memlükler ve Ramazanoğulları arasında değişen güç dengesi ve hâkimiyet kurma süreçleridir. Yol güzergâhları üzerinde bulunan kalelerin ticari fonksiyonu, kalelerin Sugûr-Avâsım hattında bulunması ve askeri açıdan önemi, Osmaniye ve civarında bulunan ortaçağ kaleleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Kaleler sivil-askeri savunma anlayışının oluşturduğu yapılardır. Bu doğrultuda yazar Osmaniye ve çevresinde bulunan kalelerin bölgenin ticari-askeri hattını belirlediğini Suriye ve Gülek Boğazının ise kalelerin fonksiyonunu arttıran en önemli etken olduğuna vurgu yapmıştır.

“*Osmaniye'de Süreklilik Arzeden Vakıf Kurumları (Cebel-i Nur Zaviyesi Örneği)*” adlı VI. Bölüm (ss.141-152) Huriye Emen tarafından yazılmıştır. İdari taksimatta Osmaniye ve zaviye vakıfları başlığı altında Osmanlı Devleti'nin bir iskân modeli olarak kabul ettiği tekke ve zaviyelerden süreklilik arz eden Cebel-i Nur Zaviyesinin 1519-1854 yılları arası gelir ve giderlerini inceleyen yazar icareteyn

uygulamalarına dair muhasebe işlemleri, zaviye idaresi ile ilgili problemlere de değinmiştir.

“*XIX. Yüzyılda Osmanıye Havalisinin Umumi Vaziyeti: (Aşiretler: İsyân, İslah ve İskân)*” adlı VII. Bölüm (ss.153-184) Hüseyin Hilmi Aladağ tarafından kaleme alınmıştır. İskân hareketlerine sahne olan Osmanıye; Kınık, Bayat ve Yüreğir aşiretleri ile Türkleşmiştir. 1800-1865 tarihleri arasında Osmanıye’de Avşar, Varsak, Reyhanlı, Sırkıntılı, Tacirli, Cerid, Bozdoğan, Küçük Ali Oğulları, Ulaşlı ve Kozanoğulları aşiretlerinin varlığı bilinmektedir. 1865-1900 yıllarında gelindiğinde ise Osmanıye’de bir dönüşüm yaşanmıştır. Fırka-i İslahiye’nin bölgeye gelmesiyle aşiretlere iskân edilerek devletin mevcut otoritesi söz konusu bölgede yeniden tesis edilmiştir. Bölgeye bağlı köylerin ve nahiyelerin tablolar halinde demografik vaziyetinin verilmesi konunun pekiştirilmesine katkı sağlamıştır.

“*Cebel-i Bereket Sancağı’nda Bulunan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (1882-1915)*” adlı VIII. Bölüm (ss.185-208) Burak Kocaoğlu tarafından yazılmıştır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren uygulamış olduğu hoşgörü politikası gayrimüslimlerin Osmanlı hâkimiyetine girmelerine neden olmuştur. Farklı etnik grupları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti gayrimüslimlere zimmet statüsü vermiştir. Yazar gayrimüslimlerin devletin gücünün zayıfladığı dönemlerdeki imar faaliyetlerinin tehdit edici bir unsur olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Öte yandan Cebel-i Bereket sancağında bulunan Cizvit papazları ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri, sancaktaki yerli gayrimüslim kilise, mektep inşa faaliyetleri ve devletin tutumu gibi konular üzerinde duran yazar devletin gayrimüslimlerin imar faaliyetlerine kurallar dâhilinde izin vermiş olmasına rağmen ortaya çıkan yapıların devletin otoritesini zayıflatmak için fesat yuvaları olduğuna değinmiştir.

“*II. Meşrutiyet Dönemi Meclislerinde Cebel-i Bereket Mebusları (1908-1918)*” adlı IX. Bölüm (ss.209-230) Şenay Atam tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, Meşrutiyet’in ilanı ve Osmanlı’da parlamenter sisteme geçiş süreci, II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimler sonucu Mebusan Meclisi’nde Cebel-i Bereket’ten seçilen mebusların biyografileri, (Mehmet Reşit Efendi ve Hasan Sezai Bey) dönemin meselelerine bakışları, sorunlara önerdikleri çözümler ve meclisteki faaliyetlerini incelemiştir.

“*1909 Ermeni Olayları Sonrası Cebel-i Bereket Sancağına Bağlı Erzin ve Dörttyol Çevrelerine Yapılan Yardımlar*” adlı X. Bölüm (ss.231-242) Ahmet Caner Çatal tarafından yazılmıştır. 1909 Adana Olaylarının patlak vermesi üzerine bölgedeki gerginliğin sona ermesi için Öğüt Kurulu oluşturulmuştur. Ne var ki Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan olaylar kontrol edilemez boyutlara ulaşmış ve civardaki bölgelere sıçramıştır. Erzin ve Dörttyol havalisinde yaşanan olaylarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve birçok yapı zarar görmüştür. Hükümet ise bölgeye takviye askeri kuvvetler ve öncelikle tıbbi yardım ulaştırmaya çalışmıştır. Erzin ve Dörttyol civarında yaşanan olaylar sonrası zararı telafi etmek için haneler tespit edilmiş ve söz konusu hanelere yapılacak masraf miktarı, inşaat komisyonuna gönderilen miktar ve komisyonun maaş masrafları tespit edilerek bölge halkının günlük yaşama tekrar adapte olması sağlanmıştır.

“*Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Osmaniyeli Memurlar*” adlı XI. Bölüm (ss.242-264) Aydın Efe tarafından kaleme alınmıştır. 1834-1887 tarihleri arasında Osmaniyeli’de doğan; Ahmet Tevfik Efendi, Ali Rıza Efendi, Ebubekir Sadık Efendi, Esat Bey, Halil Rifat Efendi, Hüseyin Efendi, İbrahim Hakkı Efendi, Mehmet Celalettin Bey, Mehmet Celalettin Efendi, Mehmet Ökkeş Efendi, Mehmet Sait Efendi, Mehmet Şükrü Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Mustafa Efendi, Mustafa Hamdi Efendi, Nuri Efendi ve Süleyman Efendi gibi memurların biyografilerine yer veren yazar memurların adı, baba adı, doğum tarihi, doğum yeri, memurların okudukları okullar, bildikleri diller, memurların işe başlama yaşları ve görevleri tablolar oluşturulmak suretiyle değerlendirmiştir.

“*Millî Mücadelede Kadırlı ve Çevresi*” adlı XII. Bölüm (ss.265-288) Mikail Kolutek tarafından yazılmıştır. Mondros Mütarekesi sonucu İtilaf devletlerinin bölgeyi işgali ile konuya giriş yapılmıştır. Akabinde Tufan Bey’in Andırındaki faaliyetleri ve Kuva-yı Milliye’nin örgütlenişi, Kadırlı’nın Fransızlar tarafından işgali, Kadırlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması, Tufan Bey’in Kadırlıye gelişi ve bölgedeki Fransız işgalinin sona ermesi, Kadırlının yeniden işgali tehlikesi ve havadan bombalanması gibi gelişmeler üzerinde durulmuştur.

“*Millî Mücadele’de Osmaniyeli’de Yörük Selim Bey’in Faaliyetleri*” adlı XIII. Bölüm (ss.289-300) Ebru Güher tarafından kaleme alınmıştır. Yörük Selim Bey’in Osmaniyeli ve Haruniye’ye gelişi, bölgedeki faaliyetleri ve özellikle Haruniye’de verdiği mücadele de önemli roller üstlendiğinden bahsedilmiştir.

“*Cebel-i Bereket’ten Osmaniyeli’ye: Göç ve İskân (1850-2020)*” adlı XIV. Bölüm (ss.301-322) Ümmügülsüm Candeğer tarafından yazılmıştır. Bereketli topraklara sahip Çukurova bölgesinde pamuğun önemli bir ticari ürün olması dikkatleri bölge üzerine çekmiştir. Yazar, bölgede yaşanan halkın yaylak-kışlak arasında hareketinin bölgenin iskânında önem arz ettiğini ifade etmiştir. Nogay, Tatar, Çeçen ve Bosna muhacirlerinin bölgeye iskân edilme süreçleri üzerinde duran yazar Mehmet Akif Terzi & Ahmet Ergün, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Cebel-i Bereket Sacanğı*, Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonné de Chaque Province de l’Asie Mineure* ve *Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyası: Cebel-i Bereket (Osmaniyeli) Vilayeti* adlı çalışmalardan istifa edilerek Osmaniyeli’nin nüfusu kronolojik çerçeve içerisinde incelenmiştir. Bölgeye iskân edilen halk, muhacir, göçmen ve mülteci kavramları üzerinde durulmuş; 1900’den 1967 yılına değin artan Müslüman nüfus ise bölgeye göçlerin devam etmesiyle açıklanmıştır.

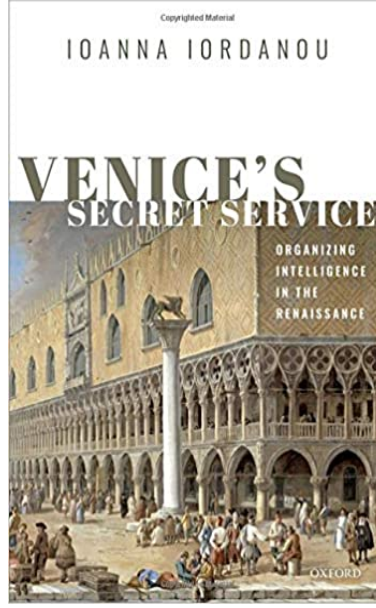
“*Osmaniyeli Yöresinde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*” adlı XV. Bölüm (ss.323-366) Ali Doğaner tarafından kaleme alınmıştır. Çukurova bölgesinin farklı etnik gruplara ev sahipliği yaptığına değinen yazar toplum hayatında önemli bir yere sahip olan törenlerin tarihi süreç içerisinde ne gibi değişikliklere uğradığını tespit etmiştir. Ulaşlı Türkmenlerin doğum, evlilik ve ölüm törenlerinde yaptığı ritüeller, ritüellerin hangi anlamlar barındırdığı, inançların bir uzantısı olan törenlerin geçmişte ve günümüzde işlevleri yapılan sözlü tarih çalışmasıyla incelenmiştir.

“*Eski Osmaniyeli Fotoğrafları*” adlı XVI. Bölüm (ss.367-381) Ümmügülsüm Candeğer, Aydın Efe,

Huriye Emen ve İsmail Okan Güney'in ortak çalışmasıyla hazırlanmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve yabancı araştırmacıların yurtdışında bulunan arşivlerinden elde edilen fotoğraflar açıklamalarına yer verilerek kronolojik olarak derlenmiştir.

Ümmügülsüm Candeğer ve Huriye Emen editörlüğünde hazırlanan "*Osmaniye Araştırmaları I*" adlı eser de yer alan makaleler birbirini tamamlar niteliktedir. Alanında ilk olması, Osmaniye şehrinin muhtelif zamanlarına ve gizli kalmış yönlerine ışık tutması hasebiyle örnek bir çalışmadır.

Venice's Secret Service: Organizing Intelligence in the Renaissance

Ioanna Iordanou.

Oxford University Press, 2019, 288 pages, ISBN 978-0-19-879131-7,

DOI:10.1093/oso/9780198791317.001.0001

Aykut ÇAĞLAK*

Ioanna Iordanou's book deals with the Venetian intelligence in political, socio-economic and organizational aspects and aims to prove that the Venice Secret Service is one of the world's earliest central and systematic intelligence services. In the introduction part of the book, basic information is given about the Council of Ten and the State Inquisitors which had an important role in the functioning of the Venetian intelligence. Also in this part, the author states that the date range of 1500-1630, in which the Council of Ten played a pivotal role in the creation of the Venice Secret Service, is the main chronological focus of the book.

In the first chapter, it is emphasized that secret services were on the rise in Europe in the 16th century and the Venetian state had an intelligence structure worth considering with its distinctive intelligence organization and with diplomatic and central intelligence activities. In the second chapter, it is explained that secrecy regarded as a supreme virtue in Renaissance Venice and that secrecy was also given importance in social relations. As a result of this understanding, secrecy spread widely and the Venetian intelligence could benefit from many different communication channels in intelligence activities.

---

* Dr., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5843-7422> E-Mail: a.caglak@vgm.gov.tr - aykut979@yahoo.com

The third chapter, which is the most important chapter of the book, focuses on the central organization of Venetian intelligence during the Renaissance. Council of Ten's role in the internal and external security issues, in the management of the state intelligence and in the systematic encrypted correspondence is explained in this chapter. Also, keeping the documents under protection in the Cancelleria Ducale, the classification of the documents, separating these documents according to their confidentiality level and transferring them to a separate unit called Cancelleria Secreta are handled in this chapter. Moreover, the contribution of the documents in the Secret Chancellery to the intelligence production of the state and come of the Secret Chancellery under the control of the Council of Ten from the second half of the 15th century are among the topics discussed in this chapter.

In the fourth chapter, the structure of the Department of Cryptology, which is the password creating and password cracking unit of the Venetian intelligence and the professional functioning of this department are explained. According to the author, by means of this department, cryptology became an art and a respected profession in Venice. In the fifth chapter, the composite network of professional and amateur informants and spies who have official or unofficial duties is described. In the sixth chapter, counterintelligence works, one of the main responsibilities of Venetian intelligence, and the increase in assassinations, torture in interrogations and conspiracy activities are discussed. The book ends with an epilogue in which the author outlines Venetian intelligence.

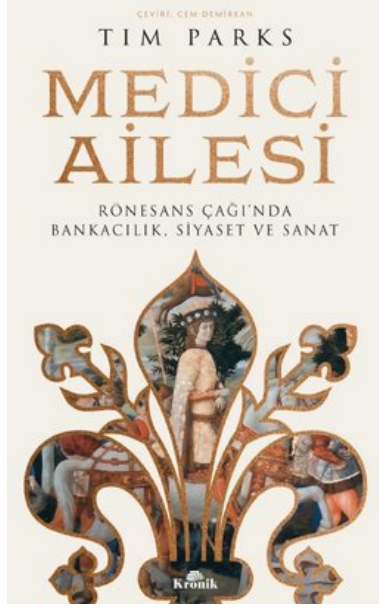
Iordanou identifies the concepts of intelligence and organization as the central concepts of the book. (p. 2). According to Iordanou, intelligence in the early modern period was both a state duty and a private enterprise. She also states that intelligence was both a professional and a civic duty. Iordanou strongly emphasizes that the versatility of intelligence should always be taken into account. Regarding the explanation of the concept of organization the author says that organization is both an 'establishment' and a 'process' in the context of the delivery of intelligence to its recipients in the early modern period: In Venice, the collection, transmission and evaluation of 'sensitive' information organized systematically and this 'organization' is administered by the Council of Ten which is responsible for state security. The intelligence network affiliated with the Council of Ten spread to regions far from Venice. The most important feature of the network was that civilians and public officials charged with the providing of news and information were in constant contact with each other within the 'network'. The Council of Ten was in the supervisory position and controlled the 'organization' consisting of such networks.

According to Iordanou, the Council of Ten which conducted intelligence analysis, involved in operational works such as covert actions and focused on encrypted communication, created and systematized one of the world's earliest centrally organized state intelligence services. For this reason, the Council of Ten is defined as a 'proto-modern intelligence organization' by the author. (p.3, 7, 21). The Council of Ten was highly influential in administration of the state, especially on security-related issues. The author emphasizes that the Council of Ten was one of the most powerful state apparatus

not only in the Renaissance period but also in the whole of Venice's political history (p. 8).

Iordanou has the following view that there was no intelligence structure similar to the Venetian intelligence among European states in the Renaissance period, and the working style of the Venetian intelligence is much more similar to the modern intelligence organizations (p. 223). Iordanou says that other organizations that carried out intelligence activities in Renaissance Europe were mostly those that looked after the interests of reputable people and these organizations kept the state in the second place. In spite of this the Venetian intelligence had a central and organized structure that gave importance to the state and the people as a whole. (p. 123). The author mentions the rise of intelligence in Spain, Britain, France, the Ottoman Empire and in some Italian city-states in the early modern period, but she says only Spain chose to establish central intelligence devices. Also the author argues that intelligence activities in other countries except the Venetian state were monopolized by high-level state officials and protected their own interests (pp. 53-54)

The comparison parts that Iordanou compares the Venetian intelligence with the intelligence structures of other European states of the early modern period are the parts that seems to need to be strengthened because it is seen that the author reached generalizations without making a comprehensive literature review about other European states' intelligence structures. For example, while Iordanou evaluates Ottoman Empire's intelligence structure in the three-page part (pp.52-54), she chose to use only a small number of sources. On the other hand the book emphasizes that early modern intelligence activities are crucial in the development of 'organized intelligence' and proves that 'intelligence' is not a 'modern' phenomenon, and thus the author makes an important contribution to the history and international relations literature. The fact that the author used the documents obtained from the Venice's secret archive, as well as the archives in Rome and London in a way to strengthen her thesis with an analytical approach, makes the book exclusive. In addition to all these, Iordanou demonstrates that Venetian citizens could also be involved in operational processes in terms of the security of Venice, and in this context, she proves that intelligence 'from below' is one of the fundamental points in understanding early modern intelligence.

Medici Ailesi

Tim Parks, Çev. Cem Demirkan

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 240 sayfa, ISBN: 978-625-7631-39-6.

Rümeysa TOĞANTİMUR*

Romancı, çevirmen, denemeci, edebiyat profesörü olan Tim Parks, 1954 yılında Manchester’da doğdu. Cambridge ve Harvard üniversitelerinden eğitim aldı. Milan IULM’de dersler veren Tim Parks 1981 yılından itibaren İtalya’da yaşamaktadır.

Cem Demirkan tarafından tercüme edilen eser daha çok bankacılıkla adını duyduğumuz Medici ailesinin bankacı kimliklerini ve bunun akabinde siyasete, sosyal yaşama, kültürel hayata, sanata, Rönesans’a etkilerini bizlere aktarmıştır.

Eser, Medici aile ağacı, kronoloji ve altı kısımdan oluşmaktadır. Bunun yanında Bibliyografya Notları başlığı altında Medici ailesi ile ilgili bizlere çeşitli kaynaklar sunmuştur.

Eserin “*Usura ile*” başlığı altında olan birinci bölümünde faizle borç verme, tefecilik, faize toplumun ve dinin bakışı ve bu bakışın edebiyata yansımaları hakkında bizlere bilgi verir. 1397’de Giovanni di Bicci tarafından kurulan Medici bankası 1494 yılında batmıştır. Yazarın deyimi ile Medici bankasının bu doksan yedi senesi “*Ortaçağ’dan modern çağa geçişteki o sancılı sürecin sakin bir ara dönemi*” olarak görmemiz mümkündür. *Sakin bir ara dönem* olarak anılan bu dönemde de gerek tefecilik, gerek bankacılık gelişmiş ve bunun yanı sıra sanatta ilerlemeler gerçekleşmiştir. Kilise tarafından *contro natura* yani *tabiata aykırı* olarak görülen tefecilik, dinin bu tepkisi neticesinde halk tarafından hoş karşılanmamış, bunlar ile uğraşanlar da halk tarafından olumsuz eleştirilere, davranışlara maruz kalmıştı. Yazar, dinin ve halkın tefeciliğe karşı bakışını Boccaccio’nun *Decameron* eserinin ilk kısmını

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi, rumeysatogantimur@gmail.com

eserinde kısaca anlatarak eser aracılığıyla dönemi eleştirmiştir. Köle ticaretini günah saymayan toplumun, bu örnekle yahut tefecilik yaptığı için ölen bir kişinin cesedini mezardan çıkararak sokak sokak gezdirmesi, asması ve sonra bir nehre atması bence de normal karşılanmamalıydı. Yazarın eleştirisi bu bölümde bunlarla sınırlı değildi. Din adamlarının şiddetle günah olarak vurguladıkları tefeciliği, bankacılığı kendilerinin de bir süre sonra kullanması ve din adamı kimlikleri ile bazı ayrıcalıklar elde etme hevesi de yazarın tenkitine maruz kalmalarına neden olmuştur. Kilisenin uluslararası iktisadi yapısı, papanın vergileri, kilisenin ve din adamlarının para alışverişinin bankalar aracılığıyla yapması bankacılığın büyümesine, gelişmesine neden olmuştu. Bankacılığı lanetleyen en çok kiliseydi ama kilise kadar da destek veren olmamıştı.

“*Alışveriş Sanatı*” başlığı altında olan ikinci bölümde paranın değerinin oynanması, Medicilerin alışveriş sanatı, seküler alan fikri konularına değinilmiştir. Yazar, Roberto de’ Rossi vasıtası ile dönemin önde gelen hümanistleriyle tanışan Cosimo ve Lorenzo, aralarında Cicero ve Quintilian’a da ait el yazmanlarını bulmaya, okumaya ve toplamaya başladığını bize nakleder. Yunan eserlerini keşfederek nüshalarının çıkarılması ve üzerine incelemeler yapılması, yazı vasıtası ile yeni düşünce ortamının yaratılmasına yol açmıştır. Mediciler seküler alan düşüncesini yalnızca yazma eserler aracılığıyla sağlamayıp, görsel mecralarla da bunu desteklemek istemişlerdir. Yazar, bunun ilk örneğinin papa olan XXIII. Giovanni’nin mezarının yapımı ile sağlandığını bizlere aktarır. Cosimo, mezarın yapımı için heykeltıraş olan Michelozzo ve Donatello bir araya gelerek mezarın şık olması durumuna karşı çıkanlara rağmen süslü bir şekilde mezarı tamamlamışlardır. Dine has olan görsel sanatlardaki değişimi bu durum vasıtasıyla okumuş oluyoruz.

“*İktidara Geliş*” adlı üçüncü bölümde Cosimo’nun özel yaşamı, bir Medici ve bir grandük tarafından Niccolo Machiavelli’ye Floransa’nın tarihinin yazdırılması, Albizzi ailesi Cosimo’nun tutuklanması ve sürgün edilmesi konuları anlatılmıştır. Bu bölümde yazar, Mediciler tarafından Machiavelli’ye yazdırılan Floransa Tarihi üzerinden dönem hakkında bilgi verirken bir yandan eseri hatalı ve önyargılı olarak eleştirmiştir. Albizzi mücadelesi ve ardından suikast girişimine uğrayan Cossimo, ihanet suçlamasıyla sürgün edilmiştir. Medici bankasının nüfuz sahibi olduğunu belirten yazar, iş ilişkileri doğrultusunda bu sürgün hayatının uzun sürmediğini aktarmıştır. Sürgünden dönmesi ardından dizginleri ele alan Cosimo, Albizzi ailesini sürgün edilmesini sağlamıştır.

“*Şehrimizin Sırları*” adlı dördüncü bölümde yazar, Cosimo’nun yaptırdığı heykeller ve resimler, toplumun Cosimo’ya bakışı, siyasi durumu bize aktarır. Bu bölüme girişi Donatello’nun Davut’u üzerinden yapan yazar, Cosimo’nun bu heykeli avlusunda sergilemesi sonucunda eşcinselliği onaylamakla ve bunun da reklamını yapmakla suçlanmasını, toplumun buna eleştirisini anlatmıştır. Suçlamalar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Tefecilik, vergi kaçakçılığı gücünü kullanarak muhalefeti sindirmek, zalimlik gibi suçlarla da suçlanan Cosimo, bunca şeye rağmen halk tarafından *Ülkenin Babası* unvanıyla sevilip, saygı gösterilmiştir. Kitabın yazarı bu durumu Anselmo Calderoni’nin şiiri

örneğiyle bizlere somut bir şekilde açıklıyor. Gut hastalığı nedeniyle Cosimo'nun ölmesi ile bir sonraki bölüme geçilmiştir.

“*Mavi Kan ve Beyaz Filler*” başlıklı beşinci bölümde Cosimo'nun üç oğlu, bankanın gidişatı, Piero'nun ölümü ardından Lorenzo'nun Medicilerin ve rejimin idaresini alması konuları işlenmiştir. Piero, Giovanni, Carlo adlarındaki bu üç çocuğu farklı alanlarda yetiştirmişti Cosimo. Piero devlet, Giovanni banka işleriyle ilgilenirken Carlo da piskopos olarak kiliseye katılmıştı. Piero'nun gut hastalığı nedeniyle ölmesi ardında oğlu Lorenzo onun yerini almıştır.

“*Muhteşem Gerileme*” adlı altıncı bölümde Lorenzo'nun entelektüel kimliği, şap ticareti, hümanizm, bankanın çöküşü, Lorenzo'nun ölümü ve Piero'nun yerine geçmesi anlatılmıştır. Şiiri çok seven Lorenzo'nun yaşadığı dönemde birçok eseri çevirip, sanatçıları destekleyerek sanata çok katkı sağlamıştı. Banka idaresinden pek anlamayan Lorenzo, yazarın tabiriyle gerek Napoli tahtı üzerinde Angevin miras hakkını talep etmesi gerek Milano ve Venedik arasında soğukluk olmasına rağmen bunun bir kenara konmasını isteyerek birlik göndermelerini söylemesi savaş propagandasını iyi yaptığının ve bunun yanı sıra ağzının da iyi laf yaptığının göstergesidir. Buradan Lorenzo'nun sanatı ve şiiri hem devletin itibarını hem kendi meşruiyetini arttırmak için kullandığı da görülmektedir. Lorenzo'nun döneminde ortaya çıkan bir din adamı Savonarola, Rönesans'ın getirdiği düşünceye karşı bir düşünce ile gelerek, Medicilerin düşünce yapısı ile zıtlığın olduğu görülmektedir. Lorenzo'yu da bu düşünceye davet eden Savonarola, ölmesine az kalan Lorenzo'nun daha acıklı şiirler yazma duygusuna ve ölüm anında onun yanında bulunmasını isteme düşüncesine sevk etmiştir. Lorenzo'nun ardından *ahmak* olarak anılan oğlu Piero geçmiştir. Yazar, Piero'nun sağduyu ve aklını kullanmakta iyi olmamasını ve bankayı batırmasını eleştirmiştir. Piero'nun Fransız işgali sırasında kaçması, bankaya ve tüm mallara el konulması sonucunda bankanın batması ile kitap sona erer.

Sonuç olarak Tim Parks, bu kitap ile bankacılığı sadece bir kurum olarak görmeyerek siyasi, sosyal ve kültürel yapıdaki etkilerini okuyucuyla paylaşmıştır. Bunu gerek olayları anlatarak gerek de toplumun düşüncelerinin edebiyata, şiire, sanata yansımış şeklini bizlere aktarıp, açıklayarak sağlamıştır. Kitapta toplumun, dönemin din algısının, özel yaşamın eleştirisi yapılmıştır. Yazar, okuyucunun gözünde sanatçıları adeta himaye altına alan, seküler hayatın gerçekleşmesi için çabalayan, koleksiyonculuk ve eser çevirileri ile Rönesans'ın mimarlarının oluşumunda etkisi olan bir ailenin canlanmasına neden olmuştur. Genel itibari ile yazarın anlatımı, çevirmenin de etkisiyle, kitap akıcı olup insanda merak duygusunun uyanmasını sağlamıştır. Lakin kitabın bazı kısımlarında bir anda başka bir konuya girmesi sonucu kopuklukların, konunun dağılmasının olduğunu da söylemek gerek. Dönem hakkında bilgi edinmek isteyenler, yalnızca olayların ham bir şekilde değil de kültürel, sosyal, dini hayata yansımalarını incelemek isteyenlerin dikkatini çeken bir kitap olacaktır. Bunun yanı sıra kitabın sonunda *Bibliyografya Notları* başlığı altında Medici ailesi ile ilgili kaynakları paylaşarak, bu konunun meraklılarına yardımcı olmaktadır.

Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar

Arif Bilgin, M. Bedizel Aydın

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 294 sayfa, ISBN: 978-625-7631-11-2.

Ayşenur OSKAN*

Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar adlı eser, Arif Bilgin ve M. Bedizel Aydın'ın editörlüklerinde hazırlanmış kolektif bir eserdir. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nin (OSARK) 2015'te Sakarya'da ve 2018'de Tiran'da gerçekleşen açılış konuşmalarının bir derlemesi olarak hazırlanmıştır. Bu metinler Tarih biliminin hususî alanlarında ihtisas sahibi olan birçok önemli yazar tarafından hazırlanmıştır. Eserde Abdülkadir Özcan, Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Yaşar Ocak, Ali Akyıldız, Berch Berberoğlu, Feridun Emecen, Gabor Agoston, İdris Bostan, Mehmet Akif Aydın, Michael Ursinus ve Nil Sarı'nın konuşmaları yer almaktadır. Yeni sayılabilecek bir vakitte, Nisan 2021'de yayınlanan eser, uzman birçok ismi bir araya getirerek Osmanlı tarihi araştırmalarının geçmişini ve bugünü tanıtmaktadır.

Yazarlar Osmanlı tarihinin kitabî kaynakları, harem çalışmaları, askeri tarih, deniz tarihi araştırmaları, şeriye sicillerinin önemi, iktisat tarihi, tıp tarihi gibi birçok konuyu ele almışlardır ve bu alanların hâlihazırda ne durumda olduklarını tespit etmişlerdir. Ancak eserin konu çeşitliliğinin yanı sıra en önemli özelliği, tespitlerle kalmayıp sonrasında yapılacak olan çalışmalar için yol göstermesidir. Kitabın aslında bir konuşma dilini metinleştirdiği düşünülecek olursa oldukça akıcı bir anlatım da sağlanmıştır. Kitap, giriş kısmıyla beraber 12 bölümden oluşsa da biz temel iki bölüme ayırabiliriz. İlk kısım başlı başına kitap editörlerinin hazırlamış olduğu giriş kısmı iken kalan on bir metni ise ikinci kısımda ele alabiliriz. Bunun sebebi, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Yirmi Yılı" başlıklı giriş kısmı, Osmanlı tarihi araştırmalarının 20. Yüzyılın son çeyreği ile son yirmi yılını geniş bir başlık etrafında ve

* Lisans, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (aysenuroskan3@gmail.com)

bütüncül bir yaklaşımla sunmasıdır. Bu anlamda göz ardı edilemeyecek ve özellikle bakılması gereken bir bölümdür. Kitabın diğer kısmı ise mâlum alanlar hakkında konuşulanların derlemesi şeklindedir. Biz de bu değerlendirme yazımızda giriş bölümünü Osmanlı tarihi araştırmalarını daha iyi tanımak ve anlamak için hususen ele alıp, geriye kalan detaylı anlatımları özetleyeceğiz. Daha fazlasını ise okurlara bırakacağız.

“*Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Yirmi Yılı*” adlı giriş bölümünün oldukça emek verilerek hazırlandığı başlıklar, veriler ve tespitler doğrultusunda anlaşılmaktadır. Özel olarak Osmanlı tarihçiliğini ve tarih bilimini; genel olarak bütün akademik çalışmaları etkileyen, onların seyirlerinde ciddi sıçramalara sebep olan son yirmi yıllık gelişmeler açıklanmıştır. Buna sebep olan en önemli unsurlar, teknolojik ilerlemeler ve kurumsal gelişmelerdir. İnternetin 2000’lerde yaygın kullanımının başlaması ve kütüphanelerin dijitalleştirilmesi Osmanlı tarihçileri açısından ayrıca önemli bir gelişmedir. Veri tabanlarına kaydedilen yazma eserleri kullanım ve erişim kolaylığı yazarın ifadesiyle bir “veri madeni” oluşturmuştur. Anlaşılan o ki, Osmanlı tarihçileri bu madenleri keşfetmeye devam edeceklerdir. İSAM, Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün hazırlamış olduğu birçok projeye ve ulaşılan sonuçlara kitapta detaylıca yer verilmiştir.

Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya’nın hazırlamış oldukları makaleden alınan verilere göre 20. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı tarihçiliği akademik anlamda üç gelişme yaşamıştır: Arşivlerin yapılandırılması, yeni üniversitelerin ve tarih bölümlerinin açılması ve standartların yükselmesi.¹

Bu maddeler kitapta örneklendirilmiş ve değerlendirilmiştir. Buna göre, arşiv kadrosunun iyileştirilmesi ve üniversiteler ile bağının kuvvetlendirilmesi; 90’lı yıllarda başlayan birçok yeni üniversitenin kurulması ile gelen endişeler ve nitelikli çalışmaların bu endişeyi kısmen de olsa yersizleştirilmesi; artan yayınların getirdiği çok sayıda niteliksiz öğretim elemanları sorunu YÖK’ün dil konusunda şartları iyileştirmesi ile çözülmesi gibi değerlendirmeler yer almaktadır.² Türkiye akademisinin yaşadığı kadro, menfaat, intihal gibi sorunların getirdiği sistemsizlik örnekleri ile ciddi bir eleştiriye kapı aralanmaktadır. Çuvaldız ile yüzleşmek ve hakkaniyetli olmak ise bu sorunların çözümü için sergilememiz gereken duruşlardır.

Giriş kısmı için söyleyebileceğimiz son şey ise Osmanlı araştırmalarında konu çeşitlenmesini örnekler ile anlatması ve Osmanlı araştırmalarına yönelik ilginin seyrini tablolar ve grafikler eşliğinde sayısal veri olarak sunmasıdır. Osmanlı araştırmalarında artık daha sık gördüğümüz mikro tarihçilik örnekleri ile sosyal bir anlatıma yer verilmektedir. Bunlar dışında giriş bölümünde, kitapta yer alan metinlerin kısa bir tanıtımı da yapılmaktadır.

Abdülkadir Özcan’ın “*Osmanlılarda Tarih Yazımı: Türlerin Ortaya Çıkışı ve Bunlardan Yararlanma Yolları*” adlı konuşması, Osmanlı kitabı kaynaklarını birçok örnekle tanıtmakta ve Osmanlı’da tarih

¹ Oktay Özel, Gökhan Çetinsaya, “Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi”, *Toplum Bilim* 91 (Kış 2001/2002), 8-38

² Arif Bilgin-M. Bedizel Aydın (Editörler), *Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar*, Kronik Kitap, İstanbul, Nisan 2021, s.10-11

yazımının seyrini vermektedir. Kaynaklardan yararlanmak için eleştirmenin gerekliliğine dikkat çeken yazar, bu durumu sonuç kısmında şu cümlelerle açıklar: “*Bu kaynaklardan hakkıyla yararlanıp tarihe ışık tutabilmek için mutlaka ana kaynakların usûlüne uygun olarak yayımlanması gerekmektedir. Bunun için yegâne yol, yukarıda bahsedildiği gibi edisyon kritik yani tenkitli neşirdir.*” (s.70) Bu tenkitli metnin hazırlanma yöntemi bölüm içerisinde yer almaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak’ın hazırladığı “*Modern Osmanlı Tarih Yazıcılığının Devasa Sorunsalı: Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*” bölümü, devletin İslâm anlayışını ve toplumda görünen İslâm’ı sınıflandırması açısından oldukça dikkat çekicidir. Yazar, bu alanda yapılan araştırmaların azlığına ve ancak son yirmi yıldır yavaş yavaş dikkat çekici olduğuna da vurgu yapmaktadır. Konuşmanın adından da anlaşılacağı üzere devletin ve toplumun İslâm’la kurduğu ilişkinin yeteri kadar aktarılmaması yazar için ciddi bir sorundur. Bu alanı cazip, karmaşık ve büyük bir karınca yuvasına benzeten yazar, bu karınca yuvasına girme cesaretinde olmamız gerektiğini vurgular. (s.72)

Ahmet Tabakoğlu “*Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını*” isimli bölümüyle iktisat tarihi alanı için bir harita ortaya koymaktadır. İktisat bilimi ve ekonomi hayafidir. Yazar iktisat tarihinin de bu anlamdaki gerekliliğine dikkat çeker. Osmanlı iktisadı ve kapitalizm arasındaki ilişkiye de değinir. Şerhiye sicilleri, vakıf defterleri ve ruznamçeler bu alanın önemli birincil kaynaklarıdır. Bu kaynakların sayısal veriler doğrultusunda incelenmesi gerektiğini savunur.

İdris Bostan, “*Osmanlı Denizciliği: Dünü, Bugünü*” adlı bölümüne Osmanlı denizciliğine tarihçiler nezdinden dahi geç bir ilginin duyulduğunu ifade etmekle başlar. “...deniz tarihi araştırmalarını Osmanlı tarihinin diğer alanlarından ayrı, imparatorluk politikalarının ve devleti yönetme sisteminin dışında zannetmek tarihe bakış ve tarihçi algısının problemliliği ile alakalı olmalıdır.”(s. 91) Osmanlı’nın deniz hâkimiyeti yadsınamaz bir düzeydedir. Bu anlamda bize yol gösterecek olan arşiv belgelerini önemsemek gerekmektedir.

Kitapta askeri tarih ile ilgili iki bölüm vardır: Gabor Agoston’un “*Osmanlı Askeri Tarihi*” ve Feridun Emecen’in “*Klasik Dönem Osmanlı Askeri Tarihi Üzerine Yeni Bakışlar*” adlı bölümleri konuya açıklık getirmektedir. Gabor Agoston, askeri tarih alanında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Yazar, yeni askeri tarih yazımına göre ordu-toplum ilişkisinin önemli bir konu olduğuna da değinir. (s. 135) Feridun Emecen ise askeri tarihin altında listeleyebileceğimiz bir başlık olan savaş tarihi üzerine özellikle durmuştur. Silahlardan, taktiklerden ve dolayısıyla askeri güçten bahsetmektedir.

Ali Akyıldız, “*Haremi ve Hanedanı Yazmak: Tespitler, Problemler Teklifler*” bölümünün adından da anlaşılacağı üzere Harem hakkında araştırma yapmanın zorluklarına birçok açıdan değinmektedir. Özellikle oryantalist bakış açısının mahrem bir yer olan Harem’e dair verdiği bilgilerin fantastik bilgiler olduğu söylenir. Bu alan için kaynak Osmanlı arşivleridir.

Nil Sarı’nın “*Osmanlı Tıp Tarihi Araştırmalarında Sorunlar*” adlı bölümü ise kitap içerisinde dikkat çeken bölümlerden biridir. Son zamanlarda araştırmacılar için ilgi odağı olan bilim tarihi alanının belki de en önemli sorunu o bilimde ve o bilimin tarihinde ayrı olarak belli bir uzmanlık gerektirmesidir.

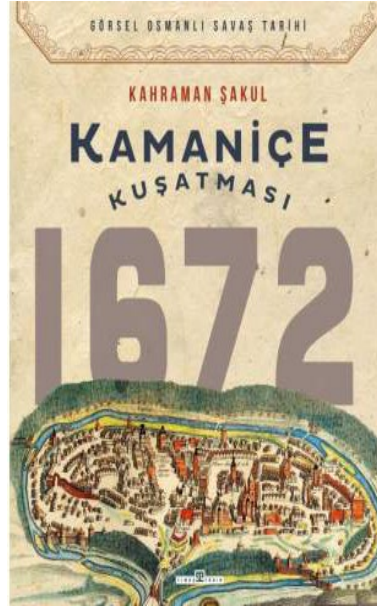
Yazar burada tıp tarihi araştırmaları için de disiplinler arası çalışmalara önem verilmesi gerektiğini vurgular. Geleneksel tedavi yöntemleri ve günümüz tıp bilgisini kendi zamanında bırakır ve salt anlamaya çalışır. Bölümde tıp tarihi ile ilgilenen yabancı yazarlara karşı eleştiriler de mevcuttur.

Mehmet Akif Aydın'ın "*Osmanlı Araştırmalarında Osmanlı Hukukunun ve şer'iyye Sicillerinin nemi*" adlı bölümünde kadı tarafından tutulan şeriyye sicillerinin Osmanlı toplum yapısına ve ilişkilere dair birçok sosyal bilim dalı için veriler ortaya koyduğu anlatılmaktadır. Örneğin mahkeme kayıtları ile modern tarihçilerin eleştirdiği Osmanlı'da çok eşlilik meselesi açıklığa kavuşmaktadır. (s. 234- 235)

Micheal Ursinus'un oldukça farklı konusu doğrultusunda hazırladığı "*DeFTER Kayıtlarından Arazideki İşaretlere: Cleune'de (Görice, Livno, Bosna-Hersek) 16. Yüzyıldan Kalma Osmanlı Hudutnameleri zerine İşbirlikçi Araştırma*" metinde, hudutnamelerin araştırmalarda oldukça az kullanıldığını söyledikten sonra bu alan için önemli önerilerde de bulunur. Yazar, rnek olarak Kilis-Split sınırını seçmiştir ve uygulamalı bir anlatım oluşturmaktadır.

Kitapta yer alan son bölüm, Berch Berberoglu'nun "*On Dokuzuncu Yüzyılın Sonu ve Yirminci Yüzyılın Başlarında Orta Doğu'da Batı Sömürgeciliğinin Etkisi ve Osmanlı İmparatorluğu*" bölümüdür. Yazar, Osmanlı-Batı arasında yaşanan ticari gerilimlere ve Osmanlı'nın özellikle bugün Orta Doğu olarak adlandırılan bölgesinin bir hammadde kaynağı olarak görülmesine ve bugünü anlamayı da kolaylaştıran sömürgecilik faaliyetlerinin etkisine değinmektedir. Bu durum yazarın şu sözleri ile anlaşılabilir: "*19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden ve dağılmasından bu yana, Orta Doğu, Batı'nın önde gelen emperyalist gleri arasındaki mücadelenin merkezindedir.*" (s. 262)

Sonuç olarak, kitapta uzman yazarların birbirinden farklı konular hakkında ele aldıkları ufuk açıcı makaleler okumaktayız. Makalelerin birçoğunda Avrupa merkezli tarih yazımının eleştirisi mevcuttur ve bu tutum son zamanlarda uluslararası akademik çalışmalarda da sıklıkla tekrarlanmaktadır. Ancak yeni bir yol açabilecek olan eleştiriler kayda değerdir. Bu kitapta ele alınan başlıklar ve değerlendirmelerin buna hizmet ettiğini düşünmekteyiz. Bu düşüncemizi temellendiren en önemli husus ise kitaptaki her makalede hususen sonraki araştırmacılar için alana dair tasvirlerin ve tavsiyelerin bulunmasıdır. Osmanlı tarihçiliği üzerine araştırma yapmak isteyen genç akademisyenler için yol gösterici olan bu kitap, hâlihazırda Osmanlı tarihçiliği çalışan akademisyenler için de güncel ve derlenmiş bir eserdir.

Kamanice Kuşatması 1672

Kahraman Şakul

İstanbul, Timaş Tarih, 2021, 112 sayfa, ISBN: 978-605-08-4234-0.

Abdülkerim ŞİMŞEK*

Kitabın müellifi Kahraman Şakul, lisans ve yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde aldı. Doktora çalışmasını 2009 senesinde Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Osmanlı askeri ıslahatları, siyasi kültürü ve Osmanlı teknoloji tarihi üzerine çeşitli ulusal ve uluslararası akademik dergilerde makaleler yayınlamış, yine Osmanlı askerî tarihi hakkında ulusal ve uluslararası konferanslar düzenleyip çeviriler yapmış ve bir derleme hazırlamıştır. *Kamanice Kuşatması 1672* adlı eser dört ana bölümden oluşmaktadır. TÜBİTAK proje eseri olması dolayısıyla görseller ile zenginleştirilip desteklenenmiş kitap, seferi okuyucunun zihninde betimlemesine yardımcı olmaktadır. Eserin dili oldukça hafif olmakla birlikte, anlatılması amaçlanan konu açıkça ifade edilebilmiştir.

Eser Kamanice Kuşatması'nı tüm hatları ile ele almakta ve harita kullanımı ile anlatımını desteklemektedir. Eser, Osmanlıların kuzeyde ulaştıkları en uç noktayı ele alıyor ve kitapta bu serinin başka seferler ile genişletileceği belirtiliyor. Okuyucu, haritalar ile birlikte kuşatma sırasında Osmanlı ordusunun dizilişi ve saldırı yönleri hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Eser, muhasaraya katılan Yusuf Nâbî, Hacı Ali Efendi ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın kuşatma sırasında kaleme aldıkları eserler ana kaynak olarak kabul etmiş ve bu eserler üzerinden desteklenmiştir.

Eserin giriş kısmı kaynakların ne olduğu ve güvenilirliğinin sorgulanmasıyla başlamıştır. Kaynaklar incelendikten sonra kuşatmanın ideolojik boyutuna değinilmiş, Sultan IV. Mehmed'in sefere çıkış

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi ATASAREN Harp Tarihi, İstanbul

sebepleri ve etkileri hakkında önemli bilgiler verilmiştir. İngiliz gazetesi London Gazette'in kuşatmayı haber aldığı ve kuşatmayı takip ettiği bu bilgiler arasında yer almaktadır.

Giriş kısmında etnografik ve antropolojik boyut incelenmiş, Osmanlı kaynaklarında kullanılan tabirlerin günümüze denk düşen anlamları açıklanmıştır. Dönemin Osmanlı kaynakları Polonyalılardan Leh; Avusturyalılar Nemçe, Ukraynalılar Rus ve günümüz Rus halkından da Moskof şeklinde bahsetmekteydi. Eserde bu kısım, ileride kullanılacak tabirlerin hangi millete karşılık geldiği ve kitabın ilerleyen kısımlarında yanlış anlaşılmaya yol açmaması için sade ve açıklayıcı bir dille kaleme alınmıştır.

Osmanlı fütihat sisteminin ana damarlarından biri olan kuşatma savaşlarının teknik boyutu, yine giriş kısmında açıklayıcı bir şekilde ele alınmıştır. Çeşitli kuşatmalardan bilgiler aktarılmış, kuşatmaların safha safha incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı'nın kuşatma savaşlarında üstünlüğünün sebepleri Avrupa'dan çeşitli örneklerle karşılaştırılmış ve Osmanlı'nın nasıl hâkim bir güç haline geldiğini anlamak okuyucuya bırakılmıştır. Osmanlıların yeni kuzey siyasetine ışık tutulmuş, yeni kuzey siyasetini hayata geçiren Köprülü ailesi hakkında kısa ve anlaşılır bilgiler verilerek okuyucunun bilgi sahibi olması sağlanıp giriş kısmı bitirilmiştir.

‘‘Sefer Yürüyüşü’’ adlı bölüm Osmanlı ordusunun Kamanice’ye giderken kullandığı güzergâh hakkında bilgi verilmiş ve sefer yürüyüşü haritalandırılarak okuyucuya menzil sisteminin temel özelliklerini görsel materyaller üzerinden anlatma amacı güdülmüştür. Osmanlı ordusunun Kamanice’ye gidiş ve dönüşünün ne kadar sürdüğü, yürüyüş sırasında yaşanan aksaklıklar ve ordunun konakladığı kısımlar dönemin kaynaklarından örnekler alınarak zenginleştirilmiştir. Bölümün sonunda Kamanice’ye ulaşan Osmanlı ordusunun muharip kıtaları, geri hizmet kıtaları ve ordu esnafının toplam mevcudiyeti üzerine sayısal veriler verilmiştir.

‘‘Kamanice Kuşatması’’ adlı ikinci bölümün girişinde Kamanice Kalesi’nin teknik ayrıntılarına değinilmiştir. Kamanice istihkâmları üç bölümden oluşmaktadır; eski kale, yeni kale ve kasaba. İkinci bölümde kale bölümlerinin Lehçe isimlendirilmeleri, ardından Osmanlı hâkimiyetine geçişle birlikte Osmanlılar tarafından değiştirilen isimlendirmelere yer verilmiştir. Kalenin doğal konumu ve mimariden kaynaklanan özellikleri hakkında verilen teknik bilgiler, Osmanlı ordusunun kuşatmayı yaparken nasıl bir yol çizdiğine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Kuşatma öncesi Lehistan içişlerine değinilerek seferin siyasi boyutunda yaşanan durumlara açıklık getirilmiştir. Bölüm alt başlıklara ayrıldığından metnin bütünlüğü korunmaya çalışılmış, böylece okuyucuya bağlamından kopuk olmayan bir metin inşa edilmiştir. Bölümün alt başlıklara ayrılması okuyucunun metinden kopmasını engellemiş ve kuşatmanın evrelerini müellif açısından ayrıntılı bir biçimde açıklama imkânı tanımıştır.

İkinci bölümün devamında Osmanlı ordusunun aynı dönem kuşatmalarında kullandığı teknik ve taktiksel bilgilerle Osmanlı kuşatma mantığının temeli ortaya konmuştur. Osmanlı ordusunun kuşatmayı yapacağı araziye girmesinden sonra yaptığı klasikleşmiş keşif hareketini, Kamanice Kuşatması özelinde Kara Mustafa Paşa’nın yaptığı bilgisi verilip kuşatma hazırlıklarından bahsedilmiştir. Tatar askerlerinin Osmanlı ordusuna katılmasının yanı sıra Tatarların döneme damga vuran yağmacılık özelliklerine de

değınilmiştir. Dönemin müelliflerinden alınan bilgiler ışığında Tatarlar hakkında ufak anekdotlar verilmiştir.

Eser, Osmanlı ordusunun mevcuduna değınırken ordunun beraberinde getirdiğı top mevcudu, isimleri ve bu topların teknik özelliklerine değınerek kuşatmalarda topun önemi okuyucuya aktarmıştır. 3D çizimler ile desteklenen bu bölümde Osmanlı ordusunun yer aldığı kolların karşısına düşen burcların çizimleri yer almaktadır. Kaynaklardaki bilgilerden yola çıkılarak Osmanlı ordusunun kolları ve evrelere göre konumları resmedilmiştir.

Osmanlı kale cengi usullerinden metris ve sıçan yollarının ne olduğı tanımlanarak bir sonraki sayfada yer alan Fransızca-Türkçe açıklama kuşatma planında okuyucunun metris ve sıçan yollarının konumlarını görmesine yardımcı olunmuştur. Devamında kuşatma günlere ayrılarak Osmanlı ordusunun günlere göre hangi görevleri yerine getirdiğinden bahsedilmiştir.

Osmanlı ordusunun kuşatma usulüne uygun şekilde hazırlıkları yerine getirmeye başlamasından sonra ilk müzakerelerin başladığı bilgisi verilmiş, müzakerelerin nasıl sonuçlandığına değınilmiştir. Burada Osmanlıların, kale garnizonunun kaleyi vermeleri karşılığı canlarının bağışlandığını belirten ‘‘aman verme’’ usulü okuyucuya sade ve anlaşılır bir dille aktarılmıştır. Kalenin aman verilerek alınmasından sonra kale garnizonunun en yakın kaleye Osmanlı muhafız kıtası ile intikallerinin sağlanması olarak da geçen ‘‘vire’’ etme, yine bölüm içinde anlatılmaktadır. Müzakerelerin başarısız geçmesi sonrası kuşatmanın evrelere devam edecek alt başlıklar, günler ve olaylar üzerinden devam edip metnin bağlamını korumaktadır. Haritalar ve resimler tarihlendirme usulüne ve anlatıma uygun bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir.

Kuşatmanın başarıya ulaşması akabinde garnizonun teslim olması, kutlamaların başlaması ve İstanbul’a ulaşan haber ile birlikte yaşanan ortam zengin bir dille okuyucuya aktarılmıştır. Her kuşatma sonrası Osmanlı ordusunun, ele geçirdiğı kaleyi kendi usullerine uygun bir şekilde imar ve inşa faaliyetlerinden bahsedilmiş ve böylece Osmanlı kuşatma mantığının, kuşatmanın sona ermesinden sonra yaşanan evre hakkında bilgi verilmiştir. Müellif, Kamanıçe Kuşatması’nın başarıya ulaşması sonrası Ukrayna topraklarındaki siyasi ortam hakkında bilgi vermekte ve Osmanlı’nın Kamanıçe’deki imar faaliyetlerini incelemektedir. İmar faaliyetlerinin Osmanlı fütihat sistemindeki rolü hakkında bilgi verilmekte ve Kamanıçe özelinde başarısına değınilmektedir. Müellif, 1699 yılında Kamanıçe’nin tekrar Lehistan eline geçmesi ile birlikte Osmanlı’nın yeni kuzey siyaseti hakkında, kendi görüşlerinden yola çıkarak bir çıkarımda bulunup bölümü sonlandırmıştır. Sonuç kısmında yazar, kitabın içeriğinde yer alan bilgileri tekrar süzgeçten geçirerek nedenleri ile birlikte açıklama gayesine girmiştir. Eserin yazılış amacı, kullanılan kaynakların güvenilirliği, Osmanlı mimarisine ait izler ve edebiyata olan etkileri sonuç bölümünde işlenmiştir. İstifade edilen kaynaklar da kaynakça bölümünde birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere verilmiştir.

Osmanlı Padişahları

Erhan Afyoncu

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, 221 sayfa, ISBN: 978-605-2070-72-7.

Nagihan ÇATAKLI*

Kitabın yazarı Erhan Afyoncu Türkiye’de tarih alanında bilinen ünlü bir yazardır. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı mezunu olan Afyoncu, 1990 yılında, yüksek lisansını “Necati Efendi Tarih-i Kırım” ve doktorasını da “Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire” isimli teziyle tamamlamış, 2001 yılında Marmara Üniversite Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne geçiş yapmıştır. 2008 yılında doçent, 2014 yılında da profesör olmuştur.

Yazar, bu kitabın amacını şu sözlerle belirtmiştir: “*Hâlbuki tarihimizin en şanlı günlerine imza atan hükümdarlarımız kendi dönemleri içinde değer yargılarından, bugünkü anlayışımızdan ve ideolojik bakış açısından uzak olarak ele alınmalıdır.*”

Osmanlı Padişahları kitabı, yazarın bütün padişahları ele aldığı, sadece dönemin önemli olaylarını, özelliklerine değindiği sade bir anlatıma dayandırdığı, bilgi verici bir kitaptır. Kitapta her padişaha üç dört sayfa değinerek okuyucuya genel bir Osmanlı padişahları tablosu aktarmaktadır. Basit ve yalın bir dil kullanıldığından hemen her grubun okuyabileceği bir eser olmuştur. Yazar, Osmanlı’nın kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönemi, padişahları, çocuklarını, eşlerini, eğer varsa vasiyetlerini kısaca anlatmış olup, dönemi genel anlamda bizlere sunmuştur.

Osmanlı Devleti’nin kurucusu olan Osman Gazi’nin önemli fetihlerine, vasiyetine, dönemin özelliklerine yer verilmiştir. Babası Osman Gazi’den sonra hükümdarların ikincisi olan Orhan Gazi ile aşiretten devlete geçilmiştir. Bu dönemde Bursa’nın fethi gerçekleşmiş ve 1327’de ilk Osmanlı parası basılmıştır.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, nagihancatakli@gmail.com

Selçukluların Anadolu'daki ilk başkenti olan İznik, 1331'de yeniden fethedilmiştir. İlk düzenli ordunun temelleri atılmış, İznik'te ilk medrese kurulmuş, bakanlar kurulu oluşturulmuş, vezirlik ortaya çıkmış, siyasi evlilikler gerçekleşmiştir. Ayrıca Orhan Gazi, sultan unvanını kullanan ilk Osmanlı hükümdarıdır. 1357'de Orhan Gazi'nin ölümüyle yerine kardeşi Birinci Murad geçmiştir. Birinci Murad ilk önce, isyan eden kardeşlerini ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı ve timar sistemi gibi birçok kurumun temelleri atılmıştır. 1389 yılında tahta çıkan Yıldırım Bâyezid tahtı kuvvetlendirmek için kardeşi Yakup Çelebi'yi öldürmüştür. Bu dönemde Kastamonu, Üsküp, Selanik gibi önemli yerler fethedilmiştir.

Yıldırım Bâyezid dönemi Osmanlı denizciliğinin gelişimi açısından önemlidir. Yıldırım Bâyezid'in Ankara'da esir düşüp vefat etmesiyle kardeşler arasında yıllarca devam eden savaşlar başladı, Fetret Devri yaşandı. Mehmed Çelebi, kardeşi Musa Çelebi'yi 1413'te mağlup etti. Fetret Devri sırasında sultan unvanını alan tek şehzade olan Mehmed Çelebi, Osmanlı tarih kitaplarında, Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu olarak geçmektedir.

17 yaşında tahta çıkan İkinci Murad, 1430 yılında Selanik'i tekrar fethetti, Edirne-Segedin Antlaşması yapıldıktan sonra tahtı oğlu Şehzade Mehmed'e bıraktı ancak Haçlıların harekete geçmesiyle ordunun başına geldi, Buçuktepe İsyanı'yla birlikte İkinci Murad tekrar tahta çıktı. Yaptığı eserlerden dolayı Ebu'l Hayrât unvanını aldı. Bu dönemde paralara ve toplara Kayı boyunun damgası vuruldu, tarihî takvimler hazırlandı. Edirne'de yaptırılan Üç Şerefeli Cami klasik Osmanlı mimarisindeki ilk büyük cami idi.

Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmed, 1444'te babasının tahttan çekilmesiyle hükümdar oldu ancak Haçlı ordusu antlaşmayı bozunca büyük bir buhran çıktı. Bunun üzerine İkinci Murad ordunun başına geçerek Haçlıları mağlup etti. 1446'da ilk yeniçeri ayaklanması meydana geldi, bu yüzden İkinci Murad tekrar tahta çıktı; İkinci Mehmed ise Manisa sancak beyliği görevine geri döndü. İkinci Mehmed babasının ölümü üzerine tekrar tahta çıktı. Babasının ölümünden 2 yıl sonra, yani 1453'te İstanbul'u fethetti; bu zafer Osmanlı tarihinin en büyük zaferiydi. "Avni" mahlasıyla şiirler yazardı. Kendisinden sonraki dönemi siyasi, idari ve hukuki açıdan şekillendirdi.

Fatih Sultan Mehmed'in 1481 yılında vefatıyla taht kavgası başladı; Şehzade Bâyezid 1481'de tahta çıktı. Bu dönemde ilk defa Rusya ile ilişki kuruldu, Rus elçisi Osmanlı topraklarına geldi. 1512'de Bâyezid tahttan çekilince yerine oğlu Selim geldi. Tarihin en büyük mareşali olan Yavuz Sultan Selim, İstanbul'daki tersaneyi büyütüp yeni gemiler yaptırmıştır. Hemen her padişah gibi türbe, cami, imarethane yaptırmıştır.

Tek erkek çocuk olarak, taht mücadelesi yapmadan Padişah Kanuni Sultan Süleyman 1520'de tahta çıktı. Birinci Süleyman ilk olarak babasının sert icraatlarından mağdur olan insanlarla durumları düzeltti. Canbirdi Gazali İsyanı'nı bastırdı, Rodos fethedildi, Barbaros Hayreddin Paşa kaptanıderya tayin edildi, İrakeyn seferinde Kuzey ve Orta Irak fethedildi. 1558'de Hürrem Sultan vefat etti. İsyan eden oğlu Şehzade Bâyezid 1562'de dört oğluyla birlikte öldürüldü. Kanuni'den itibaren Osmanlı Devleti Avrupa için gerçek bir tehlikeydi.

İkinci Selim, İstanbul'da doğup tahta geçen ve sefere çıkmayan ilk padişaktır. Mescid-i Haram etrafına yeni su yolları yaptırmıştır. 1573'te Ayasofya Camii'nin etrafını temizletip camiye güçlendirmiştir.

1574'te İkinci Selim'in vefatıyla yerine oğlu Üçüncü Murad geldi. İlk icraat olarak Kâbe duvarlarını tamir ettirdi. Askerler maaş alamadıkları için isyan çıkardılar. Savaşların devam ettiği yıllarda rahatsızlanan sultan 1595'te vefat etti ve Ayasofya'daki türbesine defnedildi.

Kanuni'nin isteği üzerine Üçüncü Murad'ın oğluna Mehmed ismi verilmişti. Üçüncü Mehmed, babasının ölümüyle tahta geçince 19 kardeşini öldürtmek zorunda kaldı. 1596 yılında Eğri Kalesi fethedildi, 1596-1610 yılları arasında Celali İsyanları baş gösterdi, 1595'te İstanbul'da büyük bir veba salgını oldu. Üçüncü Mehmed tahtında gözü olduğu iddiasıyla oğlu Mahmud'u öldürttü. 1603 yılında padişah vefat etti. Ardından tahta Bahtî mahlasıyla tanınan Birinci Ahmed geldi, kardeş katline son verdi. Dindar ve hayır sahibi bir padişaktı. Sancağa geçmeden direkt padişah olan ilk sultandır. 1617'de vefat etmiştir.

Osmanlı tarihinde tek akıl hastası olan padişah Birinci Mustafa iki kez tahta çıkmıştır, 15 yıl hapis tutulmuştur, 1639'da sara kriziyle vefat etmiştir. Mezarı üzerine türbe yapılmayan tek padişaktır. 1618'de İkinci Osman tahta geçti, kardeşini öldürttü. Osman hacca gitmek istediğinden isyan başladı ve Yedikule Zindanlarında katledildi.

Birinci Ahmed'in oğlu olan Dördüncü Murad 1623'te tahta çıkarıldı. Bu dönemde askere verilen paralar arttı, vergi toplama sistemi bozuldu. 1633'te İstanbul'da büyük bir yangın çıktı; padişah kahvehaneleri kapattı, içki ve tütün yasağı getirildi, emirlere uymayan birçok kişi katledildi. Osmanlı'da ilk defa bir şeyhülislam idam edildi. Dördüncü Murad 1634'te Lehistan seferine çıktı, iki devlet arasında sulh yapıldı. Safeviler ve Osmanlılar arasında 61 yıl süren savaş sona erdi. 1640 yılında gut hastası olan padişah vefat etti. Hanedanlığın tek erkek üyesi olan İbrahim tahta çıktı. 1640 ve 1645 yıllarında yangın meydana geldi. 1648'de tahttan indirilen padişah Harem'de hapsedildi ve aynı yıl vefat etti.

Osmanlı tarihinde en küçük yaşta tahta çıkan padişah Dördüncü Mehmed'dir. Büyük annesi Kösem ve annesi Turhan Sultan'ın etkisinde kalmıştır. Bu dönemde ilk esnaf isyanı çıkmış, Çınar Vak'ası yaşanmıştır. 1656'da Köprülü Mehmed Paşa sadrazam oldu. İstanbul'da çıkan yangınlar şehri küle çevirdi, kıtlık ve salgın hastalıklar baş gösterdi. 1687'de İkinci Süleyman tahta geçti, ikinci Avusturya seferi sırasında vefat etti, buzlar içerisinde İstanbul'a getirildi. Ardından İkinci Ahmed 1691'de tahta çıktı, 52 yaşında Edirne'de ödemden vefat etti. 1695'te İkinci Mustafa, sefere son çıkan padişah olarak tahta geçti; Lugoş seferindeki zaferinden dolayı kendisine "gazi" unvanı verildi. Edirne Vak'asından dolayı tahttan indirildi, yerine kardeşi Ahmed geldi. Lale Devri'yle birlikte ilk defa Batı'ya elçiler gönderildi. Tulumbacı Ocağı kuruldu, ilk Türk matbaası kuruldu, imalathaneler açıldı.

1730 yılında Birinci Mahmud kafes hayatından kurtulup tahta geldi. Timar sistemi düzenlendi, devletin son parlak zaferleri bu dönemde gerçekleşti. Birkaç kez isyan teşebbüsleri olmuş ancak hepsi bastırılmıştır. 1754 yılında vefatıyla yerine Şehzade Osman, 1757'de Üçüncü Mustafa, 1774'te Birinci Abdülhamid tahta geçti ve aynı yıl, en ağır antlaşma olan Küçük Kaynarca imzalandı; önemli ölçüde toprak kaybı yaşandı. Birinci Abdülhamid 1789'da vefat etti.

Üçüncü Selim zamanında Avrupa'nın önemli merkezlerine ikametgâh elçilikleri açıldı. 1807'de bir yıl

tahta kalacak olan Dördüncü Mustafa, 1808'de İkinci Mahmud tahta geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını tamamen değiştirmiş Batılı reformlar bu dönemde yapılmıştır. 1839'da Sultan Abdülmecid tahta geldiğinde Tanzimat Fermanı ilan edildi, önceki reformlara devam edildi. 1861'de tahta çıkan Sultan Abdülaziz demir yolu ağını uzattı; metro ve tramvay ilk defa bu dönemde Türkiye'ye getirildi.

1876'da Beşinci Murad, ardından aynı yıl İkinci Abdülhamid tahta çıktı. Türkiye'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edildi, 31 Mart Vak'ası meydana geldi. 1909'da meclis, Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verdi. Abdülhamid ölümüne kadar Selanik'te göz hapsinde tutuldu. 1909'da Beşinci Mehmed Reşad geldi, padişah yetkisi azaldı, meclisin gücü arttı. İttihad ve Terakki Cemiyeti padişahı devre dışı bıraktı. 1918'de son padişah Altıncı Mehmed Vahdettin tahta çıktı. Bu dönem padişahın etkisinin hiç kalmadığı bir dönemdir, başta İstanbul olmak üzere ülkenin işgal edildiği bir devir olmuştur.

Kitabın yüzeysel olarak anlatımı herhangi biri için çok bilgi verici olabilir ancak tarihi bilenler için çok az bilgi aktarılmıştır. Kitapta her padişaha kısaca değinerek geçilmiştir ancak dönemin olayları çok fazla yüzeysel anlatılmıştır, hatta sayfalarda oluşturulan baloncuk kısmında asıl metindeki ifadeler yazıldığından metin içinde tekrara düşülmüştür.

Savaş isimlerini söyleyip geçmesi okuyucuda eksik alanlar bırakmıştır, yani okuyucu bu kitabı okurken ek kaynaklardan yararlanması gerekebilir. Sayfa sayısının azlığı, her padişaha sadece üç dört sayfa ayrılması, cümle tekrarları yapılması kitabın doluluk oranını azaltmıştır ama resimlerle padişahların desteklenmesi akılda kalıcılık sağlamıştır çünkü kitapta padişahların kişilik özellikleri, fiziki özellikleri yer aldığından resimlerle bağdaştırma imkânı sunulmuştur. Padişahların resimlerinin olduğu sayfanın yan sayfasında padişahın adı ve döneminde yaptığı önemli olaylardan dolayı kendisine verilen lakaplara yer verilmiştir, örneğin Kanunî Sultan Süleyman için “Büyük Türk”, ikinci Abdülhamid için “Son Büyük Sultan” gibi. Yine kitaba bazı önemli olayların resimleri eklenmiştir; İkinci Mustafa'nın parası, Üçüncü Mustafa'nın zırhı, Sultan Abdülaziz'in cenaze töreni gibi. Padişahların doğum-ölüm tarihleri, tahta çıkış-iniş tarihleri, anne-baba isimleri, eşleri, çocukları ve mezarlarının nerede olduklarını belirten bir künye oluşturulması okuyucu için bütünlük sağlamıştır.

Genel olarak kitap, Osmanlı padişahları hakkında basit, kısa ve yüzeysel anlatılmış dönemin önemli olaylarını ele alan, padişahların özellikleri hakkında bilgi veren akıcı bir eserdir. Osmanlı tarihini genel bir çerçevede ele almıştır, bu yüzden genel bir bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular için kaynak niteliği taşımaktadır. Ancak daha fazla olaya yer verilebilirdi, çünkü sayfa aralıklarında bile aynı cümleler iki kez tekrarlanabilmiştir.

Özlü bir anlatım oluşturulmak istenmiş ancak çok iyi sağlanamamış, kitabın akışı pek iyi yapılamamış. Ancak padişah resimlerine, tuğralarına, mahlaslarına, unvanlarına yer verilmesi önemlidir. Taraf tutulmadan ya da herhangi bir olaya, savaşa dair yorum yapılmadan öğretici bir anlatım sağlanmıştır. Anlatım objektif olduğundan okuyucunun düşünmesi yahut yorum yapması gereken bir üsluba yer verilmemiş, ne anlatılacaksa kısaca değinilip geçilmiştir.

Kitap yazılırken, en son yapılan akademik çalışmalara başvurulmuştur, bu yüzden en yeni bilgiler ve kanıtlar sunulmuştur. Yazar, kitabın bitişinde padişahların isim, doğum-ölüm tarihi, tahta çıkış-iniş tarihi, vefat yaşı, saltanatta kaldığı süre gibi bilgileri gösteren bir tablo hazırlamış ve bibliyografya kısmı ile kitabını tamamlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi (Âyanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme)

Kemal H. Karpaz

İstanbul, Timaş Yayınları, 2019, 250 sayfa, ISBN: 978-605-08-3056-9.

Zeynep ŞENYURT*

Yazarımız Prof. Dr. Kemal H. Karpaz, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra akademik çalışmalarına ilk olarak Washington'da yüksek lisans yaparak başladı. Daha sonra New York'ta doktorasını yaptı. Yerli ve yabancı birçok üniversitede yöneticilik, öğretim üyeliği ve konuk öğretim görevliliği faaliyetlerinde bulundu. Türk Tarih Kurumu onur üyesi olan Karpaz, bilimsel çalışmaları sonucunda, Romanya Bağımsızlık Madalyası ve Bükreş Üniversitesi Dimitri Cantemir Madalyası'yla ödüllendirildi. Kendisine Romanya Ovidius Üniversitesi ve Rusya Çuvaş Milli Üniversitesi tarafından fahri doktora unvanı verildi. Uzun yıllar boyunca Madison Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyeliği görevi yaptı. TBMM Onur Ödülü ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü sahibi olan Karpaz 21 Şubat 2019 tarihinde vefat etmiştir.

Osmanlı Devleti yeni bir oluşumdur. Toplumsal ve siyasi açıdan, diğer Türk ve Müslüman devletlerin mirasçısı diyebiliriz. Bu bağlamda yazar, Osmanlı'nın geniş coğrafyası olan Anadolu, Balkanlar ve Arap ülkeleri, Osmanlı toplumunun sosyokültürel ve idari yapısını oluşturan kurumlar, askeriye, vakıflar ve tımarlar, Müslüman ve gayrimüslim tebaa hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Eser, takdim-kitaba dair birkaç söz, giriş ve altı ana başlıktan oluşmaktadır. Takdim kısmı, Muharrem Varol tarafından yazılmıştır. Varol, yazarımız hakkında kişisel görüşlerini belirtmiş ve kitabın konusuna dair birkaç bilgi ve aynı zamanda yazarın kendi görüşleri hakkında bilgi sunmuştur.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, zeynepseyyurt14@gmail.com

Genişleme sürecinde Osmanlı Devleti, birçok bölgeyi topraklarına dâhil etmişti. Coğrafya, sosyal yapı, din ve ekonomi gibi faktörler devletin temel özelliği olan yapıyı oluşturmuşlardı. Doğal olarak devlet bu yapıya karşılık, kendi sosyal, kültürel ve dinî faktörünü yeni bir sistem dâhilinde meydana getirmiş oldu.

Yazar, kitabın giriş kısmında Osmanlı'nın içtimai sistemindeki yapılardan söz etmiştir. Bunlardan biri hiyerarşik sosyal yapının parçası olan reaya, tüccarlar ve zanaatkârlardır. İkincisi ise “millet sistemi”dir. Bu zümreleşme yapısında aslında Aristo ve Platon'dan esinlenilmişti. Osmanlı düşünürleri ise bu zümreleşmeyi iki sosyal sınıfa dönüştürdüler: “askerî” ve “reaya”. İkincisi ise, etnik ve dinî kökene bakmadan tüm tebaayı kapsamasıydı. Yazar da ilk etapta bunun üzerinde durmuştur. Osmanlı toplumunun yapısını incelemeyi hedeflemiştir. Osmanlı'nın Bizans yapısının taklidi olduğunu nitelendiren Iorga'nın tavrını eleştirerek bunun üzerinde örnekler sunmuştur.

VII. yüzyılda kentlerde “Osmanlılaşma” süreci yaşanmaktaydı. Osmanlı toplumsal idare sistemi de muhafazakârlık ve değişimi göstermekteydi. Osmanlı tarihi araştırmalarının çoğu klasik çağ Osmanlı kurumları ve sosyal yapısını değişmez bir bütün olarak ele almışlardı. Yerli ve yabancı pek çok tarihçi Osmanlı'daki bu değişimi çok farklı yönlerden değerlendirmişlerdi. Karpat, bazı çalışmaların değişimi III. Selim döneminden başlatıp I. Dünya Savaşı sonunda devletin çöküşüne kadar getiren bir yaklaşımla modernleşme ile meşgul olduklarını ve sosyal düzen ve kurumların önemli değişikliklere maruz kaldığı bir dönem olan Zitvatorok Antlaşması'ndan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar geçmiş olan bir süreyi göz ardı ettiklerini söyleyerek eleştirmiştir. (s. 34-35) VII. yüzyıl bağlamında, “serhat”, “fetih”, “vakıf” kavramlarını da değerlendirmiştir.

“Sosyal Altyapı” başlıklı bölümde, askeriye, tımarlar ve vakıflar hakkında bilgi verilmiştir. Toplumsal açıdan bakıldığında sipahi, kadim geleneklerle bütünleşmiş bir elit grup idi. Bunların bir imtiyazları yoktu ancak konumlarından ötürü sosyal bir sınıf olarak çıkışlarına imkân tanınmaktaydı. Yeniçerilerin ortaya çıkışı ve gelirleri hakkında bilgi verilmiştir. Tımar sistemi, Osmanlı sosyoekonomik sisteminin ve askerî oluşumun anahtarıydı. Aynı zamanda devlet mülkünün de parçasıydı. Yazar bu kısımda hem tımarın işleyişini anlatmış hem de tımarın kelime anlamını ele almıştır. 1527-1528 arasında tımarların eyaletlerde mali durumunu gösteren bir tabloya da yer verilmiştir. Tımarın Osmanlı tarzı, Arap toplumlarında işe yaramamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında tımar yerine “ıkta” uygulaması mevcut hâle gelmişti. İkta sahipleri bir bölümünü kendileri için saklarken, büyük bir bölümünü de hazineye devretmişlerdir. Tımar sahipleri doğrudan toprağın işlenmesine dâhil olmamıştı. Toprağın sürülmesine dâhil olduğunda hem vergiden hem de toprağın sürülmesinden sorumlu olmaları gerekiyordu.

Kitabın ikinci bölümünde Osmanlı'nın demografisinden bahsedilmiş, VII ve VIII. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasındaki nüfus tabloda gösterilmiştir. Bu nüfusun yüzde kaçının Müslüman veya Hristiyan olduğundan bahsedilmiş ve aynı zamanda İslam dinine dönümlerde gayrimüslimler, devlet makamlarında daha yüksek sosyal statü elde etmişlerdir. Yazar bu bölümde nüfusu oldukça geniş açıklamış ve sayısal verilerle bunu daha net göstermiştir. Yazar, ihtiyacımız olan bilgileri geniş bir

şekilde açıklamanın yanında, dipnot kısımlarında olayın derinine inip, vermiş olduğu bilgileri daha da genişletmiştir.

Araziler üretim ve hasılat elde etmek içindi. Devlet, ziraatı ve vergilerin toplanmasını denetleyebilmek için önceleri sipahileri görevlendirmişti ama daha sonra, pek çoğu eşraf ve ayandan oluşan denetleyiciler mevcuttu.

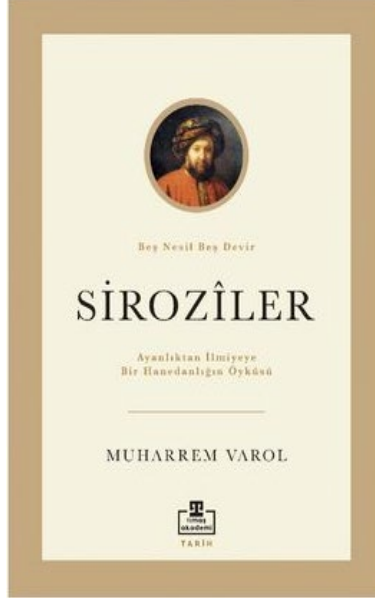
Anadolu’da tarımsal alanda ciddi bir isyan gerçekleşti. *Celali İsyamları* denilen bu isyanın başlaması sonucunda ziraatta üretim ve gelirlerde düşüş yaşandı. Bu hususta burada Celali İsyamlarının meydana getirmiş olduğu sarsıntı açıklanmıştır. Çıkan bu krizler neticesinde de padişah, divanı toplamak zorunda kalmıştı. Avusturya ordusunun silahlarını göz önünde bulundurarak kendi atölyelerinde hem dış görünüşünde değişiklik yaptılar hem de daha da geliştirdiler. Aslında bir nevi hazıra konmak yerine, “Nasıl daha iyi hâle getirebiliriz?” düşüncesiyle hareket etmeye başlamışlardı. Osmanlı’nın daha sonra askerî alanda geliştirmiş ve icat etmiş olduğu teknolojiler, Osmanlı’nın geri kalmışlığını düşünenler için de bir tez çürütme olabilir. Karpat, burada vakıflar konusuna da değinmiştir. Vakıflar, seçkin ve mahallî eşrafın kendi mülklerini ve ailelerinin refahını korumak için çok geniş bir kullanıma sahiptir. Karpat, yazmış olduğu bu kitapta, Fransızca yazdığı tezden ve diğer başka tezlerinden de yararlanmıştı.

Devletin modernleşmesindeki ilk adım III. Selim döneminde yeni bir merkezî ordu kurmakla gerçekleşmişti. Modernleşmeyi ayrı bir başlık altına alan yazar, bu durumu uluslararası güçler bağlamında değerlendirmiştir. Yapılan ticaret anlaşmaları, fermanlardan söz edilmiştir. Tanzimat reformcuları Avrupalı yönetim kurumlarının üstünlüğünü benimsemişlerdi. Aslında devletin ana hedefi bürokrasi ve refah seviyesi dışında, merkezî devletin iktidarının güçlenmesiydi. Müslümanlar ve gayrimüslim tebaanın arasındaki farklılıklar da yeni bir politik ve sosyal boyut kazanmış oldu. Yazar bu durumu mesleki açılarından da değerlendirmiştir.

“İnsan Kaynakları ve İskân Modelleri” adlı beşinci bölümde, XIX. yüzyılda Osmanlı nüfusunda coğrafi olarak karşılaştırma yapılmış ve bunların farklı büyüme modellerinden bahsedilmiştir. Yazar çoğunlukla işlemiş olduğu konular bütününde, Osmanlı nüfusundan sıklıkla söz etmiş ve bu konuyu ayrıntılı ele almıştır. Anadolu Müslüman nüfusu azalmış ve Rumlar sahil kesimlerine tüccar olarak yerleşmişti. Yine burada XIX. yüzyılda ilk kez denenen erkek nüfus sayımı bağlamında Anadolu’daki ve Balkanlardaki bazı şehirlerin ne kadar Hristiyan, ne kadar Müslüman, ne kadar Ermeni olduğu hususunda bir tablo belirtilmiştir. Yazarın sunmuş olduğu tablolar doğrultusunda dışarıdan gelen göçleri de ele alırsak, Osmanlı nüfusunun dinî ve etnik değişime ne denli maruz kaldığını görmüş oluyoruz.

“Kentsel Gelişim” adlı son bölümde, XVI. yüzyılda Osmanlı büyümesindeki gelişmelerden söz edilmiştir. Osmanlı şehirlerinden bazılarında bulunan iş yerlerindeki ithal eşyalara talep bürokrat sınıftandı. Bunu gaz, tramvay ve sonrasında elektrik gibi imkânlar takip etti. Dolayısıyla ticari merkezlerdeki nüfuslarda da değişiklik olduğundan rahatlıkla söz edebiliriz. Devletin teşkilatlanması ve teknolojiye başvurması neticesinde gözle görülür bir başarı elde edilmiş oldu. Burada da Osmanlı reformcusu olan Mithat Paşa en iyi örnektir. Okullar açması, yollar inşa etmesi, esnafı ve zanaatkârı

desteklemesi bu çabalarının sonucudur. Daha sonra Müslümanlar, kendi inançları, geleneksel, dinî ve kültürel açıdan devleti kendilerine düşman olarak görmeye başlamışlardı. İstedikleri taleplerin yerine getirilmemesi sonucunda Hristiyanlar da devlete düşman oldular. Bürokrasinin Avrupa'ya hizmet edecek hâle bürünmesi, yani tabiri caizse “Avrupa sevici” olması, Müslüman tebaayı Avrupa karşıtı düşüncelere itti. Yazar bürokrasi ve toplumda meydana gelen değişimi, “*Abdülhamid bürokrasideki sıkı kontrolü ve teşvik ettiği kalkınmayı sunmuş olsa da toplumdaki değişimi ve yeni düzeni durduramamıştır.*” şeklinde değerlendirmiştir.

Âyanlıktan İlmîyeye Bir Hanedânlığın Öyküsü: Sirozîler

Muharrem Varol

İstanbul, Timaş Yayınları, 2021, 336 sayfa, ISBN: 978-605-08-4237-1.

Ayşe ATAMAN*

Osmanlı Devleti, Modernleşme Dönemi özelinde merkez-tarikat ilişkileri, tekkeler ve bu alandaki ıslahat çalışmaları üzerine yoğunlaşan eserler kaleme alan Muharrem Varol'un *Sirozîler* adlı kitabı, beş devre tanıklık etmiş ve deyim yerindeyse, damgasını vurmuş bir hanedânın serencâmını konu ediniyor. 18. yüzyılın son çeyreğinden Cumhuriyet devrine kadar geçen sürede gerek âyanlık vazifesini yürüten gerekse ilmiye sınıfında yer alan bir hanedânlık öyküsü anlatılıyor. Eser aynı zamanda toplu biyografi diyebileceğimiz bir tarzı ihtiva etmektedir.

Üç bölümden teşekkül eden eser, aynı zamanda bir giriş, sonuç ve ekler kısmını da bünyesinde bulundurmaktadır. Eserde yer alan kapsamlı giriş bölümünde, öncelikle Siroz'un tarihine değinilirken aynı zamanda âyanlığın tarihî gelişimine de yer verilmiştir. Âyanlık kurumu açıklanırken özellikle batıdaki aristokrat yaşantısı özelinde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Birinci bölüm, Sirozî İsmail Bey'in biyografisinden oluşmaktadır. Burada değerlendirilen en önemli nokta, İsmail Bey'in memleketi olan Siroz'da yürüttüğü âyanlık vazifesi etrafında şekillenen hayatıdır. İlk olarak İsmail Bey'in ailevi kökeninden kısaca bahsedilmektedir. Zira İsmail Bey'in soyu, 17. yüzyıla damgasını vuran Köprülüzâdelere dayanmaktadır. Giriş kısmında âyanlık kurumuyla ilgili okuyucunun bilgilendirilmesi akabinde, bu bölümde Siroz özelinde yaşanan âyanlık mücadelesi ve İsmail Bey'in galibiyeti sonucunda bölgedeki güç ve hâkimiyetinin zirveye çıkışı anlatılmaktadır. Sirozî İsmail Bey, gerçekten de yaşadığı devirde Siroz'da her anlamda tek güç hâline gelmiştir. Balkanlarda, meşhur

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, ayse.ataman@stu.fsm.edu.tr

Tepedelenli Ali Paşa ile birlikte en güçlü âyân olarak ismi zikredilmektedir. Aynı zamanda Sened-i İttifak'a imza atan dört büyük âyândan biri olduğunu ifade etmek gerekir. Eserde bu nokta, hususi bir başlık altında anlatılmaktadır. Devletin kendisinden en çok faydalandığı alanın askerî güç olduğu ifade ediliyor. Nitekim İsmail Bey'in askerî gücünün ihtiyaç hâlinde 15.000- 20.000'i bulduğu yine eserde zikredilmektedir. Askerî gücün yanında Sirozî İsmail Bey'den, dağlı eşkıyalarla mücadele ve zaman zaman yerel âyânların çıkarmış olduğu taşkınlıkların dizginlenmesi gibi, genel anlamda bölgesel asayışı sağlayacak görevler yüklenmiştir. İsmail Bey'in yer aldığı en önemli görevlerden biri ise, III. Selim'i tahttan indirecek derecede mahiyet kazanan II. Edirne Vakası'nda, isyanın bastırılmasında aldığı görevdir. Bunların yanında Sırp İsyanı'nın bastırılmasındaki ve Rus savaşındaki rolleri de eserde güzel bir şekilde anlatılmaktadır.

Eserde Sirozî İsmail Bey'in güçlü konumuna ulaşmasında en etkili olan faktörün, merkezle geliştirdiği iyi ilişkiler olduğu ifade edilir. Gerçekten de İsmail Bey'i diğer âyânlar arasında öne çıkaran husus biraz da budur. Ancak bunun yanında, gücü nispetinde merkezle çatıştığı bazı hususların da olduğunu unutmamak gerekir ki bu hususlara satır aralarında yer verilmiştir.

Sirozî İsmail Bey'den bahseden ilk bölümde aynı zamanda, âyânlık kurumu hakkında da çok önemli bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin bu bölümde en dikkat çekici husus, İsmail Bey örneğinde âyânlığın ekonomik güç ve getirisinin gözler önüne serilmesidir. Bu hususta oldukça doyurucu bilgiler, özellikle ilk iki bölümde bulunabilir.

İkinci bölümde, Sirozî hanedanlığının ikinci üyesi, Sirozî İsmail Bey'in büyük oğlu ve varisi Yusuf Muhlis Paşa'nın biyografisi yer alır. Burada, ilk bölüme kıyasla daha ayrıntılı bilgilerin verildiği göze çarpmaktadır. Yusuf Muhlis Paşa'nın oldukça inişli-çıkışlı bir hayat hikâyesi vardır. Bu durum eserde çok akıcı bir üslupla okuyucuya aksettirilmiştir. Selanik mütesellimliği görevi sırasında, babasının vefatıyla birlikte Siroz'daki âyânlık görevine başlayan Yusuf Muhlis Paşa, buna ek olarak farklı görevlerde de bulunmuştur. Bu süreçte babası gibi Siroz'un imar ve ihya çalışmalarına devam ettiği zikredilmektedir. Bölgedeki diğer âyânlara nazaran yine yüksek bir askerî güce sahiptir ve istenildiği zaman merkeze yardımda bulunmaya hazırdır.

Zikredildiği gibi Yusuf Muhlis Paşa'nın inişli-çıkışlı hayatında en dikkat çekici husus, onun "sadakat ve ihanet" sarmalında değerlendirilen macerasıdır. Yusuf Muhlis Paşa'nın merkez nezdinde gözden düşmesine sebep olan ilk olay, Tepedelenli İsyanı'dır. Aslında bu olayda devletten yana tavır aldığı açık olsa da, bu aile ile olan akrabalık ilişkisine istinaden, devlet tarafından kendisine tam anlamıyla güvenilmemekte olduğu ifade edilmektedir. Yusuf Muhlis Paşa, bu isyanın sürüncemede kalmasından sorumlu tutularak Eğriboz'a gönderilmiş ve kendisine "hainlik" damgası vurulmuştur. Ancak bu olaydan sonra kendisine tekrar paşalık rütbesi verildiği ve çeşitli görevler tefviz edildiği anlatılmaktadır. Sonrasında, Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Varna'da yaşanan muharebede kalenin Ruslara teslimi ve Rusya'ya ilticası ile birlikte yeniden ve daha güçlü şekilde "hain" damgası vurulmuştur. Daha sonrasında II. Mahmud'un affına mazhar olan Yusuf Muhlis Paşa, ilk olarak padişahın gözü önünde tutularak

İstanbul’da hayat sürmeye başlasa da zamanla eski itibarını kazanarak devlette çeşitli görevler elde etmeyi başarabilmiştir. Getirildiği görevlere eserde, ayrıntıları ile birlikte yer verildiğini ifade etmek gerekir. Eserde bu konuyu ele alan başlıklar altında, olaylar oldukça akıcı bir üslupla anlatılırken aynı zamanda “sadakat ve ihanet” başlığıyla değerlendirilen olaylara farklı yaklaşımlar ve yorumlar getirilmeye çalışılmıştır. Burada özellikle, birinci elden kaynaklara başvurularak, iki bakış açısındaki sorunlu taraflar tartışmaya açılmıştır.

Bu bölümün sonunda da Yusuf Muhlis Paşa’nın şahsiyeti ve hususi hayatı müstakil bir başlık altında irdelenmiştir. Burada dikkat çekilmek istenen en önemli nokta, paşanın asilzâde yaşantısıdır. Nitekim Yusuf Muhlis Paşa’yı konu edinen bu bölümde, satır aralarında devamlı olarak bu hususa yer verilmiştir. Paşa lükse ve şatafata son derece düşkün biridir. Bu özelliğini en iyi aktaran nokta, Rusya’daki görece esaret günlerinde bile asilzade yaşantısını bir şekilde devam ettirebilmesidir. Bu başlıkta yazar, Yusuf Muhlis Paşa’yı bu yönüyle babasıyla da kıyaslayarak onun şahsiyetini açıklayacak çeşitli örneklerle yer vermiştir. Özellikle batı tipi “aristokrat” tanımlamasına uygun bir görünüm arz ettiği, son olarak vurgulanan husus olmuştur.

Eserin üçüncü ve son bölümü ise Sirozî ailesinin bir uzantısı sayılabilecek Müftüzâdelerin, ağılıktan hocalığa doğru bir seyir izleyen yaşantısına odaklanmaktadır. Yazar ilk olarak Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfının konumunu mercek altına alarak, ilerleyen başlıklara geçmeden okuyucu zihninde bir altyapı oluşturmak istemiştir. Sonrasında ise Müftüzâde ailesinin oluşum süreciyle birlikte, ailenin temsilcileri olan şahısların kısa sayılabilecek biyografilerine yer verilmiştir. İlk biyografi, Sirozî İsmail Bey’in kapı halkından olan iki aile arasındaki bağlantının müsebbibi sayılabilecek Fethullah Ağa’ya aittir. Bu başlıkta, Fethullah Ağa’nın hayatı ve kişisel özellikleri hakkında bilgiler verilirken aynı zamanda hem Sirozî İsmail Bey hem de Yusuf Muhlis Paşa ile olan ilişkisi yer almaktadır. İkinci biyografi, aileye Müftüzâdeler lakabını kazandıracak olan Mehmet Hilmi Efendi’ye aittir. Fethullah Ağa’nın oğlu olan Hilmi Efendi, babasının yönlendirmeleriyle küçük yaşta ilmiyeye intisap etmiş ve Siroz Müftülüğü makamına kadar ilerlemiştir. Mehmet Hilmi Efendi ile birlikte ailenin Cumhuriyet’e kadar sürecek olan müftülük görevi de başlamış oluyordu. Bu vazife, âdeta veraset yoluyla babadan oğula geçerek uzun süre bu aile tarafından ifâ edilmiştir. Diğer biyografi, Hilmi Efendi’nin oğlu ve varisi Fethullah Fehmi Efendi’ye aittir. Aynı zamanda Fehmi Efendi, Sirozîler ile evlilik yoluyla ilişki kurarak iki aile arasında bir diğer bağı meydana getirmiştir. Yazar, bu evliliğin Fethullah Fehmi Efendi’nin itibarına olumlu etki yaptığını vurgulamıştır. Son iki biyografi ise, Fethullah Fehmi Efendi’nin iki oğlu İsameddin (Onan) ve Mehmed Esad (Serezli) Beyefendilere aittir. İsameddin Bey, ailenin müftülük geleneğini babadan devralan kişidir. Aynı zamanda Balkan Savaşı sonucunda Siroz’un elden çıkmasına rast gelen yıllarda kısa bir görev süresi olmuş ve neticesinde son Siroz müftüsü olarak kayda geçmiştir.

Bu bölümde biyografi dışındaki başlıklar, yine Müftüzâde ailesinin Siroz’daki mevcudiyetine ve ailenin bundan sonraki devirlerdeki serancâmına odaklanmaktadır. Bu anlamda özellikle son iki isim ön plana çıkmaktadır. Özellikle Esad Efendi, II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında ön plana çıkan önemli şahsiyetlerdendir. Onunla ilgili en çok değinilen husus, İttihat ve Terakki kanadındaki aktif rolüdür.

Eserin bundan sonraki başlıkları, özellikle iki kardeş özelinde II. Meşrutiyet'te ilmiye sınıfındaki değişim ve dönüşümlere odaklanmaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet öncesinde Siroz'daki muhalefetin bir nevi temsilcileri olduğu ayrıntılı bir şekilde vurgulanmaktadır.

Değinilen bölümlerden sonra ise, yazarın genel bir değerlendirmesinin yer aldığı sonuç kısmı yer almaktadır. Son olarak, eserde biyografisine yer verilen zâtların fotoğraflarının, mühürlerinin ve kullanılan çeşitli arşiv belgelerinin yer aldığı genişçe bir ekler kısmı okuyucuyu beklemektedir.

Eser genel anlamda akıcı bir üsluba sahiptir. Bununla birlikte, ara ara kullanılan çarpıcı başlıklar, okurun merakını cezbederek daha fazla ilgi uyandırmaktadır. Eserin en dikkate değer özelliği, birinci elden kaynak kullanımındadır. Özellikle biyografisi verilen zâtlarla ilgili Osmanlı arşiv belgelerinden çokça yararlanılmıştır. Yazar gerekli yerlerde söz konusu belgelerden doğrudan alıntı vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu alıntıların yer yer çoğalması okuyucu tarafından olumsuz değerlendirilebilse de, alıntılarının muhteviyatı ve konunun bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda bunların oldukça özenle seçildiği gözlemlenmektedir. Bunun yanında belgelerin resmî ve soğuk dilinden sıyrılmayı başaran yazar, eserini genel okuyucu nezdinde rahatlıkla okunabilir kılmayı başarmıştır.

Esere dair söylenebilecek bir eleştiri noktası, konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla başvuru kronolojik sıralamadan zaman zaman sapma yaşanmasıdır. Bu durum okuyucu zihninde bir karışıklığa sebebiyet vererek konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Söz konusu durumun özellikle eserin son bölümünde gözlemlendiğini ifade etmek gerekir. Bunun dışında en dikkat çeken eksik nokta ise eserin içerisinde oldukça zengin görsel malzeme kullanılmasına karşın, sıkça konu edinilen Siroz'a dair herhangi bir haritaya yer verilmemesidir. Özellikle giriş kısmında söz konusu haritaya yer verilmemesi büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Bunların dışında eserin en büyük başarısı, biyografisine yer verdiği zâtlar özelinde genel resme iyi bir pencere açmasıdır. Örneğin ilk iki bölümde yer alan, Sirozî İsmail Bey ve oğlu Yusuf Muhlis Paşa örneğinde, âyânlık kurumu ve işleyişi, askerî ve ekonomik yönleri gibi hususlar değerlendirilebilir. Yine bu bölümlerde işlenen en önemli husus, merkezî devlet yönetiminin zayıfladığı zamanlarda âyânlığın kazandığı güç, tersi olduğunda ise diğerinin zayıflamasıdır. Bu, bir bakıma terazinin iki kefesine benzer. Bu durum aynı zamanda merkez-taşra çatışmasını da iyi bir örnek olarak gözler önüne sermektedir. Yazar, bunu Sirozî İsmail Bey ve Yusuf Muhlis Paşa'nın şahsiyetini anlattığı yerlerde çok güzel bir biçimde vurgular. 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın başında âyânlık görevinde bulunan İsmail Bey'in görev yılları merkezî devletin zayıf olduğu yıllara rast gelmektedir. Bunun neticesinde, genellikle merkezle iyi ilişkiler içerisinde olsa da zaman zaman kendi gücünü gösterebilecek konumdadır. Ancak Yusuf Muhlis Paşa zamanında, kendisine intikal eden güç ve kuvvetin artık merkezî devlet otoritesi tarafından sınırlandırıldığı ve kontrol altında tutulduğu görülüyor. Her iki tarafın da birbirine karşı oldukça temkinli yaklaştığı görülürken, eserde yer verilen belgelerde özellikle devlet nezdindeki bu itimsizlik gözlemlenmektedir. Eserde bu hususların çok iyi işlendiği görülmektedir. Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta da Yusuf Muhlis Paşa'nın sadakat ve ihanet sarmalındaki

sürüncemesi anlatılırken, yazarın takındığı hem şüphecî hem de tarafsız tavidir. İki taraftaki kaynaklar da güzel bir şekilde yansıtılarak, genel bir literatür değerlendirmesi yapılmış ve yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Yazarın bu tavrının tarihçilik mesleği bakımından son derece anlamlı olduğunu ifade etmeliyiz.

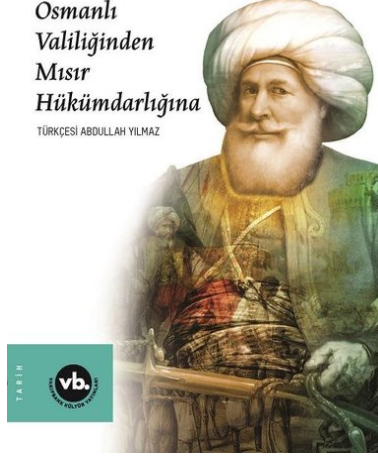
Yine son bölümde yer alan Müftüzâdeler örneğinde, Osmanlı son dönem ilmiye sınıfının özellikleri çeşitli açılardan izlenebilir. Özellikle, müftülük kurumunun bu sınıftaki ve toplumdaki konumu yine bu bölümde takip edilebilen diğer hususlardır. Ayrıca bu bölümde, Balkan Savaşlarının getirmiş olduğu acı kayıpların izlerini takip etmek mümkündür. Nitekim 1913 yılında Siroz'un kaybedilmesiyle birlikte, aile üyeleri de İstanbul'a intisap etmişlerdir. Bu yıkımın izleri şahısların biyografilerinde yer yer duygusal biçimde aktarılmıştır. Son bölümle birlikte âyânlıktan ilmiyeye uzanan uzun soluklu bir hanedânlığın öyküsü tamamlanmış olmaktadır.

Nihayetinde, Osmanlı Devleti'nde 1800'lerden itibaren çok önemli olaylarda yer almış, zaman zaman başat rol oynamış bu hanedânlığın "beş nesil, beş devir" süren öyküsü, okuyucuya birçok farklı yönden pencere açmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı tarihi yakın dönem literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır.

KHALED FAHMY
**Kavalalı
Mehmed Ali:**

Osmanlı
Valiliğinden
Mısır
Hükümdarlığına

TÜRKÇESİ ABDULLAH YILMAZ

Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına

Khaled Fahmy, Çev. Abdullah Yılmaz

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, 208 sayfa, ISBN: 978-605-7947-59-8.

Osman ÇELEBİ*

18. yüzyılın son yıllarında Napolyon'un Avrupa'da başlattığı, sonrasında doğuya Mısır'a sıçrayan savaş, içerisinde farklı hikâyeler barındırmaktadır. Kavala, Yunanistan'da bulunan, Ege'nin kendine has coğrafyasında huzurlu bir şehir olarak öne çıkmaktadır. Mehmed Ali Paşa burada dünyaya gelmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın doğduğu topraklardan uzakta, görmediği ve dilini bilmediği Mısır'a gelişi Napolyon'un seferine rastlar. Mısır ile Mehmed Ali'nin kaderleri bu noktada birleşmiş olur.

Khaled Fahmy Mısır doğumludur. Kahire Amerikan Üniversitesinde eğitim almış olup şu an Cambridge Üniversitesinde öğretim üyesidir. Yazar hem üniversite çevresi hem de genel okuyucu kitlesi için kaleme almış olduğu *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına* kitabı ile konuya Mısır perspektifinden bir kapı aralamaktadır. Eser Mehmed Ali Paşa'nın hayatına dair biyografik nitelik taşımakta olup yakın dönem Osmanlı ve Mısır dünyasına dair önemli bilgileri barındırmaktadır.

Fahmy, araştırmasında yoğun olarak Mısır ve İngiliz arşiv malzemesinden derlenen çalışmaları kullanarak yerel bir bakış açısıyla eserini kaleme almıştır. Ülkemizde Mısır çalışmaları, Osmanlı eyaleti olması hasebiyle İstanbul merkezli gerçekleşmektedir. Çok taraflı incelemeler için Fahmy'nin çalışması alana katkı sağlamaktadır. Yazarın daha önce kaleme aldığı *Paşa'nın Adamları* adlı eser Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da siyasi, ekonomik programlar ve bu programlar sonucu yaşanan sosyal gelişimleri incelemektedir. Modern Mısır tarihi tartışmalarında Mehmed Ali Paşa'nın reformları merkeze alınmaktadır. Kitap 204 sayfa, 8 ana bölüm ve alt başlıklar ile kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Tarihi, İstanbul, osmancelebi.x@gmail.com

“Makedonya’daki Kökler” bölümünde doğumu, gençliği ve evlilik süreci ile beraber Kavala kasabasının sosyal durumunu kısaca anlatan yazar, Mehmed Ali’nin gençliğinde liderlik vasfına dair örnekler sunar. Burada Mehmed Ali Paşa’nın Mısır valisi olduktan sonra kendisini ziyaret eden özellikle yabancı elçiler ve seyyahların aktardığı bilgiler kullanılmıştır. İktidar mücadelesini kazandıktan sonra başarısını geçmişe yönelik yeni bir tasarımla sunan Mehmed Ali Paşa’nın meşru bir liderlik imajı çizmeye çalışması dikkat çekmektedir.

“Mısır Kördüğümü” başlığını atarak yazar, kargaşa ortamını okuyucuya sunmaktadır. Devamında Napolyon’un başarısız seferi ve sonrasında yaşanan iç çatışmalar, Osmanlı Devleti’nin vilayette nizamı sağlama çalışmalarının genel çerçevesini çizdikten sonra Mehmed Ali’nin bulunduğu yardımcı Arnavut güçlerinin de katıldığı iktidar taraflarını tanıtır. Arnavut güçlerinin başında bulunan Tahir Paşa’nın yeniçeriler tarafından öldürülmesi ile yetkiyi devralır. 19. yüzyılın ilk yıllarında Mısır Kahiresi; Osmanlı merkez güçleri, yerel Memlûk beyleri ve Arnavut askerlerinin çatışmalarına sahne olur. Kitapta vurgulanan önemli nokta, Mehmed Ali Paşa’nın bazı riskleri alarak bu süreçte nasıl bir siyaset izlediğidir. Osmanlı valisi olarak atanan Hüsrev Paşa ile olan düşmanlığı ise bu süreçte başlar. Rakiplerine karşı değişken ve esnek ittifaklar kuran Mehmed Ali, valiliğine kadar geçen sürede tek güç olma yolunda çalışmıştır. Hüsrev Paşa’nın İstanbul’a geri çağırılması ve yerine atanan valilerin göreve başlayamamaları, ki bunda Mehmed Ali’nin rolü büyüktür, İstanbul’a resmen tanınması için tek alternatif olduğunu kabul ettirir.

“İktidarın Sağlamlaştırılması” bölümünde; Mehmed Ali’nin sonradan katıldığı bu güç mücadelesinde tarafların noksanlıklarının farkında olması sayesinde Mısır’ın başına geçmesi ve bunun Dersaadet tarafından onaylanması anlatılmaktadır. Mehmed Ali’nin iktidarı elde etme başarısı kanlı bir mücadelenin sonucudur. Kale Baskını olarak bilinen toplu suikast girişimi bunun en önemli örneğidir. Mısır’ın önde gelen beylerini şereflerine hazırlanan tören için Kahire’ye çağırın Paşa, sonrasında kalenin kapılarını kapattırır ve çatılarda bulunan askerlerine, ateş açmalarını söyler. Beylerin bu olay sonucu katledilmesinin yanı sıra mal varlıkları eyalet hazinesine aktarılır, eşleri ve çocukları saldırıya uğrar. İktidarın el değiştirmesi oldukça kanlı gerçekleşmiştir. Osmanlı-Rus Savaşları, III. Selim’in tahttan indirilmesi süreci Osmanlı Devleti’nin Mısır’da meydana gelen olayları değerlendirmesini zorlaştırmıştır.

Yazar İstanbul-Kahire ilişkisinin anlaşılması için bölüm aralarında, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu sıkıntıları ifade etmiştir. II. Mahmud’un tahta çıkması ile birlikte, valinin sadakati karşılığında makamının kabul ettirilmesi sağlanmıştır. Ancak vali olarak merkezin emirlerinin yerine getirilmesi gerektiği gerçeği Mehmed Ali’nin en başından beri rahatsız olduğu bir konudur.

Arap Yarımadası’ndan patlak veren Vehhabi İsyanı’na karşı Mısır valisinden müdahale etmesi istenir. Bu sefere bizzat katılmasının sonucu olarak, Kahire’de otoritesine karşı gerçekleşecek olası bir kalkışma riskini göze alamayan vali, oğlu Tosun Paşa’yı kendi ordusunun başında gönderir.

“Tahkimat” bölümünde; Mehmed Ali Paşa’nın potansiyel rakiplerini etkisiz hâle getirmesi ile birlikte

asıl planlarının ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Uzun yıllar kendi içerisinde bölünmüş olan Mısır'ın iktisadi anlamda merkezileşmesi için ilk reformlar bu bölümde incelenmektedir. Memlûk beylerinin topraklarının merkezileştirilmesinden sonra imtiyazlı vakıf ve dinî grupların da topraklarını hazineye aktarır. İktisadi kalkınma için katı kurallar koyan Mehmed Ali tarımsal reformlara ağırlık vermektedir. Fahmy bu süreçte Paşa'nın Mısır halkına otoritesini dayatması ve sonrasında yaşanan tepkilere değindikten sonra oldukça önemli bir konuya kapı açar. Memlûk beylerinin öldürülmesi sonucu rakiplerinden kurtulan Paşa kendi bürokrasisinin imtiyazlı sınıflarını oluşturmak için Kavala'dan bütün akrabalarını Mısır'a getirir ve önemli görevlere yerleştirir. Kendi hanedanını kurma yolundaki en önemli adımı atmış olur. Yerelde oluşacak yeni muhalefet çevrelerine ve Osmanlı Devleti'nin olası darbesine karşı sağ kolu Lazoğlu Mehmed sayesinde köylere kadar ulaşan bir istihbarat ağı kuracaktır. Oğlu İbrahim'in, yukarı Nil bölgesinde sert vergilere karşı köylülere yaptıklarını dikkate alan yazar, yaşanan isyanları toplumsal sorunları dikkate alarak yorumlamaktadır. Tosun Paşa'nın Vehhabilere karşı kazandığı zafer sonrası popülerliği artan Paşa, Kâbe'nin anahtarını İstanbul'a II. Mahmud'a gönderir. Makamını garanti altına almasının yanında önemli hediyeler ve unvanlar ile taltif edilmiştir. Ekonomik yatırımlar; tarım alanında, su kanallarının revize edilmesi ve yeni kanal inşaatları ile takviye edilmiştir. Bu süreçte Ermeni danışmanı Boghos Yusufyan üzerinden ticari hesapları takip eden Paşa farklı konularda işi yöneteceğini düşündüğü kişileri görevlendirmekte dikkatli davranmıştır. Boghos Yusufyan'ın kim olduğu, Mehmed Ali ile tanışmaları ve ticari yeteneğinin Büyük Mısır projesine katkısı bu bölümde ayrıntısı ile anlatılmaktadır. Paşa, aile üyelerini üst makamlara getirmesi ile hem bir sınıf oluşturmuş hem de olası kalkışmalara karşı önlem almıştır. Aile üyelerini sürekli takip ederek tam bir otorite tesis etmiştir. Bu bölümde son olarak Mehmed Ali Paşa'nın valilik makamında, Doğu'nun kendine has desenlerini barındıran protokollerinden bahsedilmiştir.

“Genişleyen Ufuklar” bölümüne bakılırsa; iktisadi kalkınma ardında daha önemli bir kurumsal oluşumun ihtiyacını karşılamaya yönelik ilk adımdı. Paşa'nın ordusu, çıkarlarını en iyi şekilde koruyacağı ve büyüteceği bir enstrümandı. Paşa'nın en büyük arzusu, içeriden ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı itaat eğitimi almış talimli bir ordu kurmaktı. Kendisi Napolyon'a karşı sefere katılmış ve talimli piyadenin harekât sahasında etkisini görmüştü. Yazar, Mehmed Ali Paşa'nın sürekli yabancı misafirleri olduğundan ve bu sayede Avrupa'daki gelişmeleri takip ettiğinden, ayrıca kendisi için de haber getiren insanların varlığından söz etmektedir. Bu bölümün başında, Mehmed Ali Paşa'nın Louis Alexis Jumel adında bir tekstil mühendisi ile tanışması, sonrasında yeni çeşit pamuk üretimi için bu adamı destekleyerek ciddi kazanımlar elde ettiği anlatılmaktadır. Paşa'nın mali kalkınmasını sağlayan başlıca ürün pamuktu. Bu yeni girişimle beraber uzun elyaflı pamuk (mühendisin adı ile jumel pamuk olarak da bilinir) üretimine geçilerek kârını katlamayı amaçlıyordu. Bu yeni ürün için üretim modelinin değişmesi ve artan iş yükünün köylülerde yaşattığı hoşnutsuzluk, yazarın altını çizdiği noktalardan bazılarıdır.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, ordusu için Arnavut askerlerin taliminden Sudanlı kölelerin silahaltına alınmasına kadar birçok başarısız girişimin ardından Mısırlıları askere alarak, ki bu zorunlu bir görevdi, yeni ordusunu kurmak için ilk adımı atmıştır. Napolyon'un ordusunda görev almış, Waterloo Savaşı'na

katıldığı iddia edilen Seve adında bir Fransız subay ve Lazoğlu askerlerin eğitiminden sorumluydular. Sonrasında Müslüman olan ve Süleyman adını alan Seve seferlere de katılacaktır. Bu bölümde Paşa'nın Osmanlı Devleti ile yaşadığı büyük kırılma ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Mora'da başlayan ve sonrasında Avrupa devletlerinin kışkırtmaları ile Yunanistan'a yayılan Rum İsyanlarına karşı Padişah, Mısır valisinden ordu göndermesini ister. Büyük bir donanma ve talimli askerlerden oluşan bir ordu Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa ile yola çıkar ancak ordunun Hüsrev Paşa'nın komutasına verilmesi anlaşmazlıklara sebep olur. İsyan başarılı şekilde kontrol altına alınır ancak Mehmed Ali Paşa Avrupalılar ile sorun yaşamak istemediği için meselenin diplomatik olarak çözülmesi taraftarıdır. Bu sırada meydana gelen Navarin Faciası sonrası Osmanlı-Mısır donanmasının yok olması Mehmed Ali Paşa'nın kişisel çıkarlarına ağırlık verecek şekilde harekete geçmesine sebep olur.

“Nihai Hesaplaşma” bölümüne bakıldığında; Mehmed Ali Paşa'nın en büyük korkularından biri valilikten alınması, sonrasında kurduğu bu sistemin ve zenginliğin Osmanlılara kalması idi. Kendini garanti altına almak için her fırsatta çocukları için valilik müracaatlarında bulunmuştur. Suriye'nin tarih boyunca Mısır ve Doğu Akdeniz'deki stratejik değeri Mehmed Ali Paşa'nın da bildiği ve üzerine kafa yorduğu bir meseledir. Küçük ölçekli bir harekât olarak başlayan ve devamında Kütahya'ya kadar uzanan askerî seferin altında yatan sebep Mısır'ı korumak için ileri karakollar oluşturmaktı. Osmanlı Devleti'nin Rus Çarlığından yardım talebi ve bununla beraber İngilizlerin kendi çıkarlarının tehlikeye düşmesi durumu değiştirdi. Kütahya'da imzalanan anlaşma sonrası gerçekleşen Nizip Muharebesi Paşa'nın gücünü gösterirken uluslararası kamuoyunda yalnız kalmasına sebep oldu.

“Zafer ve Paşa'nın Çoklu Mirası” bölümlerinde, elde edilen kazanımların yanında Mısır'ın geçirdiği sosyal dönüşüm incelenmiştir. Suriye krizi ve II. Mahmud'un ölümü sonrası tahta çıkan Abdülmecid'in anlaşma imzalaması, Paşa'nın arzu ettiği valilik saltanatını sağlamıştır. Bu bölümde, sürecin “Modern Mısır” inşasına etkileri ve eleştirilere yer verilmiştir. Alan üzerine yapılan çalışmalar paylaşılmış, yeni tartışmalar konusunda okuyucu bilgilendirilmiştir. Mısır Ulusal Arşivi ve İngiliz Arşivlerini esas alan yazarın eserini Mısır merkezli yazdığı unutulmamalıdır. Osmanlı arşiv vesikasının kullanılmaması en önemli eksikliklerden biridir. Mısır'ın ulus kimlik bilinci içerisinde bir imaj ön planda tutulmuştur. Mehmed Ali'ye yönelik; Türk kimliğini ön plana çıkardığı ve halkın yaşadığı sorunlar üzerinden eleştiriler sunulmaktadır. Doğu despotizmine örnek verilebilecek Mehmed Ali Paşa'nın kendi karakteri üzerinden Mısır'ın dönüşümünü görmek açısından yeni yaklaşımlar sunmaktadır.

93 Harbi'nde Deniz Harekâtı

Evren Mercan

İstanbul, Selenge Yayınları, 2020, 144 sayfa, ISBN: 978-605-4944-53-8.

İbrahim Ege AKŞAHİN*

İnceleyeceğimiz bu kitap Türk deniz harp tarihindeki mühim vakalardan biri konumunda bulunan ve Türk bahriyesi açısından acı tecrübelere sahne olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni konu edinmektedir. Kitapta harbin deniz harekâtı kısmı cepheler özelinde ayrı ayrı değerlendirilerek muharip tarafların deniz kuvvetleri, personel nitelikleri ve harbin deniz cephesinde sonucu tayin eden diğer etkenler ele alınmıştır. Kitapta harpteki deniz harekâtının detaylı bir kronolojisinin çıkarılmasından ziyade Osmanlı donanmasının harbin deniz cephelerindeki zafiyet ve kısmi başarılarının stratejik boyutta ortaya konulması hedeflenmiştir.

Kitabın müellifi Dr. Evren Mercan lisans eğitimini Bilkent Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünde tamamlamıştır. 2011 senesinde Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsünde Harp Tarihi ve Strateji Bölümünde *Osmanlı Bahriyesi'nde Modernleştirme Stratejisi Bağlamında İlk Türk Denizaltıları Abdülhamid ve Abdülmecid* adlı yüksek lisans tezini yazmış ve bu tez Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından basılmıştır. 2015 senesinde Sakarya Üniversitesinde *II. Abdülhamid Dönemi Denizcilik Stratejileri Çerçevesinde Gemi Tedarik ve İnşa Faaliyetleri* isimli doktora tezini tamamlamıştır. Bu tez 2018 yılında *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi* ismiyle Dergâh Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır. Müellifin, deniz harp tarihi ve stratejisi ile ilgili ulusal ve uluslararası sempozyumlarda tebliğleri, kitap bölüm yazarlığı ve çeşitli dergilerde de makaleleri mevcuttur. Müellif 2017'den beri Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsünde ve Deniz Harp Okulunda deniz harbi ve doktrinleri üzerine dersler vermektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Tarihi Bölümü, İstanbul, egeaksahin1907@hotmail.com

Kitabın ön söz kısmında okuyucuyu konuya ısındırmak maksadıyla giriş mahiyetinde genel bilgiler aktararak deniz harp teknolojilerinin gelişimine dair bilgiler verilmiş, ayrıca Osmanlı Devleti'nin zırhlı gemilerden müteşekkil bir donanma oluşturmasının arkasındaki temel sebepler ve motivasyon kaynağı dönemin siyasi koşulları ve Osmanlı Devleti'nin jeopolitik ihtiyaçları çerçevesinde irdelenmiştir. Bu temel bilgiler sunulduktan sonra çalışmanın konusuna dair literatürdeki diğer mühim eserlerden bahsedilerek, bu eserin kaleme alınma sebebi ve eserin ışık tutmasının hedeflendiği hususlar aktarılmıştır.

“Denizlerde Bir Davud-Câlût Mücadelesi: Zırhlı Muharebe Gemisi'ne Karşı Mayın ve Torpidolar” isimli ilk bölümde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın deniz cephesinde muharip devletlerin deniz kuvvetlerinin temel unsuru olan zırhlı muharebe gemileri, mayın ve torpidoların icadıyla gelişimi ortaya konularak bu deniz harp platformlarının harp zamanına kadarki teknolojik değişimi izah edilmiştir. Ayrıca gelişen deniz harp teknolojilerinin, o dönem mevcut olan deniz harp stratejileri ve prensiplerini kökten değiştirdiği belirtilmiştir. Zırhlı deniz harp platformlarının ilk örneklerinin Kırım Harbi esnasında ortaya çıktığı ve bu ilk örneklerin ilerleyen dönemlerde donanmaların gözdesi hâline gelecek olan muhtelif tür ve sınıftan zırhlı gemilerin önünü açtığı ifade edilmiştir. Akabinde, ilk zırhlı gemi olarak kabul gören Fransız yapımı La Gloire ve bu zırhlı gemiye karşılık İngilizler tarafından inşa edilmiş olan HMS Warrior zırhlısı ele alınarak her iki geminin teknik özelliklerinden bahsedilerek kıyaslama yapılmıştır. Zırhlı gemilerin etkinliğini ortaya koyduğu muharebelerden bahsedilirken aynı zamanda Avusturya-Macaristan, İtalya, Rusya, İspanya ve Peru gibi devletlerin zırhlı gemi tedariklerine dair bilgilere yer verilmiş, ilerleyen sayfalarda ise dönemin deniz harp teknolojisinin diğer mühim unsurları olan mayın, torpido ve torpidobotların icadıyla, harp zamanına kadarki gelişimi incelenmiştir. Özellikle Rusya'nın harbin başlangıç tarihinin hemen öncesinde dönemin son teknoloji torpidoları olan Whitehead torpidolarına büyük ilgi gösterdiği belirtilmiştir. Hatta müellif bu kısımda Whitehead torpidolarının 19. yüzyıldaki askerî teknolojilerdeki en önemli sıçramayı temsil ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca torpidoların deniz harbinde zırhlı gemiler için büyük bir tehdit oluşturduğu hatta zırhlı gemileri kırılğan bir hedef hâline getirdiği ve bu sebeple tercih edildiği belirtilerek İngiliz Thornycroft firması tarafından Ruslar için inşa edilmiş olan muhtelif torpidobotların teknik özelliklerine değinilmiştir. Bu bölüm içerisinde zırhlı muharebe gemileri, mayınlar, torpido ve torpidobotlar müstakil alt başlıklar altında anlatılmıştır.

“Harp İçin Yığınak ve Harekât Planları” isimli ikinci bölümde ise muharip tarafların harp öncesindeki askerî hazırlıkları, harekât planları, hedef ve amaçları değerlendirilmiştir. Öncelikle Rus tarafının Paris Antlaşması'nın Karadeniz hususundaki hükümleri yüzünden Karadeniz'de oldukça zayıf bir deniz kuvvetine sahip olduğu ortaya konulmuştur. Rus tarafının elindeki materyale göre bir harp planı benimsediği ve bu planın temelinde mühim limanların ağızlarına mayın dökülmesi, Rus torpidobotlarının zırhlı Osmanlı gemilerine karşı asimetrik taarruzlar düzenlemesi, birtakım ticaret vapurlarının silahlandırılarak harpte kullanılması gibi fikirlerin mevut olduğu aktarılmıştır. Osmanlı tarafı için ise düşmanın doğal bir savunma hattı niteliğinde olan Tuna Nehri'ni geçmemesi için Tuna donanmasının ordu ile müşterek hareket etmesi ve Çanakkale Boğazı'nın kapatılması gibi tedbirlerin düşünüldüğü,

Osmanlı donanmasının ana unsurlarının temelde Akdeniz, Karadeniz ve Tuna'ya filolar hâlinde taksim edildiği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı donanmasından beklentilerin sahil muhafaza, ulaştırma himayesi, lojistik nakliyat emniyeti, düşmana ait mühim limanların ateş altına alınması ve icabında düşman sahillerine amfibi harekât düzenlenmesi gibi hususlar olduğu aktarılmıştır. Filoların harp arefesindeki taksimatı ve filo kumandanları ile filoların konumları izah edildikten sonra bölüm nihayete erdirilmiştir.

“Tuna Harekât Bölgesi” isimli üçüncü bölüm Osmanlı ve Rus donanmalarının Tuna bölgesindeki harekâtını konu edinmiştir. Bölümün başında, Rus tarafının temel hedefinin Tuna hattını aşmak olduğu ve bu hedefin önündeki en büyük engellerden biri olarak Osmanlı Tuna filosunun görüldüğü, bu cihetle Osmanlı Tuna filosunun önce bölünmesi ve daha sonra da etkisiz hâle getirilmesinin hedeflendiği aktarılmıştır. Akabinde Osmanlı tarafının Tuna filosuna mensup gemilerin mevcudu hakkında bilgiler verildikten sonra iki tarafın Tuna Nehri'nde giriştiği operasyonlar kronolojik olarak izah edilmiştir. Rusların torpido ve mayın harekâtı müstakil bir başlık altında incelenerek ve Rusların bu harpteki torpido tecrübelerinin öneminin altı çizilerek bu muharebeler esnasında tarihte filotilla seviyesindeki ilk koordineli torpido taarruzunun gerçekleştiği belirtilmiştir. Osmanlı tarafının torpido taarruzu ve mayın hatlarına karşı aldığı tedbirler de bu kısımda yer bulmuştur. İşin teknik ve stratejik boyutunun yanı sıra, personel ve idarecilerin niteliklerine de değinilmiştir. Harp süresince Tuna filosu kumandanlığının birkaç defa değiştirilmesinin olumsuz etkileri izah edilmiştir. Bölümde genel itibarıyla deniz cephesinin tümünde olduğu gibi Tuna Nehri'nde de deniz harp materyali bakımından üstün durumda olan Osmanlı Devleti'nin nispeten zayıf konumda bulunan rakibi Rusya'ya karşı yaşadığı başarısızlığın sebepleri ortaya konulmuştur. Ayrıca eldeki materyal ve personeli idare konusu da müstakil bir alt başlık ile ele alınmıştır.

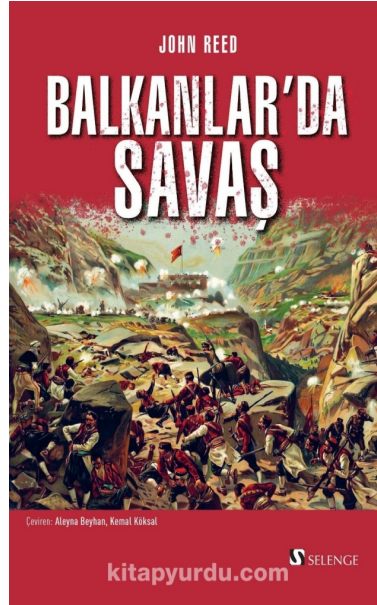
“Karadeniz Harekât Bölgesi ve Osmanlı Deniz Ablukasını” isimli dördüncü bölümde, Karadeniz'deki Osmanlı deniz stratejisi ve Rusların buna karşılık ellerindeki kısıtlı imkânlarla ortaya koyduğu planlama anlatılmıştır. Ayrıca deniz cephesindeki birtakım mühim operasyonlar da bölümde yer almıştır. Rus bahriyesinin elinde posta vapurları, birkaç ahşap gemi ve iki adet Popovka sınıfı monitör bulunmasına karşın Osmanlı Devleti'nin zırhlı ve ahşap 18 adet gemiden oluşan bir Karadeniz filosu mevcuttu. Bu bakımdan Karadeniz'de Osmanlı donanmasının materyal yönünden Rus donanmasına karşı bariz bir üstünlüğe sahip olmasının Osmanlı tarafının abluka stratejisi benimsemesine sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Kili-Çürüksu arasındaki geniş sahada abluka uygulanmasının hem maliyet ve kaynaklar açısından hem de hukuki açıdan problem teşkil ettiği ifade edilmiştir. Dördüncü bölüm üç adet alt başlığı içermektedir. Rusların Sünne (Sulina) harekâtı, Osmanlı donanmasının Sohumkale amfibi harekâtı ve Karadeniz'de Rusların icra ettiği torpido taarruzları bahsi geçen üç alt başlıkta müstakil olarak incelenmiştir.

“Akdeniz Harekât Bölgesi” isimli beşinci bölümde, herhangi bir sıcak çatışmanın gerçekleşmediği Akdeniz cephesindeki gelişmeler anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin geçmişteki Çeşme ve Navarin gibi acı tecrübelerden çıkardığı dersler neticesinde sıcak deniz çatışmalarının yalnızca Tuna ve Karadeniz'de yaşanmasına rağmen Akdeniz'de âdeta bir nöbetçi filo tesis edildiğinden bahsedilmiştir. Bu filonun

kurulmasındaki temel amacın Akdeniz’de potansiyel bir Rus donanması harekâtına karşı koymak, ayrıca Yunanistan’ın muhtemel bir savaş ilanında düşmana mâni olmak olduğu aktarılmıştır. Ayrıca bölgedeki deniz ticareti ve nakliye işlemlerinin de bu filonun himayesinde gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Bölümde herhangi bir alt başlık bulunmamaktadır.

Sonuç kısmında ise harp süresince deniz cephesinde meydana gelen harekâtın sonuçları ve harbin gidişatına etkileri değerlendirilmiş, iki tarafın elindeki deniz kuvvetine göre başarı ve başarısızlıklarının sebepleri ortaya konulmuştur. Ayrıca muharip devletlerin harp esnasında benimsediği stratejilerin olumlu ve olumsuz yönleri belirtilmiş, bu harpte benimsenen stratejilerin ve kullanılan deniz harp teknolojilerinin ilerleyen dönemlerde bilhassa Osmanlı Devleti’nin denizcilik yönelimine yaptığı etkiler anlatılmıştır. Bu harbin özellikle torpido silahını ön plana çıkardığı ve bu teknolojiye rağbet oluşmasına sebebiyet verdiği de eklenmiştir. “Ekler” kısmında ise özellikle Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Daire Başkanlığı Arşivi, Deniz Müzesi Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı belgelerinden faydalanılarak oluşturulan bazı tablolar mevcuttur. Bu tablolarda Osmanlı donanmasının harbin farklı dönemlerindeki filo taksimatı, gemilere biçilen vazifeler ve gemilerin görev sahaları detaylı bir şekilde yer almaktadır. Bu verilerin tablolar hâlinde derli toplu bir şekilde sunulması anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Kitaptaki anlatım görsel materyal ile desteklenerek, metinde bahsi geçen mekân, olay, deniz harp platformu ve şahısların fotoğraf ve tablolarına da yer verilmiştir. Metinde bahsi geçen şahsiyetlerin fotoğrafları kitabın sonlarındaki “Resimler” kısmında yer almaktadır. Bunun haricindeki mekân, olay, muharebe ve gemi fotoğraflarının metinde bahsedildiği yerin hemen altında yer alıyor olması anlatımı kuvvetlendirip, okuyucunun zihninde anlatımı somutlaştırmaktadır. Fakat fotoğrafların tümünün renksiz olduğu da belirtilmelidir. Kitap temelde beş ana bölümden ve bölümlerin içerisindeki çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Her bölümün ana başlığının altında deniz harp tarihinin mühim simalarının bazı özlü sözlerine yer verilmiştir. Kitabın kaynakçası hayli geniş olmakla beraber ağırlıklı olarak yabancı dildeki makale, araştırma eser ve süreli yayınlardan faydalanılıp ayrıca Türkçe makale, tez ve araştırma eserlerden de önemli ölçüde istifade edildiği görülebilmektedir. Kullanılan arşiv kaynakları konusunda da çeşitlilik mevcuttur. Kitapta Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Daire Başkanlığı Arşivi, Deniz Müzesi Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, National Archives gibi arşivlerin çeşitli belge fonları kullanılmıştır. Bunun yanı sıra istifade edilen kaynaklar, türlerine göre düzenli bir şekilde kaynakçada gösterilmektedir.

Balkanlar'da Savaş

John Reed, Çev. Aleyna Beyhan, Kemal Köksal

İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, 252 sayfa, ISBN: 978-625-7459-15-0.

Fatih EROL*

John Silas Reed (1887-1920), Amerikalı devrimci, şair ve gazeteci, Rusya'daki Ekim Devrimi'ni dünyadaki sembollerden biri hâline gelmiştir.

John Reed Oregon eyaletine bağlı Portland'da bir malikânedede 22 Ekim 1887 yılında dünyaya geldi. Portland devlet okullarında eğitim gördü ve 1910'da Harvard'dan mezun oldu. Kendini bir yabancı gibi hissetse de Reed, üniversitede aktifti. Reed American Magazine ve radikal bir yayın olan The Masses'ta çalışmaya başladı. 1914'te Metropolitan Magazine, Reed'i Meksika'ya gönderdi ve burada Pancho Villa'nın ordusunun saflarında cesurca yürüdü. 1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Metropolitan Magazine muhabiri olarak Doğu Avrupa'ya ve Balkanlar'a gitti. Almanya, Rusya, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'daki cephelerde yer aldı.

1918 yılında Sovyet hükûmeti tarafından başkonsolos olarak atanmasına karşın Amerika yönetimi bu görevi tanımadı. 1919'da Nasyonal Sosyalist Konvansyon'dan ihraç edildikten sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde Komünist İşçi Partisini kurdu. Daha sonra sahte pasaportla Sovyetler Birliği'ne kaçtı. İki kez Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmeye çalıştı ama başarısız oldu. Tifüse yakalandı ve 19 Ekim 1920'de Moskova'da öldü. Moskova'daki Kremlin Duvarı Mezarlığı'nda gömülü olan tek Amerikalıdır.

1914 Ağustos'unda savaş patlak verdiğinde, muhabir olarak Avrupa'ya gitmiştir. İngiltere, Fransa, İsviçre, İtalya, Almanya ve Belçika'da üç ordunun savaşını yerinde gözleme fırsatı bulan yazar Şubat 1915'te New York'a geri dönmüş ve tam bir ay sonra Boardman Robinson'la Balkan yolculuğuna

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Tarihi Bölümü, İstanbul, fatiherol688@gmail.com

başlamıştır. Bu eser bir seyahatin hatırasıdır.

Eserin ön söz kısmında yazar, seyahate çıkış sürecini anlatmış ve gözlemlene şansı bulabildiği yerler ile ilgili kısa bilgiler vermiştir. Savaşın hareketliliği ve salgın hastalıklardan bahsedilmiştir. Yazarın Osmanlı Devleti'ne bulunduğu seyahat sırasında Enver Paşa ile görüşmüş ve Çanakkale Cephesi'ni ziyaret sözü almış olduğunu belirtmiştir. Ancak daha önce muhabirlerin ordu hakkındaki malumatı ve tahkimat bölgeleri gibi önemli bilgileri müttefik devletlerine aktarmaları dolayısıyla bu ziyaretin yapılamadığını bildirir.

Eser, yazarın seyahat bölgelerini de anlatan kısımlardan oluşmaktadır. Selanik, Sırbistan, Rusya, İstanbul ve Balkanların kaynaması şeklinde 5 bölüme ayrılan eserde ilk bölüm olan Selanik'te yazar, çıkmış olduğu yolculuğun zorluğuna da değinmiştir. Ülkeler arası seyahatin zorluğu yaşanan pasaport ve kimlik sorunlarıyla anlatılmıştır. Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde bulunması ve birçok ırk ve mezhebin buluşma merkezlerinden biri olan Selanik şehrinin konumu ve tarihsel süreci örneklerle açıklanmıştır. İskender, Roma ve Bizans dönemi bunlardan bazı örneklerdir. Her türlü ırk, din ve mezhep gibi farklı grupların konumları, psikolojik durumları, gelenek ve görenekleri ince ayrıntı ve detaylara varana değin güzel bir şekilde tasvir edilmiştir. Sık sık ordu mensupları ile diyalog hâlinde olan yazar bu diyaloglar çevresinde savaşın etkilerini yakından takip edebilmiştir.

İkinci bölüm olan Sırbistan'da önemli bir nokta olan salgın hastalıklar konusuna değinilmiş ve yine yaşanan diyaloglar ve çizimler işe aktarılmıştır. Tifüsün ne kadar çok zarar verdiği ve savaş şartlarında ayrıca salgın hastalıklarla mücadele etmenin ne kadar zor olduğu açıklanmıştır. Diğer bir nokta ise mensubu olunan milletlerin ne kadar ön plana çıkarılmaya çalışılmasıdır. Birçok mekânda konuşmalar esnasında milliyetçiliğin had safhada olduğu açıkça görülmektedir. Kendisinin Amerikalı olması sebebiyle biraz daha hoş karşılandığı ve bu sebeple birçok kesimden insanla diyaloga girebildiğini söyleyebiliriz. Her kesimle irtibata geçebilmesi, bize daha geniş bir perspektif sunmuştur.

Üçüncü bölüm, yazarın diğer bir adresi olan Rusya'yı anlatmaktadır. Rusya'nın Avusturya bölgesinde yaşadığı zorluklardan bahsedilerek iyi bir coğrafi betimleme ile bu bölgenin önemine değinilmiştir. Türkmenlerin sosyolojik durumu ve etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Rusya bölümünü eserde yer verilen en uzun bölüm olarak nitelendirebiliriz. Moskova yazarın sadece bu seyahatlerinde değil genel hayatı boyunca daima etkili bir faktör olmaya devam etmiştir.

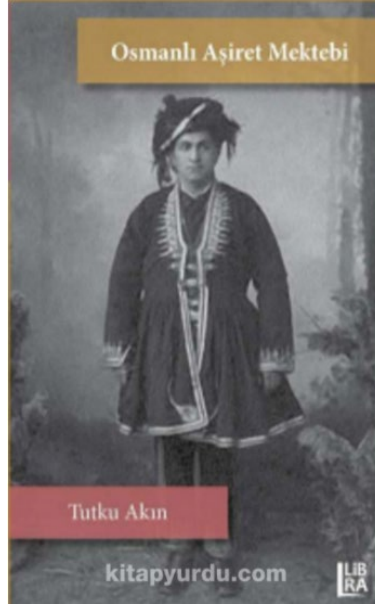
Dördüncü bölüm yazarın bir diğer durağı olan İstanbul'dur. Tarihi mekânların tasviri yapılmış ve bir yandan devam eden sosyal ve ticari yaşam sorgulanmıştır. Kayda geçen önemli bir husus ise Reed, Abdülhamid'in oğlu ve aynı zamanda padişahlık için yedinci sırada olan imparatorluk şehzadesi Ahmet Efendi'yi ziyaret etmiştir. Şehzadeyle yapılan mülakata kitapta yer verilmiştir. Buluşmanın yapılacağı yer isimleri, ulaşımı, milletlere göre Osmanlı'nın bakış açısı ve tavrı, tüm bu bilgiler arasındadır.

Beşinci ve son bölümde ise yazar Romanya ve Bulgaristan hakkında yazılarına devam etmiş, dönüş yolunda olduğu için Sırbistan ve Yunanistan'a tekrar uğramıştır. Romanya ve Bükreş hakkında tasvir ve anlatımlarla başlamış, tıpkı bir resim ve roman gibi işlenmiştir. Yazarın burada edebî kimliğinin etkisini

oldukça ön plana çıkardığı görülüyor. Dönüş yolunda savaş hakkındaki tutumları ve yorumları tekrar değerlendirmeye alınmıştır.

Hatırat niteliğinde olan eserler dönem hakkında gayet önemli bilgilere yer verseler de tarihî bir metin olarak dikkatli okunmalıdır. Bu tür eserler karşılaştırmalı okunmalı ve bilgiler mümkün olduğunca farklı kaynaklardan teyit edilmelidir. Bu durum, tanıtımını yaptığımız eseri için de geçerlidir. Bu şekilde kullanıldığı sürece hatıratlar oldukça iyi kaynaklar hâline gelebilir.

Yazarın mühim bir tarihte kritik bölgelerde yaptığı geziler oldukça kıymetli olmuştur, ayrıca görseller ile de desteklenmiştir. Yazarın üslubu ve akıcılığı oldukça başarılıdır. Edebî yönü, bu hatırat niteliğindeki esere zenginlik katmıştır. Ayrıca insanların belli zamanlarda yaşadığı olağanüstü durumları bizzat tanık olup aktarması eserin önemini daha da arttırmıştır. Örneğin yazar, dönem için yaptığı seyahatlerden bahsederek koşulların bir anda Orta Çağ seyahat koşullarına kadar gerilediğinden bahseder. Sınırlarda yaşanan geçiş zorlukları, oturduğu her masada önce milliyet lafzının açılması ve herkesin kendi milletinden övgüyle bahsetmesi dönemin belirgin özelliklerindedir.

Osmanlı Aşiret Mektebi

Tutku Akın

İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2021, 131 sayfa, ISBN: 978-625-8472-03-5.

Büşra NUR*

Osmanlı aşiret mektepleri Abdülhamid dönemi İslamcılık politikasını anlamak adına önemli bir konudur. Bu konuya ilişkin, her gün yeni çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bir yenisini ise Tutku Akın'ın *Osmanlı Aşiret Mektepleri* isimli eseridir. Tutku Akın, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak Osmanlı aşiret mektepleri üzerine tezini hazırladı. Hazırlanan tezi 2021 yılında Libra Kitap tarafından kitap hâline getirilip yayımlanmıştır. Tutku Akın, hâlihazırda Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsünde doktora yapmaktadır.

Kitabın ana tezini, Osmanlı Aşiret Mekteplerini kuruluş amaç ve gayesi üzerinden Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılığın bağlayıcı ve birleştirici yönü üzerinden ele almak ve son dönemde Osmanlı topraklarından ayrılmaya başlayan, devletin merkezinden uzak grupları padişaha bağlı kılmak oluşturmaktadır. Devlet merkezinden uzak olan Arap ve Kürt aşiret liderlerinin çocuklarını mektep çatısı altında birleştirerek onları devletin birer makbul vatandaşı, ayrıca devletin yüksek kademeli memurları hâline getirmeyi amaçlayan Aşiret Mekteplerini inceleyen bu eser, sadece devlet merkezli bir bakış açısı sunmamış, öğrenciler ve eğitimcilerin gözünden de aşiret mekteplerine ve bu projenin başarısına yönelik bir çalışma sergilemiştir.

Tutku Akın, kitabı 5 ana başlık hâline ele almıştır. 1. bölüm olan "Giriş" kısmında aşiret mekteplerinin kuruluş amacı, eğitimleri ve devlet mekanizmasının bu doğrultudaki kontrol mekanizmasının nasıl işlediği ele alınmıştır. Çalışmanın muhteşiyatı ve araştırmanın safhalarının da ele alındığı bu bölümde

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, busra.nur@stu.fsm.edu.tr

yöntem ve çalışmanın içeriği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1892 yılında kurulan mektebin temel amacı “devletin bünyesinden yavaş yavaş kopmaya başlayan Arap ve Kürt aşiret reislerini devlete bağlayabilmek amacıyla onları hem özel hissettirebilmek hem de devletin birer memuru hâline getirebilmek” olarak görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid, Balkanların zamanla elinden çıkması ve devlet merkezinden uzak olan Arap, Kürt ve Arnavut aşiretlerin devletten koğunu engellemek amacıyla onları İslamcılığın birleştirici çatısı altında toplamak istemiştir. Bu doğrultuda 12-16 yaş aşiret lideri çocuklarını eğitip birer Osmanlı memuru hâline getirerek devlete bağlı birer yönetici olarak bölgelerinde görevlendirmeyi planlamıştır. Planın nihai hedefi Osmanlı okullarında İslami ve bürokratik eğitimlerini tamamlayan aşiret lideri çocukları memleketlerine döndüğünde “padişaha bağlı birer devlet memuru” olarak görev yapacak ve Osmanlı merkezî yönetiminin birer parçası olacaklardı. Bu sayede Osmanlı merkezî otoritesi en uzak bölgelere kadar ulaşabilecekti.

Daha önce de belirtildiği gibi gayrimüslim nüfusun Osmanlı’dan ayrılmaya başlamasıyla birlikte merkezin yönü elde kalan Müslüman topluluklara dönmüştür. Bu dönemde gerçekleştirilen politikaların çoğunluğu bu elde kalan topluluklar üzerine şekillenmiştir. Ancak ne var ki bu elde kalan topluluk Osmanlı yöneticileri için yönetilemez, yabani ve cahil bir grup olarak algılanmaktadır. Bu grupları merkezî yönetimin kontrolü altına almak için bölgedeki yeni neslin eğitimi üzerinden bir strateji geliştirilmeye çalışılmış ve burada Sultan Abdülhamid de bir “baba figürü” gibi, bu toplumlar üzerinde bir güç olarak kendini göstermiştir.

19. yüzyılda devlet ve aşiretlerin ilişkisini “dairenin dışındakiler” perspektifinden ele aldığı 2. bölümde yazar, aşiretlerin Osmanlı elitleri ve yöneticileri tarafından nasıl görüldüğü ve bir yandan Osmanlı’dan yavaş yavaş kopmaya başlayan bu grupların devlete bağlanması için “gelenek icat etme” politikasının hangi doğrultu kullanıldığını ele alarak bu dönemde gerçekleştirilen stratejik adımları ayrıntılı bir şekilde eserde belirtmiştir. Tanzimat dönemi eğitim politikalarını ele alarak modernleşmeyi ele alan yazar, bu dönemde gerçekleştirilen yenilikler üzerinde durmuştur. Modernleşme sürecini aşiretlerin merkeze olan bakış açısı ve onların devlet ile olan ilişkileri üzerinden ele almış, bu dönemde devletin daha merkeziyetçi bir yapıya bürünmesiyle aşiretlerin bu doğrultuda devlete uzak kaldığı üzerinde durmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru devlet politikası olarak görülmeye başlanan merkezîleşme çabaları aşiretlerin kemikleşmiş yönetsel yapılarını değiştirmek ve onları merkezî yönetime bağlamak olarak da şekillenmiştir. Aşiret mektebi aracılığı ile bölgede var olan “şeyh, ağa, reis” yapılanması yerine Osmanlı okullarından mezun, merkeze bağlı, padişaha sadık bir devlet memurunun var olması amaçlanmıştır.

Merkezden uzak bölgelerdeki aşiretlerin eğitilmesi gereken vahşi birer toplum olarak algılanması bölge politikasının şekillenmesi açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. II. Abdülhamid bu toplumları “karanlıktan kurtarılması gereken toplumlar” olarak görmektedir. Bu nedenle de bu toplumları İslam çatısı altında birleştirerek halifenin inayeti altında, devlet merkezine bağlı bir memur olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Yazar bu çalışmayı Selim Deringil’in “ödünç alınmış sömürgecilik” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Osmanlı elitlerinin, özellikle Arap Yarımadası’nda uyguladıkları politikanın yukarıda

belirtilen cahil toplulukların modernleştirilmesi olarak görülmesi ve onların medeni hayata kazandırılması olduğunu belirten yazar, bölgenin medenileştirmek üzerinden politikanın üstü kapalı sömürgecilik yönüne evrildiğini belirtir.

II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim politikalarını yorumlayan yazar, bu dönemde ikili bir eğitim sisteminin varlığından bahseder. Eski ve yeni eğitim sisteminin bir arada yürümesinin sistemi daha karışık hâle getirmiştir. Bahsedilen bu eğitim kurumları, finansal yetersizlik ve İslam ideolojisinin modern eğitim teknikleri ile sentezlenmesinin imkânsız olarak görülmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmış olarak görülmektedir. Yazara göre Sultan II. Abdülhamid yönetimi Müslüman nüfusu kontrol altına alabilmek için, modern olan ile İslami olanı birleştirmeye çalışarak, yeni kurulan Batı tarzı eğitim kurumlarında Panislamizm düşüncesini yerleştirmeye çalışmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Sultan Abdülhamid'in yabani olarak görülen bu toplumlar üzerinde “baba figürü” olarak algılanması için kurulan bu okulda portresinin asılması bu siyasetin önemli bir parçasıdır.

Aşiret mektebinin eğitim, idare ve sistem bakımından incelendiği 3. bölümde, Sultan II. Abdülhamid'in mektep üzerindeki baskı ve denetimini, öğrencilerin disipline edilirken hangi yöntemin kullanıldığı ve öğrenciler üzerindeki kontrol mekanizmalarının neler olduğu incelenmiştir. 1892 yılında kurulan “Aşiret-i Mekteb-i Hümayun” imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki aşiret liderlerinin 12-16 yaş arasındaki çocuklarını hedefleyen özel bir eğitim kurumu olarak açılmıştır. Öncelikli olarak Arap aşiret reislerinin çocuklarının eğitimi hedeflenmişse de zamanla Kürt ve Arnavut aşiret reislerinin çocukları da okula kabul edilmiştir. Beş yıllık yatılı bir eğitim-öğretim programı olarak planlanan okulda öğrenciler ortaokul ve lise düzeyinde derslere tabi olacaklardı. Öğrenciler eğitim süresince “Klasik Arapça ve Osmanlıca, Fransızca, Farsça, Kur'an, Fıkıh, İlmihal, Coğrafya, Tarih ve Aritmetik” gibi derslere tabiydiler.

Yıldız Sarayı'na yakın bir konumda olan Esmâ Sultan Yalısı'nda açılan okulun, “sosyal mühendislik” olarak görülmesindeki en büyük etken merkeze yabancı kalmış toplumların merkezî idareye dâhil edilmeye çalışılmasıdır. Sultan II. Abdülhamid'in de kendisine yakın bir konumda bu okulu açmasının nedeni de bu sosyal mühendislik projesi doğrultusunda öğrencilerin üzerinde bir nevi disiplin mekanizması oluşturmak ve kendisini öğrenciler üzerinde görünür kılmaktır. Aşiret reislerinin çocukları ile bir bağ kurma çabasına giren Sultan Abdülhamid, bu okul ile özel olarak ilgilenmiştir. İslami bağ kuvvetlendirmek amacıyla okulda sık sık Kur'an okutulması ve Mevlid-i Şeriflerin düzenlenmesinin yanı sıra Sultan'ın sık sık mektuplarının okutulması da bu okul üzerindeki kontrol mekanizmasına örnek gösterilebilir. Düzenlenen Mevlid-i Şerif törenlerinin yanı sıra öğrenciler yemek yemeye başlamadan önce dua edilirken Sultan'a da hamdedilmesi okullar üzerindeki politikanın ne kadar sık işlediğinin göstergesidir.

Öğrenciler üzerindeki bürokratik kontrole de değinen yazar, öğrencilerin izin günlerinde ve hastalık durumunda okuldan çıkışları ve memleketlerine gidişlerinin ne gibi zorluklarla gerçekleştiğini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İzin günlerinde İstanbul'un belirli semtlerine gitmeleri yasaklanan bu öğrencilere

gezileri esnasında da zabıtlar eşlik etmektedir. Herhangi bir gayriahlaki olaya karışmalarını engellemek ve zararlı fikirlere sahip olmalarının önüne geçmek için planlanan bu sistem, öğrencilerin memleketine gidiş ve gelişlerinde de uygulanmaktadır. Memleket izinlerinin de çok elzem olmadığı takdirde yaygın olarak verilmemesi öğrencilerin üzerinde fazladan bir baskı uygulamaktadır. Hatta bazı öğrencilerin bu baskıya dayanamayarak sık sık rahatsızlandığı ve tedavilerinin mümkün olmaması durumunda memleketlerine gitmelerine izin verildiğini ele alan yazar, yolculukları ile ilgili de bilgiler vermektedir.

4. bölümde, öğrencilerin mektep hayatına bir pencere sunan yazar, gündelik yaşantılarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Öğrencilerin günlük hayatını ele aldığı bu bölümde yazar, bazılarının, okul sistemine ayak uyduramayıp memleketlerine dönme çabasına giriştiğini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Öğrencilerin bir kısmının okulu bırakıp memleketlerine dönebilmek için çeşitli disiplin suçları işleyip, okul düzenini bozup sonunda istediğini elde ederek memleketine döndüğünü ifade etmiştir. Bazı öğrencilerin ise İstanbul gibi bir yerde yaşamının çeşitli hastalıklara neden olduğunu ve bu nedenle okulu yarıda bırakarak memleketlerine döndüğünü belirtmiştir. Mektep içerisindeki fikir ve kültür farklılıklarının da kutuplaşmalara ve etnik kavgalara neden olduğunu belirten Tutku Akın, bu kavgaların nasıl çözümlendiğine ve projeyi ne yönde etkilediğine de değinmiştir.

Sonuç bölümü olan 5. bölümde ise projenin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Projenin istenilen yankıyı uyandırmaması ve belirlenen hedeflere ulaşamamasındaki en büyük etken olarak okul üzerindeki katı kontrol mekanizmasının varlığı görülebilir. Bunun yanı sıra okul içerisinde çok farklı etnik grupların yer alması ve bu grupların kutuplaşması da eğitimin istenilen sonucu oluşturmasında engel olarak görülmüştür. Başlangıçta 12-16 yaş arası çocukların kabul edildiği okula daha sonraları 20 yaşında evli ve çocuklu aşiret reisi çocuklarının da alınması disiplinli bir eğitimin sağlanmasını engellemiştir. Yazar, Sultan II. Abdülhamid'in sadece bir eğitim kurumu olarak görmediği Aşiret Mektebi projesinin temel amacını aşiret çocukları üzerinden "Sultan'ın varlığını tek güç olarak ortaya koymak" olarak yorumlamıştır.

Kitabın, Osmanlı Aşiret Mektebini ele alması bakımından ayrı bir önemi haizdir. Son dönem Osmanlı Panislamizm politikasının merkezden uzak toplumlar perspektifinden nasıl işlendiğini, bu proje doğrultusunda hangi dinamiklerin kullanıldığını inceleyebilmek için bir kaynak olarak görülebilir. Yazarın, tarih araştırmalarında kronolojik ve salt tarih anlatımından uzak bir anlatı izlemesi, öğrencilerin gözünden bir okul tarihi anlatımı ele alması bakımından önemlidir. Öğrencilerin gündelik hayatına değinmesi, onların yaşadıkları problemleri ve kutuplaşmaları naklederek dönemin sosyal tarihine de bir bakış açısı kazandırmıştır. Osmanlı son dönem eğitim reformuna değinilmesi ve Tanzimat'tan Meşrutiyet'e eğitim reformları ile bu reformların, Osmanlı yöneticilerinin politikaları doğrultusunda hangi yönde şekillendiğini görebilmek açısından iyi bir kaynak olarak görülebilir.

Yazarın birincil kaynak kullanımına özen göstermesi, sadece arşiv belgelerinden yola çıkarak bir tarih anlatımı oluşturmamıştır. Dönemin önemli isimlerinin hatıraları üzerinden de bir anlatı sergilenmiştir. Kronolojik tarih anlatımı gündelik hayat anlatımıyla desteklenerek okuyucu eserin içerisine girmiş ve

eser, dönemin yorumlamasını sağlamada okuyucunun gözünde daha belirgin hâle gelmiştir.

Yazar her bölümün giriş safhasında, o bölüm içerisinde değineceği konuların özetini vermiş, bu durum konunun okuyucu gözünde şekillenmesinde etkili olmuştur. Her bölümün sonunda, sonuç niteliğinde, konuya dair toparlayıcı paragrafların yer alması da okuyucunun her bölüme dair nihai bir değerlendirme yapmasını sağlamaktadır.

Genel olarak başarılı bir eser ortaya konmasına karşın sık sık yapılan tekrarlar, anlatımı bir miktar da olsa yorucu hâle getirmiştir. Yazarın, kullandığı kaynaklara geniş yer vermesi, kendi düşüncelerinin önünde ele aldığı kaynaklarla, öne sürdüğü savları sık sık alıntılması eserin orijinalliğini sorgulatmaktadır. Yapı ve içerik bakımından gözden geçirilmesi gereken birkaç noktanın bulunduğu esere dair yapılabilecek en önemli eleştiri; kapsamlı bir Aşiret Mektebi anlatısından uzak olmasıdır. Aşiret Mektebinin mahiyeti, önemi ve projenin nihayetlenmesinden çok Aşiret Mektebinin “sosyal mühendislik” safhasına dikkat çekilmiştir. Bu durum başlık ve içerik arasındaki uyumsuzluğu gösterir niteliktedir. Tüm bunlara karşın Tutku Akın’ın *Osmanlı Aşiret Mektebi* isimli eseri nesnel bir anlatımın kullanıldığı, alanındaki literatüre katkı sağlayacak nitelikte bir kitaptır.

Osmanlı Devleti'nde Sağır Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları

Hürü Sağlam Tekir

İstanbul, Yeditepe Akademi Yayınları, 2021, 288 sayfa, ISBN: 978-625-7705-22-6.

Arzu DOĞAN*

Yazarın 2015 yılında tamamlamış olduğu doktora tezinden üretilmiş olan eser; kısaltmalar, giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve dizin kısımlarından müteşekkil olup 288 sayfadan ibarettir. Eser büyük ölçüde arşiv belgeleri, tezler, süreli yayımlar, telif eserler, düstur ve salnameler esas alınarak hazırlanmıştır.

Eğitim öğretim, antik dönemden günümüze kadar toplumların sosyal, siyasal ve iktisadî yaşam biçimlerini şekillendirmiş temel uğraş alanı olagelmıştır. Toplumların önemli bir sınıfını teşkil etmiş olan engelli insanların yaşam biçimlerini şekillendirmede eğitim, normal insanlara nazaran daha fazla önem arz etmiştir. Toplumların bu özel sınıfı için hayati bir önem arz etmesine rağmen, tarih boyunca engelli eğitimi hakkı farklı toplumlarda zor hatta bazı toplumlarda imkânsız bir hâl almıştır. Eserde de bahsedildiği üzere bu zorluk veya imkânsızlık onların engelli olmasından ziyade buldukları ortamın engelli bireylerin eğitimlerine uygun olmama ya da eğitimlerine engel olma durumuyla ilgili olmuştur.

Üç bölüm hâlinde ele alınan eserin giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin ve diğer devletlerin engellilere bakış açılarından ve engellilik kavramından bahsedilmiştir. Hayatlarını zor şartlar altında devam ettirmek zorunda olan engelliler, İlk ve Orta Çağ Avrupası'nda hoş karşılanmadığı gibi uğursuz veya gereksiz sayılarak öldürülmüştür. Eserde "Hiç kimsenin bir beklentisi olmayan sağır ve dilsizlerin dünyada yer kaplaması bile vatana ihanet olarak algılanmıştır." ibaresi tüyler ürpertici olsa da yazar, devletlerin engellilere olan tutumunu karşılaştırarak gözler önüne sermiş olduğundan bu beyan tam olarak yerinde

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ABD, ORCID ID: 0000-0001-6152-2687, dgnarzu045@gmail.com

olmuş diyebiliriz. Nitekim eserde, engelli doğan çocukların kendi öz babaları tarafından öldürüldüğü ya da bunun için devletin görevlisine engelli çocuğunun daha bebekken öldürülmesi için teslim edildiği söylenilmiştir.

Roma uygarlığında erkek çocukların bazen boğaz tokluğuna kürekçi oldukları, vücutları düzgün olan kadınların ise hayatlarını fuhuş ile devam ettirdiği ifade edilmiştir. Aristo'nun "*Mükemmel olmayan hiçbir şeyin gelişmesine izin vermeyin.*" sözleri ise milletler üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Öyle ki; bu sözleri güzellik, zekâ ve gücü önemli bir kaide olarak belleyen Yunan ve Roma uygarlıklarında mükemmel olmayan engelliler için toplum hayatında yer yoktu.

Hristiyanlığın ve İslamiyet'in etkisiyle toplumlar arasında engellilere karşı bakış açısı değişmiştir. Fakat tek başlarına hayatlarını idame ettirmek için özel bir eğitime, özel bir ilgiye ihtiyaç duyan engelliler için Aziz Augustine'in sözleri bir anlamda bu eğitime giden yolları tıkamıştır. Eserde de ifade edildiği gibi "*Sağırın imanı olmaz, çünkü nasihat dinleyemezler ve Tanrı'nın sözünü duyamayacakları için de iman edemezler.*" sözü ile engellilerin eğitiminin önünü kesmiştir.

"Dünyada Sağır, Dilsiz ve Görme Engellilerin (Âmâların) Eğitimi ve İstihdamı" başlıklı birinci bölümde, Avrupa, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, İspanya, Sırbistan, Macaristan ve İsviçre'de sağır, dilsiz ve âmâlar için yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Bu bölümde neredeyse her ülke için ayrı başlık açan yazar, bize bu konu hakkında yapılan ilk çalışmalardan bahsetmiş ve yine bu konudaki eğitim öncüleri hakkında bilgiler vermiştir.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri ise eserin asıl konusunu içermektedir. Osmanlı Devleti'nde sağır, dilsiz ve âmâların eğitimi için yeni politikalar üretilmiştir. Tanzimat döneminden II. Abdülhamid dönemine kadar, âmâların eğitimleri için herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. II. Abdülhamid, devletin başına geçtikten sonra eğitim sistemi ile yakından ilgilenmiştir. Gerek kendisinin gerekse Maarif-i Umumiye Nezaretinde görev alan devlet adamlarının gayretleri neticesinde eğitim alanında birçok yenilik yapılmıştır.

Her ne kadar Abdülhamid döneminde engellilerin eğitimine önem verilse de bu durum zaman zaman maddi ve manevi koşullar sebebiyle sekteye uğramıştır. Sezai Balcı'nın *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* isimli eserde bu mekteplerin kapatılma fikrinin maddi yetersizliklerden dolayı olduğu belirtilmiştir. Memur maaşlarının yüzde birinin eğitim masrafları için okula aktarılması ile bu sorun bir süreliğine ortadan kalkmıştır.¹ Kritiğini yaptığımız eserde ise bu bilgiye ek olarak Abdülhamid'in aldığı istihbarat üzerine mektebin kapatıldığı ifade edilmektedir. Hafiyeler, el işaretiyle iletişim kuran insanların dinlemesinin oldukça zor olacağını ve bunun politik açıdan sakıncalı olacağını jurnaller aracılığıyla Sultan'a bildirmiştir. Bu durumdan işkillenen Abdülhamid'in tepki olarak Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebini kapattığını eserde görmekteyiz.

Maddi imkânsızlıklardan dolayı sadece İstanbul'da eğitim veren bu mektepten İstanbul'da ikamet eden veya İstanbul'a günübirlik gelenler faydalanabiliyordu. Çünkü okul yatılı öğrencileri kabul

¹ Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, İstanbul 2018, s. 182.

etmemekteydi. Bu nedenle taşrada birtakım faaliyetler baş göstermiştir. Beyrut Körler Okulu, Urfa Amerikan Körler Okulu, Malatya Körler Okulu, Selanik Sağır, Dilsiz ve Dilsizler Mektebi, İzmir Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi, Merzifon King Sağırlar Okulu gibi okullar açılmaya başlanmıştır. Bunların birçoğu devlet eliyle olmadığından zaman zaman amacının dışına çıkmıştır. Eserde özellikle Urfa Körler Okulundan “19. yüzyılda Osmanlı topraklarında eşi görülmemiş bir misyonerlik faaliyetleri görüldü.” diye bahsedilmiştir. Amerikalı misyonerler tarafından açılan okulda öğrencilere okutulan kitapların büyük bir kısmı İngiltere’den ve ABD’den bağış olarak gönderilen dinî içerikli kitaplardır. Düzenli bir eğitim hayatına sahip olup haziran ayında kilisede gerçekleştirilen törensel bir sınav ve mezuniyet uygulaması ile yaz tatiline giren okulda öğrencilerin çoğu Ermeni çocukları olsa da içlerinde Müslüman çocukları da bulunmaktaydı.

Malatya Körler Okulu, İzmir Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi, Merzifon King Sağırlar Okulu gibi okullar da yabancı devletlerin eliyle açılarak misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. I. Dünya Savaşı’nın başlaması bütün misyonerlik faaliyetlerini etkilemiştir. Sadece Merzifon King Sağırlar Okulu savaşın sonuna kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Aslında 19. yüzyıla kadar Osmanlı’daki vakıflara, engelli ve âmâlar için gerekli olan sosyal ve ekonomik yardımı ziyadesiyle yeterli geliyordu. Fakat 19. yüzyıldan sonra vakıfların işlevlerini yitirmesi yardıma muhtaç birçok insanı, en çok da âmâ vatandaşları müşkül durumda bırakmıştır. Engelli vatandaşlar geçimlerini sağlamak için dilenmeye başlamıştır. Dilencilerin esnaf kabul edildiğinden ve sayılarının yedi bine ulaştığından Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde bahsedilmiştir. Fakat yine de tüm âmâlar dilencilikle hayatlarını idame ettirmiş dersek yanılmış oluruz. Nitekim kitapta bahsedilen, Erzurum’dan İstanbul’a göç etmek zorunda kalan âmâ Hasan adındaki vatandaş kendisinin ve ailesinin geçimini gazete satarak sağlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti, eğitim kurumlarında özellikle Avrupa devletlerini örnek alarak yeni çalışmalar yapmıştır. Batı ülkelerinin gelişmelerinin bir sonucu olarak görme engellilerin eğitimleri için de birtakım çalışmalara girişilmiştir. Özellikle 1900 Paris Görmeyenlerin Sorunları Kongresi, 1902 Brüksel Âmâlar Kongresi, 1905 Uluslararası Liege Âmâlar Kongresi gibi kongrelerde ülkeler birbirlerine örnek olmuşlardır. Engellilerin eğitimi ve sağlanan iş imkânları her ülkede farklı olduğundan bu tip toplantılar önemli ölçüde fikir alışverişi sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti’nin bu kongrelere katılarak oradaki gelişmelerden haberdar olmayı hedeflediğine ve 1900 yılında Paris’te yapılan Görmeyenlerin Sorunları Kongresinde neler konuşulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. 1902 Brüksel Âmâlar Kongresine Doktor Esat Bey katılmıştır. Esat Bey, hem Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan âmâların musikiye olan yatkınlıklarından dolayı geçimlerini bu yolla temin ettiklerini dile getirmiş hem de bu kongrede bahsedilen âmâların talim ve terbiyesi hakkındaki görüşleri ve tartışmaları anlatan, *Âmâların Terfih-i Ahvali Hakkında 1902 Brüksel Kongresi* isimli kitabını kaleme almıştır.

Kitapta, kongreler hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Kongrelere her devlet kendi temsilcisini göndererek diğer ülkelerdeki engelliler için yapılan çalışmalardan haberdar olma niyetinde idi. 1902 Brüksel Kongresine katılan delegeler bazı ülkelerde âmâlar için yapılan talim ve terbiyelerden bahsetmiştir. Belçika'dan katılan delegelerin anlatımlarına göre oradaki âmâ insanlar tıp alanında çalışırken; piyano hocalığı, solfej ve armoni muallimliği yaparken veya sepetçilik, iskemlecilik, nadiren de fırçacılık ile tel mamutlar yaparken âmâ kadınların ise fanila, çorap ve dantel örmesini öğrenerek geçimlerini sağladığı dile getirilmiştir. Mösyö Martoçelli'nin anlattığına göre, İtalya'da sepet örüyor; Portekiz'de ise resimcilik, doğramacılık, mantar tıpa, fırça yapıp, kilisede çalgı çalıyorlardı. Erkekler arasında öğretmenlik mesleğini icra edenler de bulunmakta idi. Danimarkalı Mösyö Moldenhauer'e göre ise musiki; piyano akortçuluğu; sepet, ip, fırça, hasır, kamyş, sandalye imali; el ve makine ile dikiş dikme işi öğrettiği, hatta bazen yetenekli âmâların iki sanatı birden öğrendiği dile getirilmiştir. Yine Danimarka'da sağlık alanında masaj ve sıhhi jimnastik alanlarında eğitim verilmiştir. Mösyö Şanaval Nekhel'in anlatımına göre de Felemenk'te âmâlar için mevcut olan en iyi meslekler önem derecelerine göre sepetçilik, iskemlecilik, hasırcılıktır. Bazı âmâ kızlar ise balık ağı veya tentene örerek geçimlerini sağlamışlardır. İsviçre'de âmâlar, iskemlecilik, sepetçilik, fırçacılık yaparak; kadınlar ise ağ örerek, el işleri yaparak geçinirler. Musiki ve akortçuluk da İsveçli âmâlar arasında nadir görülen mesleklerdendir. Genel olarak ülkelerde el işçiliği gerektiren veya musiki gibi alanlarda hayatlarını idame ettirecekleri meslekler öğretilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin erken döneminden itibaren eğitim sistemi içerisinde kendilerine yer bulmasalar da devletin üst yönetim merkezi olan sarayda kendilerine yer bulmuşlardır. Fatih Sultan Mehmet veya Yıldırım Bayezid döneminde saraya kabul edilmiş, sarayda çeşitli görevlerle hayatlarını devam ettirmişlerdir. Kriğini yaptığımız eserin sonuç kısmında engellilerin, özellikle dilsizlerin istihdam edilme sebeplerine ve görevlerine detaylıca yer verilmiştir. Sezai Balcı'nın *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* isimli eserinde ise eğitimleri ve istihdamlarının Cumhuriyet yıllarına kadar geldiği, hatta günümüzde de TBMM ve Bakanlar Kurulu toplantılarında sağır ve dilsiz kavasların kullanıldığı belirtilmiştir.²

İncelemiş olduğumuz eser, Antik Çağ'dan günümüze kadar engellilerin toplumsal alanda kendilerine yer edinme serüveni bağlamında, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi içerisinde dilsiz ve âmâların yaşam şartlarının gelişimi hakkında bilgi ve analizler sunmaktadır. Antik Çağ'dan günümüze kadar engellilerin yok sayılarak, hayatta kalmalarına dahi gerek görülmez iken ilerleyen zamanlarda bunun aksine yaşam şartlarının iyileştirilmesiyle istihdama dâhil olduklarını ortaya koyan bu eser, Osmanlı eğitim tarihi ve özelde engelli eğitimi konusunun ilgililerine kaynak teşkil edecek nitelikleri haizdir.

---

² Balcı, a.g.e., s. 49.

Son Osmanlı Kuşığı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu

Michael Provence, Çev. Okan Doğan

İstanbul, Kronik Kitap Yayınları, 2021, 445 sayfa, ISBN 978-625-7631-38-9.

Muharrem Selçuk ÜNAL*

Yazar Michael Provence, California Üniversitesi Tarih Bölümünde Orta Doğu tarihi profesörüdür. 2001 yılında Rashid Khalidi yönetiminde, modern Orta Doğu tarihi alanında doktorasını tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve 20. yüzyıl başı sömürge Orta Doğu'su üzerine çok sayıda makalenin yazarı olan Provence'in diğer kitabı *Büyük Suriye İsyanı ve Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi* (2005) de Türkçeye çevrilmiştir. *Son Osmanlı Kuşığı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, Okan Doğan'ın Ekim 2021'de yaptığı çeviri ile Türk okuyucusuna sunulmuştur. Kitap, iki dünya savaşı arasında Orta Doğu'da yaşananları Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki askerî ve mülkiye eğitiminden geçmiş bir kuşak çerçevesinde sunulmaktadır. Görseller, haritalar, tablolar, teşekkürler, kısaltmalar, son Osmanlı kuşağına mensup askerî ve sivil figürler, giriş, altı ana başlık, sonuçlar ve son söz şeklinde içeriklendirilmiştir. Kitabın ana başlıkları “Uzun 19. Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi: Memur Yetiştirmek, Osmanlı Vatandaşı Olmak, Osmanlı Sonrası Ortadoğu'da Kolonyalizmin Teorisi ve Pratiği, Kaybedilmiş Savaş ve Sonrasının Düzenlenmesiyle Savaş: Osmanlı Sonrası Ortadoğu Şekilleniyor (1918-22), Milletler Cemiyeti'nde Umutlar ve Hüsrانlar: Osmanlı Sonrası Dönemde Silahlı Mücadelenin Dönüşü (1923-27), Sömürge Anayasaları ve Sözleşmeleri: Osmanlı Sonrası Dönemde Militarizm (1927-36), Son Osmanlı Kuşağının Son Günleri (1936-38), Sonuçlar ve Sonsöz” şeklinde düzenlenmiştir. Her bölümün başında önemli olaylar kronolojik olarak yer almıştır. Görseller bölümünde on beş görsele; haritalar bölümünde Osmanlı İmparatorluğu (1908-14), savaş zamanı planları, Osmanlı

* Emekli Kurmay Albay, Ankara, ORCID: 0000-0001-5784-4683, uselcuk884@gmail.com

sonrası Orta Doğu olmak üzere toplam dört haritaya; tablolar bölümünde subaylar, sivil görevliler ve Osmanlı uyruğundan olmayanlar ile ilgili üç tabloya yer verilmiştir.

Provence, giriş bölümünde, Alman imparatoru II. Wilhelm'in 1898 yılında gerçekleştirdiği Şam ziyareti ile 1914-18 Birinci Dünya Savaşı yılları arasında bölgede yaşanan olaylara yer vermiştir. Wilhelm'e göre Şam, Roma devrinin, Aziz Paul'un ve Selahattin Eyyubi'nin şehridir. Eyyubi, Haçlıları mağlup edip 1187'de Kudüs'ten çıkararak Osmanlı sultanıydı. Wilhelm, II. Abdülhamit'e verdiği hediyelere ilave olarak, Eyyubi'nin Şam'da bulunan türbesine yaldızlı bronz çelenk ve ipek kuşak bırakmıştır. I. Dünya Savaşı ile 402 yıllık Osmanlı hâkimiyetine son vermiştir. İngilizlerin şehre girişinin hemen sonrasında İngiliz Albay Lawrence Şam'a gelerek Selahattin'in türbesine gitmiş, bronz çelenk ve kuşağı Londra'ya götürmüştür. Şimdi Londra Harp Müzesinde sergilenmektedir. Britanya başbakanı Lloyd George, savaş yıllarında mevkidaşı Fransız başbakanı Clemenceau'nun, Doğu Anadolu ve Beyrut, Şam ve Halep'i kapsayacak şekilde Kuzey Suriye'yi ele geçirme isteğine rıza göstermiştir. Yazar, kitabın odağında Suriye ve Lübnan'ın ilk yüksek komiseri General Gouraud, Lawrence veya Kayzer Wilhelm'e değil, bunların hayal ve tasavvurlarına yer vermiş; ayrıca eseri Osmanlı son öncü kuşağının kafa kafaya verip çarpışma kumarına girip kaybedişinin; plan, umut, fırsat ve ufukların sonlanışının hikâyesi olarak ele almıştır.

Yazar, birinci bölümü on alt başlıkta ele almıştır. Osmanlı'da modern eğitim askerî ve mülki ortaokullardan başlamaktadır. Bu okullar Osmanlı'nın son döneminde seçkinler tabakası parçası olmanın ilk gerçek eşiği olmuştur. Öğrendikleri ve yaptıkları her şey Osmanlı Devleti'nin, padişahın ve Müslüman ahalinin önde gelen muhafızları olarak şartlandırılmaktaydı. Osmanlı kurmay subaylarının eğitimi için Abdülhamid, Wilhelm'den bir askerî misyon görevlendirmesi ister. Bu istekten üç yıl sonra 1884-96 yıllarında General Von der Goltz İstanbul'da görev yapar. Yeni asrın ilk yıllarında emekli olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine tekrar aktif göreve çağrılır ve 1916'da Kut'ül-Amare'de bir İngiliz kara tümenini mağlup eder. Osmanlı'da askere alma, eserin bu bölümünde ele alınan diğer bir konudur. 1909 sonrasına kadar Osmanlı Hristiyanları ve Yahudiler ordudan muaf tutuldular. Bedel ödemek şartıyla Müslümanlar da muaf tutulabiliyordu ancak Müslümanlar Hristiyan ve Yahudilerden daha fazla para ödemek zorundaydılar. Askerî ve mülki okullar ele alınmış, alt kaynaktan akademik ve üst seviyeye kadar sistem oluşturulmuştur. Askerî okullar, askerî rüştiye (ortaokul), askerî idadi (lise), Mekteb-i Ulum-ı Harbiye (Harp Okulu), Erkan-ı Harbiye (Harp Akademisi) yerleri, öğretim yılları ve öğretim sistemi ile Galatasaray Lisesi ağırlıklı olmak üzere Mülkiye okulları konu edilmiştir. Bu iki öğretim kurumu arasındaki fark, askerî okulların yatılı ve ücretsiz olmasıdır. *Eleştirel olarak yazar, Harp Akademisi tabirini Harp Okulu anlamında ele almıştır. (Sayfa 71, başlık) Bu hatalı bir kullanımdır. Akademi, Harp Okulu üzerinde kurmay subay yetiştiren bir kurumdur. 2017 düzenlenmesi ile Milli Savunma Üniversitesine bağlanarak Harp Enstitüsü adını almıştır.* * Ayrıca 1897 yılında sekiz

---

* <https://msu.edu.tr>

askerî idadi olduğundan bahsedilmektedir. *Askerî idadiler ordu merkezlerinde kurulur.*¹ Osmanlı telgraf şebeke sistemi ile demir yolu ağları bu bölümde konu edilmiştir. Arap milliyetçileri olarak Yasin el-Haşimi, Yusuf el-Azme, Taha el-Haşimi, Fevzi Kavukçu, Said el-As, Ramazan Sellaş'ın şahsiyetleri ve askerî eğitim durumları ele alınmıştır. İçlerinden sadece Fevzi Kavukçu ve Ramazan Sellaş Harp Akademisine devam edememiş, diğer şahsiyetler akademi bitirerek kurmay subay olmuşlardır. Sivil siyasetçiler ve mülki okul mezunları olarak Musa Kazım el-Hüseyin, Abdurrahman Şehbender, Şekip Arslan'ın öz geçmişlerine yine bu bölümde yer verilmiştir.

İkinci bölüm, dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. Osmanlı sonrası Orta Doğu'da sömürgeciliğin teorisi ve pratiği ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı, Avrupalıların bugün artık unutulmuş olan bazı iktidar mücadeleleri uğruna Avrupa'yı manasızca kana bulamalarıyla hatırlanır. Savaşa İngilizlerin iki endişesi neden olmuştur. İlki, Osmanlı ile Alman ittifakına dair olurken ikincisi ise Hindistan, Mısır ve Basra Körfezi'nin petrol kaynaklarına ulaşımına ilişkin endişelerdir. İngiliz, Fransız ve Rusya arasındaki görüşmeler ile İngiltere Yüksek Komiseri Henry Mc Maho'nun, Mekke emiri Şerif Hüseyin'e mektup yazarak isyan etmesi hâlinde ona bağımsız bir krallık verilmesi vaadinde bulunması ile Orta Doğu artık şekillenmeye başlayacaktır. Ayrıca Arap isyanı sonrası Hüseyin'e Müslüman milletin kralı ve halifesi unvanı da verileceği ifade edilmiştir. İngiliz ordusunun merkezden ve sömürgelerden gelen yüz binlerce askeri Batı Cephesi'nde yok edilirken Şerif Hüseyin ve oğulları isyanı başlatarak 1916-18 arasında Filistin ve Suriye'de Osmanlı ordusuna karşı savaştılar. Bu süreçte Kut-ül Amare'de General Goltz komutasındaki Osmanlı ordusu bir İngiliz tümenini teslim almıştır. Paris Barış Konferansı öncesi Fransız başbakanı Clemenceau ile İngiliz mevkidaşı Lloyd George görüşerek Sykes-Picot'da çizilen hatlarda değişiklik yaparlar. Yeni duruma göre Filistin ve petrol zengini Musul İngiltere'nin; Suriye, Kilikya, İskenderun ve Musul petrollerinin belirli bir yüzdesi Fransa'nın payına bırakılacaktı. Paris Barış Konferansı temel olarak Wilson'un "on dört ilkesi"ne riayeten ve görünüşte Osmanlı vatandaşları ve Siyonistler için kendi kaderlerini tayin etme hakkına uyararak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını da ele almıştır. Paris Barış Konferansından Milletler Cemiyeti (MC) Sözleşmesi doğmuştur. Sözleşmenin XXII. maddesi doğrudan doğruya İtilaf Devletleri tarafından askerî işgal altında tutulan Fransız ve İngiliz yönetiminde kalması beklenen Osmanlı topraklarına ilişkindi. Esas itibarıyla, Wilson'un önerdiği MC Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Almanya'dan ayrılan yasal vasiliğini üstlenecek; MC adına İngilizler ve Fransızlar tarafından yönetilecek, ancak bu devletler bölgenin hiçbir faydasından istifade edemeyecekti. Konferans Wilson, Lloyd George, Clemenceau ve Faysal'ın danışmanı Rüstem Haydar arasında hararetle görüşmelere sahne olmuştur. Haydar "manda" kelimesinin açıklanması üzerine sorulara ağırlık veriyordu. Wilson Osmanlı Suriyesi'nde yaşayan nüfusun isteklerini soruşturmak için Henry King ve Charles Crane adında iki meşhur Amerikalıyı 1919 baharında görevlendirmiştir. Bölgede alınan dilekçelerde halkın %70-80'i Büyük Suriye topraklarının bir bütün olarak tutulmasını ve Siyonizm'e muhalefeti istemekteydi. Üç yılı aşkın sürenin ardından, King-Crane raporu yayımlandığında Fransa ile Britanya, Suriye, Büyük Lübnan, Irak, Mavera-i Ürdün Filistin'e

¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Cilt I*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2020, s. 64.

tamamen yerleşmişti ve buralarda MC mandaterleri kabul ediyorlardı. Paris Barış Konferansından sonra Clemenceau Musul ve Filistin'i İngiltere'ye; Lloyd George ise Suriye'yi Clemenceau'ya bırakmıştır. İngiliz ödeneğiyle desteklenen Şam hükûmetinin başındaki Faysal ise başının çaresine bakacaktır. Nisan 1920'de San Remo'da Fransa ve Britanya, sırasıyla Suriye ile Filistin'in ve Irak'ın MC adına mandaterliğini üstlenmiştir. Kilikya İngilizlerce boşaltılmış, Fransızlar tarafından işgal edilmiş, akabinde Sevr görüşmeleri başladığında Fransız kuvvetleri Kilikya'da mağlup olmuş, ancak Kral Faysal'ın kuvvetlerini yenerek Şam'ı işgal etmekte başarılı olmuştur. Sevr Antlaşması'ndan maksat Osmanlı'nın Britanya ve Fransa'ya teslim oluşunu resmiyete dökmek ve söz konusu toprakların hukuki mülkiyetini MC mandaları olarak ellerinde tutmak üzere bahsi geçen iki devlete aktarmaktı. Kamuoyu MC işlevini yanlış anlamıştır. “...*Cemiyetin görevleri mandaların yönetim esaslarının İtilaf Devletleri tarafından alınan kararlara uygunluğunu temin etmekle sınırlıydı; mandater kuvvetler mandaların yönetimini icra ederken cemiyetin kontrolü altında değil danışmanlığı altında olacaktı...*” (Lord Balfour'un MC Komisyonu huzurundaki konuşması, Haziran 1922, s. 132.) Yazar, eserinin devamında Mandalar Birimi, Mandalar Komisyonu, MC'nin işlev ve görevlerine yer vermiştir. Şikâyetlerin MC'ce ulaşması imkânsızdı. Mandalar Birimi Cenevre'deki gündelik yazışmalardan ve ofis işlerinden sorumlu olmakta; Mandalar Komisyonunun ise şikâyetleri araştırma ve mandater kuvvetten herhangi bir aksiyon talep etme hakkı bulunmamaktaydı. Suriye ve Filistin'den manda yönetimine karşı şikâyet mektupları ve broşürler düzenlenmekte, protestolar artmaktaydı. Bu faaliyetlerin öncülüğünü Musa Kasım el-Hüseyini ile Şekip Arslan yapmaktaydı. Siyasi hak kaybına uğrayan ve yerli çoğunluğun göçle gelen azınlık tarafından marjinalleştirildiği tek yer Filistin olmuş; Lübnan ve Suriye dolaylı olarak yönetilen anayasal sömürge cumhuriyetleri; Irak ve Maverai-ürdün ise dolaylı olarak yönetilen sömürge niteliğinde meşruti monarşilere dönüştürülmüştü. Filistin'de MC ve manda otoritesi tarafından “Yahudi Ajansı” Filistin'deki Yahudi nüfusunun temsilcisi olarak kabul edilmesine rağmen Filistin Arap Kongresi ve İcra Heyeti Arapların temsilî organı olarak kabul görmemiştir. Suriye ve Lübnan'da Fransız manda rejiminin temel örüntülerini ilk olarak Yüksek Komiser General Gouraud ve onun genel sekreteri Robert de Caix şekillendirmiştir. Şam'ın fethedilmesinden iki ay sonra Gouraud, başkenti Beyrut olmak üzere Büyük Lübnan Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş ve yerli Hristiyanların kontrolünde Müslüman çoğunluğa sahip bir sömürge devleti oluşturulmuştu. Suriye idari taksimatı yeniden düzenlenerek Şam ve Halep tek idari birim olarak düzenlendi. Irak'ta ise manda üç benzemez Osmanlı vilayetleri arazisine bölünmüştü. Güneyde, İngiliz protektorası ve ana limanı olan Kuveyt'i de içerecek şekilde Basra, ortada Bağdat ve kuzeyde Musul olmak üzere taksimatlandırılmış, Maverai-ürdün ise Filistin manda hükûmetinin bir kolu hâline getirilmiştir.

Yazar, eserin üçüncü bölümünü on beş alt başlık altında ele almıştır. Osmanlı ordusunun yaklaşık %30'u Arap bölgelerinden silahaltına alınan askerlerden oluşmaktaydı. Türk ulusal bağımsızlık savaşına katılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde emekliye ayrılan subayların %15'inin memleketi Arap bölgeleriydi. 1 Ekim 1918'de Osmanlı'nın Şam valisi, İngiliz ordusu ve Faysal bin Hüseyin komutasındaki Arap isyancı kuvvetlerine şehri teslim etmişti. Mustafa Kemal de kuvvetleri ile önce Halep kuzeyi demir yolu hattına

çekilmiş, sonra da İstanbul'dan aldığı emir gereği Adana'ya gelerek Liman von Sanders'ten ordu kumandasını ele almıştı. Yazar, Adana'nın Fransızlar ve düzensiz Ermeni kuvvetleri ile işgali üzerine Osmanlı ordusu beraberindeki düzensiz kuvvetler ile Fransız kuvvetleri arasında bazı çatışmalardan bahsetmektedir. (s. 179)

“Düzensiz kuvvetler” tanımlaması yerine “Kuvayi Milliye” veya “Milli Kuvvetler” tabirinin kullanılması daha uygun olurdu. Kuvayi Milliye birliklerini belli etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır. “Kuvayi Milliye”, “Milli Kuvvetler”, “Çete”, “Müfrez”, “Milli Müfrez”, “Mücahidin”, “Milis” genel olarak kullanılan terimlerdir.²

Fransızlar Adana işgalinden sonra Urfa ve Maraş'ın işgaline ilave olarak Osmanlı kömür madenciliği yapılan Karadeniz limanına çıkarma yapmıştır. Sonrasında İngiliz ve Fransızların organize ettiği Yunan İzmir çıkarması ve akabinde Mustafa Kemal'in Anadolu ihtilalini başlatması ve Suriyelilere hitaben yayımladığı beyanname yine bu bölümde yer alan konular arasındadır. Mart 1920'de Şam'da Suriye Milli Kongresi toplanarak Faysal'ı Suriye'nin meşruti hükümdarı ilan ederken, diğer taraftan Iraklı aktivistler de Şam'da düzenledikleri ortak oturum sonrası Irak'ı, Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın hükümdarlığında bağımsız ilan etmişlerdir. Nisan 1920 sonlarında San Remo Konferansı sonuçları yayımlanmıştır. Konferans, Osmanlı Arap Şarkı'nın İngiliz ve Fransızlarca parçalanma şeklini ve MC mandalar sistemini onaylamıştır. Burada dikkat çeken husus söz konusu topraklardan hiçbir temsilcinin konferansa katılamamasıdır. Ağustos 1920'de toplanacak Sevr'in maksadı da teslim olmanın ayrıntı ve sınırlarını tespit ile Orta Doğu'yu yeni sömürgeci devletlere teslim etmektir. Mayıs 1920 sonlarında San Remo Konferansının yarattığı öfke sonucu Irak'ta isyan başlamış ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan kesimde İngiliz garnizonları saldırıya uğramıştır. İngilizler bu isyanı Hindistan'dan gelen kuvvetler ve Kraliyet Hava Kuvvetleri ile bastırabilmişlerdir. Bu arada Fransızların önce Maraş, sonra da Urfa'daki yenilgileri sonucu Mustafa Kemal'le yaptıkları ateşkes sonrası Mersin-Adana hattının batısındaki bütün Fransız kuvvetleri geri çekilmiştir. Eylül 1920'de General Gouraud, Büyük Lübnan adlı yeni bir devletin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu ayrı manda devleti Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının genişletilmesiyle oluşturulmuştu. Aralık 1920 itibarıyla Mustafa Kemal komutasında bir tümen Urfa'da Fransızları mağlup ettiğinde, Filistin'de ise 1 Mayıs'ta Yafa'da Yahudi göçmenlerle sosyalist Yahudi göçmenler arasında yaşanan olaylara ilave olarak İngiliz askerlerle Arap Filistinliler sürekli çatışma hâlindeydi. 1921'de Ankara Antlaşması sonucu Fransa Anadolu'dan çekildi. Bu antlaşma ile Türk hükümeti Fransa tarafından tanındı; Türkiye de Suriye Fransız mandasını tanıdı. Anadolu'daki milliyetçilerin Suriye'ye desteğinin kesilmesi sonucu milliyetçi hareketin önde gelen isimlerinden Hananu, Abdurrahman Şenbender, Sultan el Atreş, Said Haydar, Hasan el Hekim Fransızlarca cezalandırılmıştır. O dönemde Türkiye ve Irak'taki gelişmeler şu şekilde ele alınmıştır: Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu ihtilali başarıları, Mudanya Ateşkes Antlaşması, Lozan Antlaşması; Irak'ta ise Faysal'ın Yasin el-Haşimi'nin Irak'a dönüşüne müsaade etmesi, başbakanlık değişimleri, Batı Anadolu'daki zaferin Halep, Beyrut, Şam, Kudüs ve Bağdat'taki kutlamalarla karşılanması. Bölümün sonunda saltanatın kaldırılmasından kısa süre sonra Osmanlı hanedanının son padişahı ile hanedan mensuplarının İngiliz gemisiyle ülkeden ayrılmaları ele alınmıştır.

² Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaacılık, İstanbul 1965, s. 105.

Yazar, dördüncü bölümü on dört alt başlık hâlinde, eski Osmanlı topraklarında 1923-27 arasında meydana gelen olaylar çerçevesinde kaleme almıştır. Bölümün başında Misak-ı Milli'nin Osmanlı parlamentosu tarafından kabulü ile Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kuruluş belgesi olarak kabulünden sonraki dönemde başmüzakereci İsmet Paşa'nın önderliğindeki Türk heyeti ile Kasım 1922-Temmuz 1923 arasında Lozan'da İngiliz dış işleri bakanı Lord Curzon başkanlığındaki heyetle bağımsızlık mücadelesi ele alınmıştır. Kongreye Arap Filistin Delegasyonu da katılmıştı. Konferansın sonucu: Anadolu'daki milliyetçi hareket için zafer; İngiliz ve Fransız işgali altındaki eski Osmanlı bölgelerini temsil edenler için acı bir tecrübe. Yazar, Lozan Antlaşması'nın Temmuz 1923'te Osmanlı ile Yunanistan, Britanya ve Fransa arasındaki savaşı sona erdirdiği şeklinde, eserinde tespitte bulunmuştur. (s. 245) Burada yazar, Kurtuluş Savaşı'nın sona erişini Lozan Antlaşması olarak ele almış, ancak *“savaşın sona erişi İsmet Paşa başkanlığında, İngiliz, Fransız ve İtalya delegelerinin katılımıyla Mudanya Ateşkes Antlaşması ile olmuştur.”*³ Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasından sonra Abdülmecit'in Osmanlı topraklarından sürülmesini takiben İngilizlerce belirlenmiş Hicaz kralı Şerif Hüseyin kendisini halife ilan etmiştir. Suriye'de ise Temmuz 1925'te Dr. Şehbender'in kurduğu Halk Partisinin amacı, tam bağımsızlık ve Suriye'nin Mavera-i Ürdün, Filistin, Suriye ve Lübnan ile bütünlüğünün devam ettirilmesini sağlamaktır. Irak'ta ise meclis, Mart 1924'te İngiliz-İrak Antlaşması'nı onaylar ancak halkın tepkisi üzerine Başbakan Cafer el Askerî'nin kabinesi Temmuz 1924'te iktidardan düşer. Yasin el-Haşimi yükselişe geçer, başbakan ve savunma bakanı olur. İngilizlerin muhalefeti neticesinde bir yıldan az sürede o da başbakanlığı bırakmak zorunda kalır. Suriye'de 1925'te meydana gelen isyan neredeyse Fransız mandası altındaki toprakların tamamına yayılmıştı. Dürzi İsyanı Fransızlara karşı ağırlıklı olarak Serhat ve Cebel-i Havran bölgelerinde patlak verdi. Kavukçu 1925 yazında Hama, Ramazan Sellaş ve arkadaşları da Şam'da Fransızlara karşı isyan ve saldırılara başladı. Fransızlar isyanları ağırlıklı olarak hava taarruzları düzenleyerek, isyancıların mallarına el koyma, evlerini yıkma, adil yargılama olmaksızın isyancıları idam etme yöntemlerini kullanarak önleyebildi. Şekip Arslan ve arkadaşları bu eylemlerin ayrıntılı zayıat listelerini dilekçe ve belgelerle oluşturup MC Mandalar Komisyonuna yapmış ancak sonuç alınmamıştı. Mandanın ve MC'nin standartlarına göre medeniyet barbarlık karşısında galip gelmişti. Yazar, İngiliz ve Fransız manda yönetimlerini karşılaştırmalı olarak analiz ederek eserin bu bölümünü nihayetlendirmiştir.

Eserin beşinci bölümünde yazar, 1927-36 arası sömürge anayasaları, sözleşmeleri ve Osmanlı sonrası dönemde militarizmi ele almış ve yirmi bir alt başlıkla sunmuştur. Fransız Mandası Yüksek Komiseri Jouvenel, 1926'da Lübnan'a bir anayasa komitesi atadı. Ekim 1927'de İdare Şurası anayasayı onayladı. Lübnan'da hukuki olarak Hristiyanlar hâkim olacak ve Suriye'den kalıcı olarak ayrılacaktı. Suriye'de ise, Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri Ponsot Suriye'de yeni bir başbakan ataması yapmıştı. Yeni meclisin görevlerinden biri de anayasa hazırlamaktır. Haşim el-Attasi meclis başkanı, Hananu anayasa komisyonu başkanı olmuştur. Üç tecrübeli hukuk âlimi anayasayı oluşturmuş ve anayasa meclis

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1918, s. 457.

tarafından kabul edilmiştir. Anayasa Suriye'nin Irak hariç manda rejimi altındaki tüm bölgelerini kapsadığını ve bölünmez bir bütün olduğunu kabul ediyordu. Ponsot anayasayı Fransızlar açısından kabul edilemez görüp Ağustos 1928'de meclisi üç ay tatil etmiş ve Şubat 1929'da tamamen kapatmıştır. 1930 yazında ise Ponsot, Suriye ve Lübnan anayasalarını yürürlüğe koyan kararnameler yayımladı. Manda yüksek komiseri canı istediği zaman anayasayı askıya alma yetkisine sahip olduğundan bir problem yoktu. Emir Abdullah'ın Maveara-i Ürdün'ü ise 1928 başlarında İngilizlerin tanıdığı prenslik oldu. Birkaç ay sonra anayasa ilan edildi, ancak Ürdün Milli Partisi grubunda anayasa protesto edildi. Filistin'de ise, 1928-29'da ikinci büyük tapınaktan geriye kalan tek yer olan "Ağlama Duvarı" bölgesinde Araplar ve Yahudiler arasında şiddetli olaylar yaşanmaktaydı. Manda otoriteleri Yahudi toplumundaki eski İngiliz ordusu mensuplarını ve Yahudi "özel polis mensupları"nı silahlandırmıştı. Çatışmaların sonucunda 133 Yahudi ölmüş ve çoğu polis tarafından olmak üzere 116 Arap öldürülmüştü. Irak'ta Haziran 1930'da İngiliz-Irak Antlaşması'nı Başbakan Nuri imzaladı. İngiltere bu antlaşma ile muhabere hatlarını, petrol imtiyazlarını ve hava üslerinin devamlılığını garanti altına alıyordu. Suriye'de Aralık 1931 sonundan Ocak 1932'ye kadarki zamanda birkaç kez meclis seçimleri yapıldı ve Haziran 1932'de meclis Muhammed Ali el-Abid'i Suriye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçti. Ancak Suriye'de sular durulmuyordu. Bir taraftan Faysal ile milliyetçi muhalefetin başı Yasin el-Haşimi arasında, diğer taraftan kendilerini güvende hissetmeyen ve özerlik isteyen Kürtler ile Hristiyan Süryanilerin mücadelesi devam ediyordu. Ordu birlikleri ve gayrinizami Kürt kuvvetleri yüzlerce Süryani'yi öldürmesine rağmen Irak'ta karışıklıklar ve belirsizlikler devam etmekteydi. Irak'ın MC'ce kabul edilmesinden sonra Yüksek Komiser Ponsot Suriye'ye döner ve liberal bir antlaşmayı müzakere ve akdetme niyetini ilan eder. Antlaşmaya göre, hükümleri tamamen Fransa hâkimiyetinde uygulanacak üç yıllık denetim süresi başarıyla uygulanırsa Fransa, Suriye'nin MC'ye alınmasını destekleyecekti. Ponsot'un teklifini protesto eden dilekçeler hemen Cenevre'ye ulaştırılmıştı. Filistin'de ise, İngiltere'nin Siyonist politikaları sonucu 1933-35 yılları arasında Yahudi nüfusu ikiye katlanmıştı. Arap İcra Komitesi Ekim ve Kasım 1933'te Yahudi göçüne ve arsa satışlarına karşı protestolar planlamıştı. Sonrasında Yafa, Hayfa, Nablus, Kudüs ve Şam'da protesto gösterileri patlak vermiştir. Ekim 1933'te Faysal'ın ölümünden bir ay sonra Reşid Ali ve Yasin hükümeti düşmüştür.

Yazar, sonrasında Haşimi'nin siyaset sonrası yaşamı, 1935'te tekrar iktidara gelişi ve icraatlarını konu etmiştir. Bu arada Fevzi Kavukçu da Bağdat'a tekrar dönmüştür. Suriye Yüksek Komiserliği görevini Damien de Martel devralmış ve Kasım 1933'te Fransa-Suriye Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen parlamento antlaşmayı onaylamamıştır. 1934-35 yıllarında Milli Blok taraftarlarınca Siyonizm'e muhalefet olarak Filistin'den gelen mallara, Şam'daki finansmanı Fransızlarca sağlanan elektrikli tramvaya ve Lübnan ve Suriye'de geçerli yeni bir tütün inhisarına karşı boykotlar düzenlenmiştir. 1920'lerin başından beri Suriyeli zenginlerin Yahudi Milli Fonu'na şehre yakın yerlerde sattıkları arazilerin fiyatları dört; Yahudi göçleriyle beraber Tel Aviv'in nüfusu iki katına çıkmıştı.

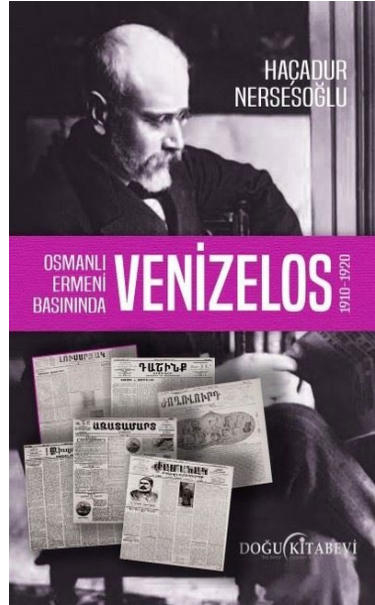
Yazar, eserin altıncı bölümünde 1936-38 yılları arası son Osmanlı kuşağının son günlerini sekiz alt başlıkta sunmuştur. Hananu'nun ölümünden hemen sonra 1936'da Milli Blok liderlerinin organizesi

sonucu Şam Barosu başkanı Faiz el Huri'nin Suriye'nin birlik ve bütünlüğü, bağımsızlığı, bütün halkın eşit olduğu ve Balfour Deklarasyonu'nun iptalini içeren konuşmasından sonra yüksek komiser de Martel'in Huri ve blok liderlerini huzuruna çağırıp eylemi küstahlık olarak nitelendirmesi üzerine kitlesel eylemler Şam'da başlamış, manda altındaki diğer şehirlere yayılmış ve bunu irticalen bir grev takip etmiştir. Polis tarafından protestoculara karşı sert önlemler alınmış, blok liderlerinin çoğu hapse atılmış veya sürgün edilmiştir. Bu gelişmeleri hükümet değişikliği takip etmiştir. Filistin'deki eylemin ilhamı Suriye'deki isyan ve grev olmuştur. Araplar ve Yahudiler arasında yaşanan çatışmalardan sonra yüksek komiser sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu arada Arap Yüksek Komitesi oluşturulmuştur. Yafa, Hayfa ve Nablus'ta büyük gösteriler Mayıs ayında da devam etmiştir. Haziranda genel grevin bitmesinden sonra kırsalda isyan başlamıştır. İsyanın bastırılmasında İngilizler sert tedbirler almasına rağmen isyan ve saldırıların önüne geçilemiyordu. Yasin'in sağladığı finansman ile kendisine "Güney Suriye Devrim Kuvvetleri Başkomutanı" diyen Kavukçu, Bağdat'ta bir grup profesyonel asker ile Filistin'e ilerlerken Maveria-i Ürdün'de sürgünde bulunan eski askerler de onlara katılmıştır. Artık Kavukçu, Filistin'de mücadeleye başlamıştır. Bu arada İngilizler de kuvvetlerini bir tümen ile takviye ederek Kraliyet Hava Kuvvetlerinin desteğinde ezici güç üstünlüğü ile isyan ve saldırıları bertaraf etmiş ve Fevzi Kavukçu ekim başlarında ateşkes ilan etmek zorunda kalmıştır. 1936 Eylülünün başlarında imzalanan Fransa-Suriye Antlaşması Milli Blok tarafından kabul görmüştür. Fiiliyatta yalnızca Suriye Meclisi üzerine düşeni yapmış, ancak Fransız Senatosu ve MC bu antlaşmayı onaylamamıştır. Sonuç olarak, Lübnan Suriye'den ayrılmış, Dürzi ve Alevi azınlıklar özerk bölge azınlık hakları teminatı sağlanmak üzere Suriye Cumhuriyeti'ne katılmıştır. Yasin el-Haşimi Mart 1935'te Irak'ta başbakanlık görevini teslim almıştır. Haşimi, Arap birlik davasının sembol ismi, çevre ülkelerin popüler kahramanıydı ve İngiliz muhalifliği ile ünlüydü. Dönemin yirmi dört yaşındaki kralı Gazi ise İngilizlere itaatte kusur göstermemekte, ancak bu davranış biçimi otoritesini zayıflatmaktaydı. 29 Ekim 1936'da Haşimi, General Bekir Sıtkı darbesi ile indirilir ve başbakanlık görevine Hikmet Süleyman getirilir. Yazar, Yasin el-Haşimi'nin Bağdat, Şam ve Beyrut'a gidişi ve burada ölümünü konu ederek eserini sonlandırmıştır.

Provence 576 kaynakça ile 445 sayfadan oluşan eserini okuyuculara sunmuştur. Kitapta yedi görsel, dört harita ve üç tabloya yer vermiştir. Tablolarda eserde etkin rol oynayan subay, sivil görevli ve Osmanlı uyruğundan olmayan kişilerin isim, doğum yeri ve tarihi, eğitimi, Kasım 1918'deki mevkisi, savaştan sonraki mesleği ve ölümünü içeren bilgilere yer vermesi; bölüm başlangıcında zaman ve önemli olayların yer alması okurların eseri incelemesi ve anlamasında kolaylık sağlayacaktır. Kitabın panoramasında, iki dünya savaşı arasında Osmanlı kurumlarını ele alan, merkezinde askerî okullardan ve mülkiyeden mezun olan şahsiyetlerin manda güçlerine karşı halk destekli yürütülen mücadeleler yer almaktadır. Ayrıca MC'nin işlevsizliği, İngiliz ve Fransızların manda yönetimi uygulamaları ile Irak, Suriye, Beyrut, Maveria-i Ürdün ve Filistin'i nasıl sömürdüğü; İngiltere'nin Siyonizm'i canlandırmak için Yahudilerin yanında ürettiği politikalar ile Arap Müslümanlarına karşı izlediği acımasız uygulamalar kitabın merkezine konu edilmiştir. Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu ihtilali ile eş zamanlı olarak ele alınması, esere ayrı bir zenginlik kazandırmıştır. Eleştirel olarak

eserin birinci bölümünde “akademi” yerine “harp okulları” ifadesinin kullanılması; askerî idadilerin sayıları verildikten sonra bunların “ordu merkezlerinde açılır” açıklanmasının yapılması; “düzensiz kuvvetler” yerine “Kuvayi Milliye” veya “Milli Kuvvetler” ifadesinin kullanılması; Türk Kurtuluş Savaşı’nın sona erdirilmesinin Lozan Antlaşması yerine Mudanya Ateşkes Antlaşması olarak ele alınması uygun olurdu. Eleştiriler bir, üç ve dördüncü bölümlerde kaynakçalarla sunulmuştur. Olayların kronolojik olarak ele alınması, anlatımın açık ve anlaşılır olması ve eserin zengin kaynakçaya sahip olması nedeniyle ileri seviyede, olabildiğince kapsamlı bir araştırma olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Ermeni Basınında Venizelos 1910-1920

Haçadur Nersesoğlu

İstanbul, Doğu Kitabevi, 2020, 176 sayfa, ISBN: 978-625-7089-22-7.

Talar NERSESOĞLU*

Siyasi oluşumunu tamamlamasının ardından Yunanistan, topraklarını genişletmeyi ve sınırları dışında yaşayan Hellenleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Bu durum Megali İdea (Büyük Ülkü) fikrinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yunan siyasetçi İoannis Kolettis 1844 yılında I. Ulusal Meclis çalışmaları üzerine yaptığı konuşmada, Megali İdea'yı şu şekilde ifade etmiştir:

“Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir; Yunanistan'ın en küçük, en yoksul kesimlerini kapsayan bir parçasından ibarettir. Yunan, yalnız Krallık'ta ikamet eden kişi değildir, aynı zamanda İoaninna (Yanya), Salonika (Selanik), Serres (Serez), Adrianopolis (Edirne), Konstantinopolis (İstanbul), Trebizond (Trabzon), Girit, Samos veya Yunan tarihi ve Yunan ırkıyla ilişkili tüm diğer bölgelerde yaşayanlardır da... Hellenizm'in iki ana merkezi vardır: Atina, krallığın başkentidir. Konstantinopolis ise büyük başkent, asıl kent, tüm Yunanların hayali ve umududur.”¹

Giritli bir devlet adamı olan Eleftherios Venizelos da Megali İdea ekseninde yürüttüğü faaliyetlerle Yunan siyasi tarihinde önemli olayların yaşanmasında rol oynamıştır. Venizelos'un 1910–1920 yılları arasında başbakan olarak yürüttüğü çalışmalar birçok basın organında yer almış, olumlu ve olumsuz yönden eleştirilmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı Ermeni basını olmuştur.

Haçadur Nersesoğlu tarafından kaleme alınan *Osmanlı Ermeni Basınında Venizelos 1910–1920*, Eleftherios Venizelos'un siyasi faaliyetlerinin Ermeni basını üzerinden incelendiği bir eserdir. Belirtmek gerekir ki söz konusu çalışmanın Osmanlı Ermeni basını üzerinden değerlendirilmesi, konuyla ilgili ilk çabalardan biridir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi, heratalarnersesoglu@hotmail.com

¹ Megali İdea'yı savunanların esin kaynakları Klasik Yunanistan ve Bizans olmuştur. John Freely, *Troya Savaşı'ndan İstiklal Harbi'ne Anadolu'da Yunanlar*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 225.

“Metot ve Kaynakların Değerlendirilmesi” başlığı altında eserin hangi metodolojik sistemle yazıldığı aktarılırken aynı zamanda yararlanılan eserlere yer verilmiştir. Ayrıca okuyucuları bilgilendirmek amacıyla eserde kullanılan, Osmanlı Ermeni basın organlarıyla ilgili bilgiler yer almıştır.

“Giriş” bölümünde Ermenilerin Osmanlı Devleti topraklarında sürdürdükleri kültürel faaliyetler ve buna bağlı olarak matbaacılık alanındaki ilerlemeleri üç döneme ayrılarak ele alınmıştır. Söz konusu dönemler: “Başlangıçtan Apkar Tıbir’e Kadar Olan İlk Dönem (1513–1565)”, “Apkar Tıbir Döneminden 1700 Yılına Kadar Olan Süreci Kapsayan İkinci Dönem”, “1700’den Günümüzü Kapsayan Dönem”dir.

“Girit Problemi ve Venizelos’un İlk İcraatları” isimli birinci bölümde, Megali İdea’ya bağlı olarak Girit’te yaşanan olaylar okuyuculara aktarılmıştır. Aynı zamanda Giritli bir devlet adamı olan Venizelos’un buradaki ayaklanmalara verdiği destek ve adada yürüttüğü siyasi faaliyetler eserde detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Bölümde Venizelos’un, 1910 yılında iktidara gelmesinden 1912 Balkan Savaşlarına kadar olan süre zarfında iç ve dış siyasetteki hamlelerine yer verilmiştir.

“Yunanistan’ın Genişleme ve Kriz Döneminde Venizelos” başlıklı ikinci bölümde, Venizelos’un Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı döneminde yaptığı hamlelerin olumlu ve olumsuz neticeleri Osmanlı Ermeni basınında yer alan haber ve köşe yazıları üzerinden incelenmiştir.

“Venizelos’un Büyük Yunanistan Projesi” isimli üçüncü bölümde Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girişi ve akabinde dış siyaset ekseninde Türk–Yunan ilişkilerine yer verilmiştir. Mondros Mütarekesi, Paris Barış Konferansı ve Sevr Antlaşması’na giden süreçte yaşanan gelişmeler Ermeni basın organları üzerinden incelenmiştir. Mondros Mütarekesi ile ilgili, gazetelerde yer alan bilgiler okuyuculara aktarılırken, Paris Barış Konferansına katılan Ermeni Delegasyonu Başkanı Boğos Nubar Paşa ve Venizelos iş birliği de ele alınmıştır.

1920 yılında Yunanistan’da devam eden iç karışıklıklar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Eser incelendiğinde Ermeni basınının bu konuda Venizelos’u eleştirdiği görülmektedir. Kasım 1920 seçimlerinde Venizelos seçimi kaybetmiş ve Ermeni basını bu durumun nedenlerine de yer vermiştir. Bazı gazeteler Venizelos’u destekleseler de genel anlamda Venizelos’u eleştirdikleri dikkat çekmektedir.

“Sonuç” bölümünde Megali İdea düşüncesini benimseyen Venizelos’un 1910 yılından itibaren ülkesine büyük katkıları olduğu kadar aynı ölçüde ülkesini nasıl büyük bir felakete sürüklediği, yaşanan olaylar üzerinden değerlendirilmiştir. Kasım 1920 seçimlerindeki yenilgisinin nedenleri de ele alınırken Osmanlı Ermeni basınının tutumuna yer verilmiştir.

“Ekler” bölümünde Osmanlı Ermeni basın organlarının logolarına, örnek sayılarına ve söz konusu gazetelerdeki resimlere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra dünya Ermeni basını ve Osmanlı Ermeni basınına ait ilk gazeteler tablo şeklinde sunulmuştur.

Osmanlı Ermeni basını yaşanan olaylarda objektif bir tutum sergilemeye gayret göstermiştir. Bu durum gazetelerin Türk, Yunan ve Avrupa basınının haber ve köşe yazılarına yer vermesinden anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Venizelos’un Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında kendi çıkarlarını korumaya çalışması Ermeni basını tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Eser, Osmanlı Ermeni

basını üzerinden dönemin aydınlatılmasına katkı sağlarken, Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde Osmanlı Ermeni basınının nasıl bir tutum sergilediğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca gazetelere ulaşan telgrafların çokluğu, telgrafların iletişim aracı olarak büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Ya İstiklal Ya Ölüm (Kongrelerle Milli Mücadele)

Ali Satan

İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, 240 sayfa, ISBN: 978-605-083-434-5.

Halime İLERİ*

Yazar, 1985–1990 yılları arasında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümünde lisans eğitimini tamamlamıştır. 1992–1994 yılları arasında yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi alanında gerçekleştirmiştir. 1994–2001 yılları arasında ise doktora tezini aynı üniversitede, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi alanında tamamlamıştır. Şu an ise Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde, ana bilim dalı olan Türkiye Cumhuriyeti tarihi dersini vermektedir. Bilindiği üzere Prof. Dr. Ali Satan, Cumhuriyet dönemi siyasi ve sosyal tarihi branşında çalışmalar yapmıştır ve özellikle bu kitabında; literatüre “Kongreler Dönemi” olarak geçen, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile TBMM’nin açılışı (23 Nisan 1920) arasındaki on yedi aylık dönemi vurgulayarak detaylıca anlatmaktadır. Kitap, ön söz ve girişin ardından, Milli Mücadele döneminde yurdun dört bir tarafında yapılan kongreleri ve bu kongrelerdeki gelişmeleri ele almaktadır.

Milli Mücadele döneminin kitaplarda anlatılan, genel kabul gören tarihi 1919-1922 arasındadır; fakat tam olarak böyle olmamıştır. Osmanlı Devleti on on beş senelik bir savaşın içerisindeydi. Belirtilen 1919-22 dönemleri ise Millî Mücadele’nin son senelerine denk gelmiştir. Aslında Millî Mücadele, Balkan Harbi esnasında başlamıştı. Bu mücadelenin hepsi bir bütündür ve sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlıdır. 1912 Balkan Muharebesi sonrasında Osmanlı Devleti hezimete uğrayıp birçok toprağını kaybetmişti. Sonrasında ise I. Dünya Muharebesi akabinde Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi’ni imzalamak zorunda bırakılmıştır. 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nı

*Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, halime.ileri@stu.fsm.edu.tr

imzalayan Osmanlı Devleti ittifak ya da daha doğrusu işgalci devletler karşısında savunmasız bir durumda kalmıştır. 1912-13 Balkan Harbi ardından Mondros Mütarekesi ve onun sıcaklığı sürerken Millî Mücadele dönemi başlamıştır, çünkü yine aynı dönemlerde İngilizler önce İstanbul'u işgal edip, sonra diğer Batılı devletler ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. Bu olayların tümü birbirini takip etmektedir. Millî Mücadele teknik olarak I. Dünya Harbi'nin Osmanlı Devleti açısından devamı olarak görüldüğünde taşlar yerine oturacaktır. Ermenilere toprak vadeden İngilizler yüzünden Doğu Anadolu illerinde ilk kongreler gerçekleştirilmiştir. Devlet İstanbul'a yoğunlaştığı için analar ile dolu Anadolu kendisini müdafaa etmek zorunda kalmıştır. Kongrelerde biat edenlerin arasında "millet"¹ vardı ve millet kavramının içerisine hem Müslümanlar hem de Türk halkı girmektedir. Biat edenler sadece Müslümanlar değildi, gayrimüslimler de bu çembere dâhil olmuşlardır.

Bu eser Millî Mücadele'yi anma, hatırlama ve unutturmama gayreti ile yazılmıştır. Millî Mücadele'nin son safhasında meydana gelen şuralar ve yazarımızın ifadesi ile "kongreler" unutulmamalıdır. Kitabın asıl mesajı Türk milletinin zor zamanlarda da birlik içerisinde olduğunu göstermektir. Aynı zamanda bunu da kamuya paylaşmak amaçlanmıştır. Ali Satın bu birliğin içerisine giren asker, sivil, eşraf, esnaf, bürokrat ve din adamları gibi toplumun her kesiminin katılımı ile gerçekleşen kongreleri belgelemiştir. Kitap, klasik bir tarih kitabı anlatısında kaleme alınmamıştır. Aksine okura bir roman akıcılığında bir dille yepyeni bir araştırma tarzı ile sunulmuştur. Kitapta, Anadolu ve Rumeli'nin işgali, akabinde askerin ve halkın sadece cephedeki tutumu, sonrasında siyasilerin meşruiyetini hayata geçirmeleri, halk ile el ele birleşip ülkeyi müdafaa etmeleri ve yeniden bir düzen inşa etmeleri anlatılır. Ali Satın, belgelerin eşliğinde toplanan kongreleri detaylıca okuyucuyla paylaşmaktadır.

Doğuda Kars, Ardahan, Oltu illerinde kongreler düzenlenmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası yapılan ilk kongre Kars İslam Şurası² olmuştur. Trakya'da da kongreler düzenlenmiştir, hatta bu illerden bir tanesi Yunanlıların işgalinde olan Edirne'dir. Erzurum Kongresine kadar Türkiye'de Batı Anadolu (Ege ve Akdeniz) dâhil 20 civarı kongre yapılmıştır. İzmir, Alaşehir, Balıkesir, Pozantı, Muğla ve Aydın/Nazilli gibi illerde savaşın meydana getirdiği psikolojik, ekonomik çöküntüler arasında hayatta kalma çabası mevcuttu. Ordunun yeniden hazırlanması istenilmiştir; fakat bu düşünce tereddütle karşılanmıştır. İşbu memleket insanı maddi ve manevi her şeyini ortaya koymuş durumdaydı ve artık iyice umudunu yitirmiş hâldeydi. Dolayısı ile umudunu yitirmiş olan kitleye umut ve gayret aşılama, onları ikna etmek ve bu mücadeleye inanmaları sağlanmıştır. Bu başarılıca yavaş yavaş Yunan'a ve Batı'ya karşı birtakım zaferler elde edilince, millet bütün gücüyle millî hareketi destekler hâle gelmiştir.

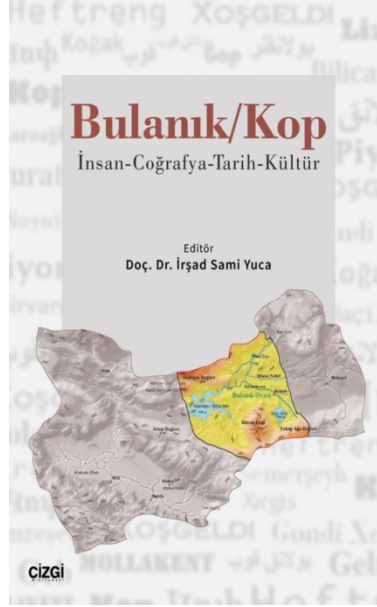
Doğu sınırında olan Karadeniz'in Trabzon ilinde de şuralar Kazım Karabekir komutanlığında hayata geçirilmiştir. Özellikle Atatürk'ün katıldığı Erzurum Kongresi ve maddeleri tarihî açıdan oldukça önem arz etmektedir. Erzurum Kongresinde alınan kararlar şunlardır: Millî sınırlar içinde vatan bölünmez bir

¹ Anılan dönemde millî kelimesi "İslami" anlamına gelmektedir. Kelimeler de zamanla anlam kaymasına uğramaktadır. Millî demek dinî, İslami demektir çünkü millet denilince Müslümanlar anlaşılmaktadır. "İrk" kelimesi de aynı dönemde millet manasına gelmekteydi.

² 14 Kasım 1918.

bütündür, parçalanamaz, her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir, vatani korumayı ve istiklali elde etmeyi İstanbul Hükûmeti sağlayamadığı takdirde bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükûmet kurulacaktır.

Araştırma eseri olarak kabul edilen bu kitaba hoca, kendi tecrübe ve yorumlarını da eklemiştir. Ali Satan'ın olaylara bakış açısı bir tarihçi olarak olabildiğince objektif ele almıştır. Kongrelerin ehemmiyetini vurgulaması şahsına münhasır bir hassasiyettir. Yakın tarihimizde bu gibi eserleri inceleyen ve yeni eserleri mevcut veriler ile okura ve Türk milletine sunan tarihçilerin sayısı hocamız gibi akademisyenler sayesinde artmaktadır. Yeni tarihçi neslin yetiştirildiğine inanmaktayım ve bu belgelerle tarih metodoloji esaslarına uygun yazılan araştırma eserlerinin bilinçli bir şekilde okunması ve incelenmesi önem arz etmektedir.

Bulanık/Kop İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür

İrşad Sami Yuca

İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2020, 704 sayfa, ISBN:978-605-196-482-9.

Muhammet KEMALOĞLU*

Muş Alparslan Üniversitesi (MŞÜ) Öğretim Üyesi Doç. Dr. İrşad Sami Yuca editörlüğünde yayımlanan *Bulanık/Kop İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür*, 36 akademisyen ve araştırmacı yazar tarafından yazılmıştır.

Kitabın ön sözünde şu açıklamayla bizlere 704 sayfalık eserin mahiyeti hakkında kısa bir bilgi veriliyor:

“Kültürü üreten, kültür tarafından yeniden üretilen, kültüre anlam yükleyen insan, yaşadığı toplumu ve mekânı inşa edilen kültürel kodlar üzerinden kurgulamaktadır. Makro ölçekten mikro alanlara kadar pek çok noktada manevra kabiliyetine sahip olan insan düşüncesi ve eylemi, kültürü, toplumu ve mekânı üretmiş, onlara kendince yer ve anlam ihdas etmiştir. Yaşadığı dünyaya farklı tanım ve terkiplerle yaklaşan birey, böylece mekânı, kültürü, tarihi ve insan ilişkilerini bu terkipler üzerinden okumaktadır. Bu kitabın ana temasını teşkil eden Muş’un Bulanık/Kop ilçesi de hem mekân hem kültür hem de tarihsel bir mahiyete sahiptir. Bulanık/Kop: İnsan-Tarih-Kültür başlığını taşıyan bu çalışma yukarıda ana hatlarıyla belirtilen düşüncelerin süzülerek işlenmesinin bir sonucudur. Bulanık ve köyleri şüphesiz taşıdıkları maddi ve manevi yönler itibarıyla eski ve yeniye dair yoğun izler taşımaktadır. Ancak az gelişmişlik, göç ve unutulmuşluğun yanı sıra vefanın da yitik hale gelmiş olması Bulanık ve benzeri diğer yerleşimlerin makûs bir kaderi olarak kalmıştır. Bulanık ve çevresi, sahip oldukları köklü tarihi geçmiş, çok dilli, çok etnisiteli ve renkli kültürel zenginliğe rağmen şimdiye kadar layıkıyla araştırılmamıştır. Sözlü ve yazılı birçok edebi ürüne; sayısız şair, yazar, âlim, edip, akademisyen, bürokrat ve sanatçıya kişiliğe ev sahipliği yapan Bulanık, hak ettiği değeri pek görememiştir. Dolayısıyla geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan, İslami açıdan binyle varan tarihe sahip camileri, zaviyeleri ve medreseleri ile güzel ve verimli bir coğrafya olan Bulanık keşfedilmeyi beklemekteydi. Bu eser böylesi bir gayretin ete kemige bürünmüş halidir. Eser, tarihi ve kültürel bir miras niteliği taşıyan mezkûr ilçenin, insan, tarih ve kültür bileşenlerinin akademik bir titizlikle kâğıda dökülmüş halidir.”

Murat Erginyürek, “Bulanık İlçesinin Fiziki Coğrafyası” başlığını taşıyan bölüm yazısında, Bulanık ilçesinin fiziki coğrafyasını, ilçenin coğrafi konumunu, jeolojik yapısını, tektonik ve jeomorfolojik özelliklerini, iklimi ve bitki örtüsünü, akarsu ve göllerini tanıtır.

İrfan Baytar, “Nüfus ve Göç Yapısı Bakımından ‘Bulanık’” başlığını taşıyan yazısında, Bulanık ilçesinin 1927 yılından günümüze kadarki nüfus ve göç hareketlerini ele alır.

* Dr., TRT Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, muhammetkemaloglu@gmail.com

Erkan Aydın, “Hafızanın Tezahürü: Bulanık İlçesi Yer Adları Üzerine Bir İnceleme” adlı yazısında, Bulanık ilçesine ilişkin yer adlarını tarihî, kişi adlı, destan ve efsane temelli, meslek adlı, kurum-kuruluş isimleri ile ilişkili, dinî, aile kökenli vb. başlıklar altında inceler.

Hayrettin Çetin, “Bulanık/Kop’ta Turistik Değeri Olan Yerler” adlı yazısında, Bulanık ilçesindeki şehitlikler, türbeler, camiler, höyükler, mezarlar ve kaleler gibi yapıları tanıtır.

Ejder Ulutaş, “Bulanık’ta Aşiret Toplumsallaşması: Etno-Morfolojik Bir Okuma” adlı yazısında, Doğu Anadolu, aşiretler, aşiret morfolojisi ve özelde de Bulanık ilçesindeki aşiretler ve büyük sosyal aile ve toplumlardan örnekler verir. “*Bulanık merkezde, Hasenanlar, Heyderanlar, Mutkiler, Terekemeler, Çerkezler ve daha pek çok grubu zikreder. Kafkasya’dan gelen Terekeme, Osetler ve Erivan Kürtleri ile Muş’tan, Bitlis ve Erzurum havzasından gelen gruplar Bulanık’ta harmonize bir kültürel yapı oluşturmuştur.*” der.

Muhammet Kemaloğlu, “Göç, Kimlik ve Kültür Bağlamında Bulanık Terekemeleri-Karapapakları” adlı yazısında, önce göç kavramı ve bu kavramın yaşandığı tarih ve coğrafyadaki insanlar üzerindeki etkilerini, Osmanlı Devleti’nin Kafkas göçleri ile olan imtihanı ve göçmenlere olan yaklaşımını belirtir. Çalışmanın sonraki kısmında ise Türkiye sınırlarına göç veya zorla itilme durumunda bırakılmış Terekeme/Karapapak Türklerinin Muş ve özellikle de Bulanık ilçesine iskânı süreçlerini, göç ettikleri diğer yerleşim yerlerini, beraberlerinde taşıdıkları sosyal hayatları ve değerlerini; yemek, düğün, sözlü edebiyat ürünlerini; deyimleri, atasözleri vb. edebî ürünlerini işleyerek ele alır.

Ahmet Gökçen, “Kayıp İzlerin Peşinde: Bulanık Ermenileri” adlı yazısında, Bulanık’taki Ermeniler, nüfusları, yemekleri, kültürleri, törenleri vb. hakkında bilgi verir.

Muhammet Yüce, “İslami Döneme Kadar Tarihte Bulanık ve Çevresi” bölümünde prehistorik dönemden İslami döneme kadar Bulanık ilçesinin tarihini işler.

Hasan Taşkıran, “Genel Hatlarıyla Ortaçağ ve Sonrası Bulanık’ın Coğrafyası ve Tarihi” adlı yazısında, Bulanık ilçesinin bir diğer ismi olan Kop ismi ve Bulanık ilçesinin tarih içerisindeki konumunu yazar.

Murat Alanoğlu, “Osmanlı Klasik Döneminde Bulanık ve Bilican (1514-1850)” adlı yazısında, Bulanık ve çevresinin, 1514 Çaldıran Savaşı’ndan zaferle ayrılan Osmanlı Devleti’nin doğu bölgesinde hâkimiyet kurmasından sonra Yavuz Sultan Selim tarafından 1515’te Bitlis beylerinin yönetimine verildiğini; 16. yüzyılda Bulanık ve Bilican’da nüfus ve yerleşim yapısını; 1538 tarihinde Bulanık nahiyesindeki köyleri ve gelirlerini; 17. yüzyılda Bulanık’taki nüfus, yerleşim ve vergi sistemini; 18 ve 19. yüzyıllarda Bulanık’taki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri; Bulanık’taki dinî zümre, zaviye ve vakıfları; Bulanık ve Bilican’daki aşiretleri inceler.

Şeyhmus Bingül, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Bulanık (Kop) Kazası” başlıklı yazısında, Bulanık’ın idari taksimatını, demografik yapısını ele alır.

Nevzat Erdoğan, “Sosyal, Ekonomik, İdari Yapı (Yeni Bir Siyasal İklim: Cumhuriyet Yıllarında Bulanık’ta İdari Düzen)” adlı yazısında, Osmanlı’dan devralınan idari yapı ve kaza özelliği kazanan Bulanık’ın idari yapısı; Bulanık kaymakamlık makamı ve Bulanık kaymakamları; Bulanık ve belde belediyeleri ile bunların tarihleri hakkında bilgi verilir.

İrşad Sami Yuca, “Tarihten Günümüze Bulanık’ın Önemli Siyasi Profilleri” adlı yazısında, Bulanık ilçesinin yetiştirmiş olduğu siyasileri, milletvekilleri ile belediye başkanlarını tanıtır. Gıyasettin Emre, Erkan Kemaloğlu, Hamit Arslan, Hasan Han Kemaloğlu, Aslan Paşa Turanlı, İlyas Kemaloğlu (Ergin), Aydemir Gökdağ, Yavuz Kızılkale ile Selami Öztürk çalışmada ismi zikredilen siyasilerden bazılarıdır.

Gülbin Fırat Onat, “1950’lerden Günümüze Bulanık’ta Basın-Yayın Hayatı” adlı yazısında, Bulanık ve Muş’ta habercilik ve basın adına yapılan çalışmalardan bahseder.

Nevzat Eminoğlu, “Geçmişten Günümüze Bulanık’ta Yazılı Edebiyat” adlı yazısında, yazılı eser vermiş Bulanıklıları ele alır. Gökhan Güney, İrşad Sami Yuca, Muhammet Kemaloğlu bunlardan bazılarıdır.

Bünyamin Sarıkaya, “Bir Dil-Edebiyat Aydını Olarak ‘Muharrem Ergin’” adlı yazısında, Muharrem Ergin hakkında kısa bir biyografik çalışma yapar. Çalışmasında Ergin’in Bulanık’ta doğduğu ev diye belirtilen Ek:1 fotoğraf, Muharrem Ergin’in günümüzde Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıska vilayetinin Ahılkelek kazasına bağlı Gögye köyünde doğduğu evdir.

Mehmed Emin Purçak, “Mele Weysiyê Sogtilê Helbestvaniya Wî Ê Ji Helbestên Wî”, adlı yazısında Mele Veysi hakkında bilgiler verir.

Sedat Kardeş, “Bulanıklı Alaeddin Haydaroğlu Divanı’nda (Rezê Jiyanê) Edebî Tür ve Tarzlar” adlı yazısında, Alaeddin Haydaroğlu hakkında bilgi verip divanından örnekler sunar.

Erhan Akın, “Bulanık’ta Anlatılan Bazı Masallar ve Bu Masalların Verdiği Mesajlar” adlı derleme çalışmasında, Bulanık’ta anlatılan, “Kardeşlik”, “Fatok”, “Kismet”, “Adalet”, “Aligo ve Huto”, “Şahmeran” vb. masalları inceler.

Canser Kardeş, “Mitolojik Kaynaklı Bir Anlatı: Ziya” adlı yazısında, Bulanık ilçesinde anlatıldığı söylenen “Ziya” adlı sözlü kültür ögesini inceler.

Ümit Işık, “Atasözleri, Deyimleri, Dualar ve Beddualar Bağlamında Bulanık’ta Kültürel Hafıza” adlı yazısında, Bulanık ilçesi sözlü kültür öğelerinden olan atasözleri, deyimler, dualar ile beddualardan örnekler verir.

Gülistan Çoban Eminoğlu, “Bulanık’ta Dengbêjlik Kültürü” isimli çalışmasında, Bulanık ilçesinde Dengbêjlik kültürünün geçmişten günümüze bir tahlilini yapar ve bilinen bazı dengbêjleri tanıtır.

İbrahim Burçin Asna, “Bulanık Yöresinin Düğün ve Halk Oyunlarının Genel Karakteri” başlıklı çalışmasında, Bulanık ilçesindeki Terekeme/Karapapak Türkleri, Oset, Çerkez, Çeçen, Dağıstanlı ve Kürt topluluklarının kız görme, kız isteme, el öpme, nişan, düğün, kına, düğün yemeği, gelin götürme, halay vb. gelenek ve görenekleri ile âdetlerinden örnekler sunar.

Fuat Akın, “Bulanık’ta Sınıkcılık: Hacı İbo Ocağı” adlı yazısında, sınıkcılık ve Sınıkcı Hacı İbo hakkında bilgiler verir.

Hayrettin Çetin, “Bulanık’a Özgü Yemekler: Adları, Malzemeleri ve Tarifleri” adlı kısa yazısında, Bulanık ilçesinin mutfak kültürü ve yemeklerini anlatır.

Şerafettin Yener, “Bulanık’ta Eğitimin Dünü ve Bugünü” isimli çalışmasında, 1892 tarihinden 2020 yılına

kadar olan dönemdeki eğitim ve öğretim yapısını sayısal verilerle inceler.

Tecelli Karasu, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Bulanık İmam Hatip Lisesi” adlı yazısında, 1977 yılında açılan Bulanık İmam Hatip Lisesi ve imam liseleri hakkında genel bir bilgi verir.

Hülya Sönmez-Emine Akın, “Bulanık’taki Kadınların Sorunları-İhtiyaçları ve Eğitim Durumları Üzerine Bir İnceleme” adlı yazılarında, veri toplama yöntemi ile Bulanık’taki kadınların sorunları, ihtiyaçları ve eğitim durumlarını incelemiştir.

Mehmet Salmazzem, “Bulanık/Kop’ta Medrese Geleneği ve Tefsir Tedrisatı” adlı yazısında, medrese kültürünü ve Bulanık’taki medreseleri inceler. Abri/Şey Abdülmelik Medresesi, Mollakent Medresesi, Mescitli Medresesi bunlardan bazılarıdır.

Şaban Arğun, “Tasavvufun Kürtler Arasında Yayılması ve Bulanık’ta Tasavvuf Geleneği” adlı yazısında, tasavvuf, tasavvuf geleneği, İslam’da tasavvufun yeri, Sünni mutasavvıflar, Doğu Anadolu’daki tasavvuf ehli hakkında bilgiler verir.

Yusuf Salmazzem, “Medrese ve Tasavvuf Geleneğinde Bir Âlim Portresi ‘Şeyh İbrahim-i Çoğreşi/Melekendî’” isimli çalışmasında, Şeyh İbrahim-i Çoğreşi/Melekendî’yi tanıtır ve eserlerinden örnekler verir.

Fatih Akyüz, “Bulanık’ta Halk Dindarlığı: Etnografik Bir Çözümleme” adlı yazısında, halk dindarlığı, inanç, ziyaret yerleri ile önemli mekânları tanıtır.

Edip Yılmaz, “Mollakent Tarihi Mezar Taşları” başlıklı yazısında, XII. yüzyıla kadar geçmişi olan ve Mollakent’te yer alan, eski yazı ile yazılmış mezar taşlarını, bu mezarlarda kimlerin yattığını, mezar taşlarındaki ifadeleri gözler önüne serer.

Abdulmecit Yıldırım-Ömer Faruk Altunç, “Muş İli Bulanık İlçesinin İktisadi Analizi” adlı yazılarında, Bulanık ilçesinin ekonomik yapısı, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, tarım alanları ve bitkisel üretimini inceler.

Mehmet Sena Ekici, “Muş Alparslan I Barajının Bulanık’ın Sosyo-Ekonomik Hayatına Etkileri” başlıklı yazısında, Alparslan I Barajının fayda maliyet analizini, kamu kâr analizini, bölgeye etkilerini, göç ve diğer konulara etkilerini ele alır.

Burçak Gündal, “Bulanık’a Özgü Bazı Ekonomik Faaliyetler: Ayçiçeği, Şeker Pancarı, Balotu Kavunu, Karpuz, Kewke Taşı, Aktuzla/Karasipi” adlı yazısında, Bulanık’ın temel ekonomik faaliyetleri; ayçiçeği, şeker pancarı, karpuz, kavun ziraatı; Neynik Taşı, Aktuzla/Karasipi madenlerini inceler.

Ferit Yıldız, “Bulanık İlçesinin Tarım ve Hayvancılık Potansiyelinin Analizi” isimli yazısında, Bulanık ilçesinin tarım ve hayvancılık faaliyetlerini SWOT (GZFT) analizi ile tartışır.

Editör, kitabın arka kapağındaki şu yazısıyla esere kısa bir açıklama getirmiştir:

“Doğu Anadolu Bölgesi’nin Serhad yöresinde kadim bir yerleşim yeri olan Bulanık havzası, sahip olduğu maddi ve manevi değerleri ile medeniyetimizin ana duraklarından biridir. Görkemli geçmişi, kültürü, abidevi eserleri, folklorik değerleri, inançla yaşattığı gelenek ve göreneklere ile bu havza, zengin bir kültürel mirasa sahip olmayı başarmıştır. Tarihsel geçmişi, Urartu, Pers ve Roma dönemlerine dayanan yerleşim yerleri ve höyükleri, kadim eğitim kurumları olan medreseleri, geçmişten geleceğe taşıdığı dengbejlilik geleneği, zengin yazılı ve sözlü eserleri, endemik bitkileri, flora dokusunun oluşturduğu renk harmonisi, barındırdığı canlı çeşitliliği, özellikle yöreye has telli turnası ve toy

Tarih Kritik (8) 2 History Critique | Nisan/April 2022

kuşları ile adından söz ettirmektedir. Bulanık havzası, asırlarca katmanlar halinde farklı dil, din ve kültürel birikimi bünyesinde barındırarak kendine özgü çoklu, zengin bir kültür meydana getirmiştir. Ayrıca ovaları, geniş yaylaları, nehirleri ile tarım ve hayvancılık için elverişli koşullara sahip olmasından ötürü her asırda insanlar için bir cazibe merkezi olmuştur ve tarihsel açıdan birden fazla topluluğun izlerini taşımaktadır. Bu denli güçlü tarihi, kültürel zenginliği ve doğal güzellikleri barındıran Bulanık havzası ile ilgili bugüne kadar yeterli ve kapsamlı çalışma yapılmamıştır. Bu eserin, keşfedilmeyi bekleyen söz konusu zenginlik ve güzelliğin ortaya çıkmasına mütevazı bir katkı sağlaması dileğimizdir.”

Sonuç

Şehir veya yerleşim yeri araştırması yapmak araştırmacılar arasında çok fazla tercih edilen hususlardan bir tanesidir. Bu sayede, coğrafya kaderdir anlayışından hareketle bir mekânın nelere etki ettiği veya edebileceği görülebilir. Bununla birlikte kader olan coğrafya, bünyesinde insan ve insan unsurlarından başka enstrümanları da barındırır. Bu sebeple bir coğrafyanın tarihi çalışılırken o coğrafyaya ait tüm bileşenler mümkün olduğunca ele alınmalı ve gün yüzüne çıkarılmalıdır. Bu, bazen bir araştırmacı tarafından yapılacağı gibi farklı alanlarda uzmanlıkları bulunan araştırmacılar bir araya gelerek/getirilerek de yapılabilir.

Bu noktadan hareketle *Bulanık/Kop İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür* adlı eser, Muş ili Bulanık ilçesinin birçok yönünü ele alması açısından ilim âlemine ve ilgi duyanlara rehberlik edebilecek mahiyette bir eserdir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yanadayaıolmalıdır.
11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satırralığıylayazılmalıdır.
12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ
Journal of HistoryCritique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays Yıl/Year 8 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2022• e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com